

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

**ФОРМУВАННЯ ПРЕВЕНТИВНОГО
ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО
НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

Навчально-методичний посібник

Кіровоград-2014

УДК 37.013.42+371.5
ББК 74.200.44
Ф 79

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах Комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (протокол № 1 від 21 березня 2014 р.; лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України № 141/12-Г-532 від 2 квітня 2014 р.)

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 9 від 28 жовтня 2013 р.)

Рецензенти:

В.В. Рибалко — доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу педагогічної психології і психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Т.В. Кравченко — доктор педагогічних наук, професор, завідувач лабораторії сімейного виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Ф 79 **Формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу** : навч.-метод. посіб. / Єжова О.О., Кириченко В.І., Тарасова Т.В., Федорченко Т.Є., Муромець В.Г., Нечерда В.Б., Оржеховська В.М., Кириленко С.В. ; [За заг. ред. д.п.н., проф. Оржеховської В.М.]. — Кіровоград : Імекс ЛТД, 2014. — 172 с.
ISBN 978-966-189-295-7

У посібнику представлені теоретико-методологічні засади створення превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу, окреслені організаційно-педагогічні умови до його формування, зокрема, теорія і технологія моделювання виховної системи з профілактики негативних проявів у поведінці школярів; моделювання виховного середовища, його ресурсне забезпечення, науково-методичний супровід; партнерська взаємодія у формуванні превентивного виховного середовища; моніторинг процесу формування превентивного виховного середовища, його педагогічний менеджмент.

УДК 37.013.42+371.5
ББК 74.200.44

ISBN 978-966-189-295-7

© Єжова О.О., Кириченко В.І.,
Тарасова Т.В., Федорченко Т.Є.,
Муромець В.Г., Нечерда В.Б.,
Оржеховська В.М., Кириленко С.В., 2014
© ТОВ «Імекс-ЛТД», 2014

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ I. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ..	8
1.1. Сутність превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу.....	8
1.2. Соціально-педагогічні детермінанти формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього насчального закладу	19
Розділ II. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ	27
2.1. Моделювання превентивного виховного середовища.....	27
2.2. Технології моделювання і проектування виховної системи загальноосвітнього навчального закладу	45
2.3. Організаційно-менеджментський підхід до керування процесом формування превентивного виховного середовища у загальноосвітніх навчальних закладах	54
2.4. Інноваційний характер управління загальноосвітнім навчальним закладом в умовах превентивного виховного середовища	79
2.5. Науково-методичний супровід у формуванні превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу.....	90
2.6. Партнерська взаємодія в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу.....	101
2.7. Основні ресурси формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу.....	125
Розділ III. МОНІТОРИНГ ФОРМУВАННЯ ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ	140
3.1. Теоретичні основи моніторингу	140
3.2. Діагностика показників превентивного виховного середовища.....	146
3.3. Технологія проведення моніторингу формування превентивного виховного середовища	155
Словник ключових термінів	159
Бібліографічний покажчик	166
Короткі відомості про авторів.....	171

ПЕРЕДМОВА

Формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу — актуальна проблема в умовах нової соціокультурної реальності. Сучасний стан розвитку нашого суспільства характеризується динамічними змінами в освітній сфері. Поява нових цілей і цінностей в освіті потребує переосмислення змісту, форм і методів виховання дітей та учнівської молоді.

У сучасному соціумі тотального характеру набула девіантна поведінка дітей і підлітків, яка виявляється у незбалансованості психічних процесів, адаптаційних механізмів і нездатності до морального контролю за своєю поведінкою. Вона торкається усіх сфер соціального функціонування і проявляється у вербальній і фізичній агресивності, негативному ставленні до оточення, нездатності прогнозувати результати своєї поведінки, слабкій емоційній прихильності до близьких, низькому рівні сформованості комунікативних навичок тощо.

До причин, що визначають актуальність даного дослідження, слід віднести й загальну соціальну ситуацію, яка негативно впливає на розвиток дітей та молоді; появу якісно нових вимог з боку суспільства до особистості, розмитість і девальвацію системи традиційних цінностей.

Враховуючи недоліки попередньої практики реалізації профілактичних завдань, основна увага має бути спрямована на формування нової філософії соціально-педагогічної діяльності, на підвищення наукового рівня теорії, методології та педагогічної технології превентивної практики, побудову нових стратегій даного напрямку профілактичної діяльності.

Реалії сучасного життя і масова педагогічна практика все більше підводять дослідників до необхідності враховувати посилення значення середовища у розвитку дітей, у зростанні продуктивних і значимих підходів (діяльнісного, компетентнісного, системного, особистісного та інших).

Діяльнісно-опосередковане управління розвитком дитини не ефективно, якщо середовище ускладнює саму діяльність. Виховна система дає збої і навіть руйнується, якщо вона входить у протиріччя із середовищем. Практично всі виховні підходи втрачають сенс або зменшують силу своїх впливів, якщо не береться до уваги соціокультурний і природний контекст розвитку дитини. Дана обставина враховується усіма існуючими у вихованні підходами, які потребують сприятливого середовища для реалізації свого потенціалу.

Усе це вимагає нових підходів до виховання, його організації в умовах загальноосвітнього навчального закладу, за яких індивідуальність учня стала б основою виховного процесу. А це пов'язано із формуванням превентивного виховного середовища і реалізацією науково обґрунтованої моделі виховного процесу, який дає можливість забезпечити переведення існуючих виховних систем у якісний новий стан, оптимізувати їх зміст, розвиток та управління.

Превентивне виховне середовище – це система відомств, служб, установ, суспільних ініціатив, які здійснюють профілактику негативних явищ у молодіжному середовищі, комплексну реабілітацію і супровід проблемної дитини.

Створення превентивного виховного середовища в інтересах дитини має подолати некоригованість дій правоохоронних органів, служб у справах дітей, освітніх і медичних закладів, закладів культури, громадських організацій при вирішенні проблем превентивного виховання і захисту дітей «груп ризику» як профілактичного, так і корекційного спрямування, і передбачає:

- предметну взаємодію всіх суб'єктів профілактичної роботи;
- інтегративність діяльності, спрямовану не лише на дитину, але й на навколишнє середовище;
- створення цілісної системи моніторингу виховного середовища;
- створення ресурсно-інформаційного, кадрового, програмно-цільового забезпечення превентивного виховання дітей і груп ризику.

Превентивне виховне середовище має відповідати пізнавальним можливостям та інтересам учнів різних вікових груп, мати чітко виражений результат, дозволяти виявляти творчість і самостійність, надавати можливість вибору видів і способів діяльності.

У зв'язку з цим автори посібника підійшли до проблеми формування превентивного виховного середовища з урахуванням нової соціокультурної реальності; педагогічного, соціального, психологічного та правового аспектів.

Тому завданням превентивного виховного середовища були:

- формування пріоритетних напрямів соціально-педагогічної діяльності, вдосконалення його змісту, методів та технології реалізації в освітньому середовищі, підвищення його статусу в системі освіти та українському суспільстві в цілому;
- розширення складу суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, посилення координації їхніх зусиль стосовно вирішення проблеми превентивного виховання неповнолітніх;
- розробка стратегії організації соціально-педагогічної діяльності в рамках міжсекторальної взаємодії зацікавлених ор-

- ганізацій і відомств та співпраці з міжнародними та вітчизняними громадськими організаціями;
- оптимізація використання фінансових та кадрових ресурсів у сфері соціально-педагогічної діяльності за рахунок об'єднання зусиль усіх зацікавлених структур;
 - розроблення та запровадження ефективних форм роботи з превентивної діяльності;
 - забезпечення підвищення кваліфікації кадрів згідно з сучасними науково обґрунтованими підходами до проблеми превентивного виховання;
 - проведення наукових досліджень, спрямованих на вивчення причин негативних проявів у поведінці учнів з розробкою науково обґрунтованих заходів профілактики цього явища;
 - створення системи моніторингу виховного середовища, профілактики негативних проявів у поведінці учнів.

Принциповою була така позиція авторів: профілактична робота в умовах превентивного виховного середовища не може здійснюватися як відомчий проект.

Суб'єктами профілактичної діяльності стали органи державного управління та місцевого самоврядування, наукові установи, заклади соціальної інфраструктури для дітей та молоді, широкі кола громадськості.

Соціально-педагогічна діяльність у превентивному середовищі має спрямування на розвиток дитини як суб'єкта власного життя й успіху оволодіння нею життєвою компетентністю.

Ключовими поняттями у посібнику визначені превентивне виховне середовище, моделювання такого середовища в загальноосвітньому навчальному закладі, виховна система школи, педагогічний менеджмент, партнерська взаємодія та інше.

Таким чином, *актуальність даного посібника* зумовлена надзвичайно гострою проблемою посилення виховної функції школи, формування такого превентивного виховного середовища та превентивного виховного простору, який би ліквідував формалізм виховної діяльності, стандартизацію виховного процесу, підміну виховної системи аморфним набором виховних заходів, відчуженістю стратегій розвитку особистості у навчальних закладах; відчуженістю дітей від школи; декларацією партнерських стосунків з батьками, які не є рівноправними партнерами; використання неадекватних викликам часу виховних технологій; низький рівень науково-методичного супроводу процесу превентивного виховання; відсутність ефективних механізмів рівня розвитку виховних систем, слабка психолого-педагогічна компетентність значної кількості педагогів. Усе це спричи-

няє негативні прояви у поведінці дітей та підлітків. Постає нагальна необхідність обґрунтування теоретико-методологічних засад формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу, розробки і перевірки ефективності соціально-педагогічних технологій, науково-методичного супроводу роботи з неповнолітніми. Це досягається створенням такої виховної системи ЗНЗ, яка забезпечить попередження і подолання поведінкових девіацій школярів.

Посібник розрахований на педагогів загальноосвітніх навчальних закладів, працівників системи післядипломної педагогічної освіти.

Розділ I. **КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

Брехні бережіться, і п'янства, блуду,
бо в цьому душа помирає і тіло.

«Повчання» Володимира Мономаха

Якщо будете жити в любові між собою, і Бог буде з вами, і відгорне від вас ворогів ваших, і будете мирно жити. Та коли в ненависті будете жити, в сварках і міжусобицях, то самі загинете, і землю батьків і дідів своїх погубите, яку здобули трудом великим.

«Повість минулих літ»

Завдання школи — навчити жити. Ми повинні виховати Людину, здатну створити своє особисте життя.

П. Блонський

1.1. Сутність превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу

В Україні особливої гостроти набуває проблема попередження і подолання негативних проявів у поведінці дітей і молоді через складні соціокультурні умови, економічні й політичні суперечності, невірноваженість соціальних процесів, криміногенність суспільства.

Спостерігається тенденція до загострення соціально-економічних, психолого-педагогічних та медико-біологічних факторів, які детермінують деструктивну поведінку школярів. Зростає чисельність дітей, які долучаються до раннього алкоголізму, наркоманії, проституції, збільшується питома вага протиправної, агресивної поведінки підлітків під впливом алкогольного та наркотичного сп'яніння. Девіантна поведінка торкається усіх сфер соціального функціонування неповнолітніх і проявляється вербальною і фізичною агресивністю, негативним ставленням до оточення, нездатністю прогнозувати результати своєї поведінки, слабкою емоційною прихильністю до близьких, низьким рівнем сформованості комунікативних навичок тощо. Зростає дитяча злочинність.

У загальній системі злочинності кожний п'ятий злочин скоюється неповнолітніми. За даними МВС України, починаючи з 2005 року

щорічно кількість вчинених школярами злочинів перевищує 30 000, а за даними Державної судової адміністрації кількість засуджених у віці до 18 років складає більше 20 000 осіб.

Необхідно зважати і на негативні проблеми сучасної сім'ї, оскільки кожна четверта «проблемна» дитина — з неповної сім'ї, кожна шоста — з відхиленнями у фізичному та психічному розвитку через погану спадковість.

Проблема формування та збереження здоров'я підростаючого покоління за останні 20 років набула особливої гостроти. Зросла захворюваність серед дітей і молоді. Вони все частіше хворіють на недуги, які раніше були характерними для зрілого віку. За даними Інституту гігієни і медичної екології НАМН України та Харківського інституту здоров'я підлітків, з якими співпрацює лабораторія превентивного виховання Інституту проблем виховання, 70% дітей народжуються від хворих матерів, на 1000 здорових дітей — 23 дитини з вадами розвитку, а майже 45% дітей дошкільного віку мають хронічні захворювання.

Показово, що існує прямий зв'язок між захворюваннями і негативними проявами у поведінці школярів, можливостями опанувати навчальний матеріал. Ця проблема загострюється для половини хворих дітей. Україна продовжує передувати в Європі за темпами розповсюдження наркоманії та ВІЛ/СНІДу.

Великі ризики несуть для фізичного та духовного здоров'я дітей і підлітків сучасні комп'ютерні ігри, Інтернет, телевідеопродукція з демонстрацією жахів насильства, статевої розпусти. Усе це створює загрозу для генофонду нації. На думку медиків і педагогів основи здоров'я закладаються у ранньому дитинстві, у шкільні роки дитина має стати сильнішою, міцнішою, витривалішою. На практиці це далеко не так.

За час навчання в школі учень втрачає третину свого здоров'я. У першу чергу за рахунок нездорової атмосфери, яка його оточує. У 18% учнів початкової школи знижені показники здоров'я.

У підлітків ще більше причин для втрати здоров'я: це й емоційний дискомфорт, спричинений труднощами навчального процесу: перевантаженням програмним матеріалом, складнощами стосунків у системі учні-учителі-батьки, інтенсивним впливом середовища тощо. В результаті зростає емоційна напруга, підсилена некомфортними стосунками, подальшою втратою інтересу до знань. Загострюється почуття невпевненості, меншовартості, заниженої самооцінки, з'являється агресія, невдоволення собою і світом. Негативні емоції «приглушуються» тютюном, алкоголем, іншими наркотика-

ми. Загальновідомо, що курить кожний третій підліток, кожний четвертий вживає алкоголь.

Дані Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка стверджують, що 80% наркоманів — молоді люди, у тому числі 42% — неповнолітні; смертність серед осіб цієї групи зростає в 40 разів. Перша спроба куріння — 5-7 років, вживання пива та алкогольних напоїв, за даними означеного дослідження, — 11-13 років. За даними інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, тільки чверть дошкільників вважається відносно здоровими.

Отже, у ході дослідження ми встановили соціально-педагогічні детермінанти девіантної поведінки школярів: погіршення стану здоров'я учнів та вживання психоактивних речовин; недоліки навчально-виховного процесу загальноосвітнього навчального закладу; негативний вплив асоціальних груп, підліткової субкультури; послаблення виховної функції сім'ї; негативний вплив засобів масової інформації, Інтернету на розвиток девіантної поведінки школярів (комп'ютерна адикція); жорстоке поводження з дітьми; дитяча бездоглядність; суперечливості та неузгодженості у законодавстві, відсутність ювенальної юстиції.

Подолання цих причин можливе за допомогою створення педагогічного збагаченого середовища, формування превентивного виховного середовища, яке стане фактором інтегративного впливу на процес розвитку і саморегуляції дітей, життєстійкості, життєздатності, життєвої компетентності особистості.

Превентивне виховне середовище — це упорядкована цілісна сукупність організаційно-педагогічних умов, взаємодія й інтеграція яких забезпечує соціально-правову підтримку розкриття внутрішнього потенціалу, духовного розвитку і життєздійснення особистості; сприяє виробленню нею ціннісного ставлення до себе, природи і суспільства; нівелює негативні впливи соціуму на дитину.

Сенсом формування превентивного виховного середовища ЗНЗ є уможливлення реалізації педагогічної ідеї, покладеної в основу ставлення і розвитку особистості школяра; інтегрування усіх виховних впливів, спрямованих на дитину, в цілісний педагогічний процес, який забезпечує реалізацію ідей і завдань виховання й розвитку особистості в умовах конкретного навчального закладу.

Процес формування превентивного виховного середовища вбачається нам в узгодженій педагогічній активності, спрямованій на актуалізацію соціально значущих цінностей і потреб особистості та дезактуалізацію у свідомості дітей і учнівської молоді цінностей і потреб асоціального характеру.

Формуючи превентивне виховне середовище ЗНЗ, педагоги мають враховувати цілі педагогічні (навчального закладу як педагогічної системи) і непедагогічні (тобто цілі самих дітей) та об'єднувати зусилля всіх учасників навчально-виховного процесу – педагогів, батьків, учнів, громади.

Основою формування превентивного виховного середовища ЗНЗ є педагогічні дії з вивчення, добору, моделювання та використання потенціалів середовища життєдіяльності дитини, обмеження впливу його негативних та посилення позитивних факторів.

Превентивна виховна діяльність забезпечується цілеспрямованою системою економічного, правового, психолого-педагогічного, соціально-медичного, освітнього та організаційного змісту на формування позитивних соціальних установок, запобігання вживання психоактивних речовин, формування навичок безпечних статевих стосунків. Вона є пріоритетним напрямом діяльності держави, усіх соціальних інституцій і здійснюється в інтересах держави і суспільства.

Головним осередком превентивної виховної діяльності в умовах превентивного виховного середовища є загальноосвітній навчальний заклад як *простір спільного буття педагогів, школярів і батьківської громади, де створено модель утвердження самоцінності дитини, максимальне забезпечення її інтересів, ставлення до школярів як до стратегічних партнерів, де реалізуються перспективні технології соціального захисту, педагогічної підтримки, соціального, психологічного, медичного супроводу дітей з різними життєвими проблемами.*

Педагогічний аспект превентивної виховної діяльності полягає у сформованості такої позиції особистості, яка конкретизується культурою цінностей, самоактуалізацією, свідомим вибором моделей просоціальної поведінки. Превентивна діяльність має допомогти кожній дитині оволодіти мистецтвом самореабілітації – механізмом і здатністю до самодопомоги у подоланні кризових ситуацій, виході зі скрутного становища, поверненні на тимчасово втрачену траєкторію життєвого шляху.

Соціальний аспект превентивної виховної діяльності передбачає об'єднання зусиль суб'єктів превентивної діяльності на міжгалузевому рівні, спрямованих на узгоджену і своєчасну реалізацію попереджувальних заходів, нейтралізацію і поступове усунення детермінант, які викликають негативні прояви у поведінці дітей та молоді.

Психологічний аспект превентивної виховної діяльності передбачає диференційований індивідуально-психологічний, статево-віковий підходи до виявлення генезису деструктивних проявів

у поведінці особистості й розробку науково обґрунтованих програм соціалізації та корекції девіацій.

Правовий аспект обумовлює потребу у розробці нової стратегії захисту дитинства, визначенні виховної превентивної парадигми, яка спрямована на найповнішу реалізацію в Україні Конвенції ООН про права дитини, створення сприятливих умов для фізичного, психологічного, соціального і духовного здоров'я дітей, їх соціально-правового захисту.

Тому завданнями превентивного виховного середовища є:

- формування пріоритетних напрямів превентивної виховної діяльності, вдосконалення її змісту, методів та технологій реалізації в освітньому середовищі, підвищення її статусу в системі освіти та українському суспільстві в цілому;
- розширення складу суб'єктів превентивної виховної діяльності, посилення координації їхніх зусиль стосовно вирішення проблем профілактики девіантної поведінки;
- удосконалення форм і методів формування здорового способу життя;
- розробка стратегії організації превентивної виховної діяльності в рамках міжсекторальної взаємодії зацікавлених міністерств і відомств та співпраці з міжнародними та вітчизняними громадськими організаціями;
- оптимізація використання фінансових та кадрових ресурсів у сфері превентивної виховної діяльності за рахунок об'єднання зусиль усіх зацікавлених структур;
- розроблення та запровадження ефективних форм роботи з превентивної виховної діяльності;
- забезпечення підвищення кваліфікації кадрів згідно із сучасними науково обґрунтованими підходами до проблеми превентивної виховної діяльності;
- забезпечення науково обґрунтованої допомоги сім'ї у розв'язанні багаточисельних проблем, в організації психолого-педагогічної просвіти батьків;
- проведення наукових досліджень, спрямованих на вивчення причин поширення девіацій у дитячому середовищі з розробкою науково обґрунтованих заходів профілактики цього явища;
- створення системи моніторингу превентивної виховної діяльності.

Принциповою концептуальною позицією є те, що превентивна виховна діяльність з неповнолітніми не може і не повинна здійснюватись як відомчий проект. Суб'єктами такої діяльності є органи державного управління та місцевого самоврядування, наукові устано-

ви, заклади соціальної інфраструктури для дітей та молоді, широкі кола громадськості.

Превентивна виховна діяльність у дитячому середовищі має спрямовуватись на розвиток дитини як суб'єкта власного життя й успіху, оволодіння нею життєвою компетентністю.

Ці завдання можна позитивно розв'язати, створивши в умовах превентивного виховного середовища превентивний виховний простір у межах загальноосвітнього навчального закладу, в якому чітко простежується вплив факторів (предметного, екологічного, інформаційного, соціально-культурного, захисного), спрямованих на процес становлення і розвитку особистості.

Методологічною основою превентивної виховної діяльності, профілактики негативних проявів у поведінці школярів є гуманістична модель превентивного виховного середовища, сутність якого полягає у створенні превентивного виховного простору, готовності до формування в учнів суспільно значущої стратегії.

Рівень цієї готовності характеризується здатністю школярів перетворювати зовнішні вимоги на внутрішні спонуки, мотиви поведінки шляхом активного осмислення власної індивідуальності, поведінки і діяльності в соціумі, розвитком у неповнолітніх потреби постійно удосконалювати свою поведінку.

Методологічним підґрунтям превентивного виховного середовища є такі підходи:

- аксіологічний;
- діяльнісний;
- системний;
- особистісно орієнтований;
- синергетичний;
- компетентнісний;
- середовищний.

Превентивна виховна діяльність має вибудовуватися на основі не одного підходу, а декількох. Разом вони складають стратегію превентивної діяльності та обумовлюють вибір тактики дій у конкретній ситуації та в конкретний проміжок часу.

Повноцінна реалізація зазначених вище підходів забезпечується дотриманням принципів превентивної виховної діяльності в умовах превентивного виховного середовища, які є тими вихідними концептуальними позиціями, що впливають з головної мети й цілей освітньої системи.

Основними *принципами* превентивної виховної діяльності у сучасному навчальному закладі є наступні:

— *принцип гуманістичної орієнтації превентивного виховання* зосереджує увагу педагога на дитині як на вищій цінності, враховує її вікові та індивідуальні особливості, не форсує її розвитку, допомагає дитині розробити індивідуальну програму, стимулює відповідальне ставлення до своєї поведінки, діяльності, спілкування, життєвих виборів;

— *принцип врахування вікових, гендерних та індивідуальних особливостей школярів* у вихованні передбачає, що виховання повинно узгоджуватися із загальними законами людського розвитку і вибудовуватися відповідно статі, віку та інших індивідуальних особливостей дитини;

— *принцип стратегічної цілісності* — визначає єдину цілісну стратегію виховної діяльності навчального закладу; передбачає наступність у реалізації профілактики негативних проявів у поведінці учнів на різних освітніх рівнях, і охоплює всі сфери життєдіяльності школярів; здійснюється різними соціальними інститутами у навчальній і позанавчальній діяльності;

— *принцип наступності* у вихованні вказує на безперервність процесу превентивного виховання (як на рівні поколінь, так і на рівні системи освіти), на необхідність особистісного присвоєння вихованцями культурно-історичних цінностей, моральних норм і традицій українського народу;

— *принцип соціалізації школярів у колективі* підкреслює, що виховання, здійснюючись в дитячо-дорослих спільнотах різного типу, дає вихованцям позитивний досвід соціального життя і створює сприятливі умови для самопізнання, самовизначення та самореалізації;

— *принцип технологізації* передбачає науково обґрунтовані дії педагогів та відповідно організовану ними діяльність школярів, підпорядковані досягненню спеціально спроектованої системи профілактичних цілей;

— *принцип індивідуалізації* полягає у визначенні індивідуальної траєкторії соціального розвитку кожної дитини, виокремлення спеціальних завдань, що відповідають їх особливостям, включення дітей у різні види діяльності; розкриття потенціалу особистості як у навчальній, так і у позанавчальній роботі; надання можливостей кожній дитині для самореалізації і саморозкриття; здійснення моніторингу змін індивідуальних якостей школяра;

— *принцип соціальної адекватності* потребує врахування і використання різноманітних факторів соціального середовища;

— *принцип соціального загартування школярів* передбачає включення дітей в ситуації, які потребують вольових зусиль для подо-

лання негативного впливу соціуму, розвитку духовних і морально-вольових якостей;

— *принцип проектування та конструювання превентивного виховного простору* — це результат творчої та інтегральної діяльності учителів та учнів, спрямований на створення спільного ціннісно-нормативного укладу життя школи: це простір можливостей, динамічна система взаємопов'язаних педагогічних подій, які становлять основу життєдіяльності закладу, спрямованих на особистісний розвиток учня, набуття ним життєвої компетентності;

— *принцип соціального партнерства* у вихованні орієнтує усіх суб'єктів виховання на рівноправне співробітництво, пошук порозуміння, досягнення консенсусу та оптимізацію відносин в інтересах розвитку особистості і суспільства; консолідацію зусиль органів державної влади і громадських інститутів у вирішенні проблем виховання підростаючого покоління.

Зазначені принципи утворюють певну систему. Кожен принцип, як важлива складова системи, взаємопов'язаний з іншими. Їх поєднання є запорукою ефективності соціально-педагогічної діяльності з попередження і профілактики негативної поведінки школярів.

Надзвичайно важливим є впровадження ідеї превентивного виховного простору, дружнього до дитини, у навчальних закладах місцевої громади. Цей процес здійснюється в результаті соціального партнерства.

Превентивна виховна діяльність у загальноосвітньому навчальному закладі в умовах соціокультурного середовища передбачає партнерську взаємодію служб у справах дітей, кримінальної міліції у справах дітей, закладів освіти, культури, охорони здоров'я, спорту, громадських організацій та координацію їхніх зусиль щодо вирішення проблем фізичного, психічного, морального, соціального і духовного розвитку дітей; забезпечення умов попередження девіантної поведінки дітей та підлітків, досягнення неперервності та єдності підходів у роботі із цією цільовою групою.

Таким чином, *ефективність та результативність* превентивної виховної діяльності загальноосвітнього навчального закладу в умовах превентивного виховного середовища залежатиме від повної реалізації усіх її складових. Тому механізмами її реалізації є:

- цілеспрямована організація об'єкт-суб'єктної взаємодії у превентивній виховній діяльності;
- подолання агресії та насильства серед школярів;
- удосконалення форм і методів формування здорового способу життя серед школярів;

— формування у школярів негативного ставлення до шкідливих поведінкових звичок, посилення ефективності механізмів подолання залежності від них;

— введення проблематики профілактики девіантної поведінки неповнолітніх у нових соціокультурних умовах у дослідницькі програми та плани наукових та навчальних закладів, проведення науково-практичних конференцій та семінарів;

— розробка навчальних програм з підготовки педагогічних працівників до профілактичної діяльності в соціокультурному середовищі, створення на базі обласних інститутів післядипломної освіти педагогічних працівників гнучкої, оперативної системи науково-методичної підготовки й перепідготовки з проблеми;

— створення експериментальних центрів для опрацювань педагогічних інновацій на базі загальноосвітніх навчальних закладів;

— організація та забезпечення роботи педагогів щодо всеобучу батьків з проблем профілактики девіантної поведінки школярів, посилення ролі сім'ї у вихованні дітей;

— створення механізмів експертизи програм превентивної виховної діяльності з профілактики девіантної поведінки школярів в умовах превентивного виховного середовища на основі об'єктивних критеріїв їх ефективності;

— підтримка ініціатив неурядових організацій, громадських діячів і молодіжних об'єднань з організації превентивної виховної діяльності;

— створення системи моніторингу профілактики девіантної поведінки з використанням сучасних наукових методів. Результати моніторингу мають використовуватися при аналізі ефективності профілактичної діяльності та програм і у подальшому плануванні профілактичної роботи;

— використання засобів масової інформації для висвітлення досвіду роботи серед дітей та молоді;

— встановлення контактів з громадськими і міжнародними організаціями, реалізація спільних проектів з проблем формування превентивного виховного середовища.

Механізмом формування превентивного виховного середовища є партнерська взаємодія учасників навчально-виховного процесу.

Партнерська взаємодія ЗНЗ у формуванні превентивного виховного середовища — це особлива форма соціальної взаємодії, яка відрізняється рівноправністю автономних суб'єктів, їхнім взаємним визнанням і взаємною відповідальністю, добровільністю співробітництва й орієнтацією на реалізацію педагогічної ідеї, покладеної в основу становлення і розвитку особистості дитини у ЗНЗ; інтегру-

вання усіх виховних впливів, спрямованих на дитину у цілісний педагогічний процес, який дозволяє реалізувати цілі й завдання превентивного виховання в умовах конкретного навчального закладу.

Відповідними компонентами превентивного виховного середовища визначаємо концептуально-методологічний, предметно-просторовий, технологічно-інструментальний, функціонально-результативний. Для висвітлення когнітивної, емоційно-ціннісної та діяльнісної складових компонентів були обрані наступні критерії та показники:

- для *концептуально-методологічного компоненту* — **компетентність**; характеризується показниками: обізнаність щодо новітніх концепцій, програм, успішного досвіду розбудови превентивного виховного середовища; визначення й усвідомлення ключових понять превентивного виховного середовища; суб'єктна участь у творенні і реалізації виховної політики закладу;

- для *предметно-просторового компоненту* — **забезпеченість**; показники: знання основ моделювання безпечного середовища життєдіяльності; відповідність матеріального оснащення функціональних зон пріоритетним видам діяльності; дотримання ергономічних стандартів організації життєдіяльності ЗНЗ;

- для *технологічно-інструментального компоненту* — **технологічність**; показниками виступають: вивчення і добір необхідного технологічного інструментарію; готовність суб'єктів навчально-виховного процесу до розбудови превентивного виховного середовища; сформованість виховної системи ЗНЗ;

- для *функціонально-результативного компоненту* — **керіваність**; з наступними показниками: психоемоційний клімат навчального закладу; ефективність системи науково-методичного супроводу функціонування превентивного виховного середовища навчального закладу; організація поліпозиційної взаємодії у розбудові превентивного виховного середовища навчального закладу. Дану схему відображає таблиця 1.

Таблиця 1

**Критерії та показники сформованості
превентивного виховного середовища навчального закладу**

Критерії	Повна назва показника	Скорочена назва
компетентність	обізнаність щодо новітніх концепцій, програм, успішного досвіду розбудови превентивного виховного середовища	обізнаність
	визначення й усвідомленість ключових понять превентивного виховного середовища	усвідомленість понять
	суб'єктна участь у творенні та реалізації виховної політики закладу	суб'єктна участь
забезпеченість	знання основ моделювання безпечного середовища життєдіяльності	моделювання
	відповідність матеріального оснащення функціональних зон пріоритетним видам діяльності	насиченість матеріального оснащення
	дотримання ергономічних стандартів життєдіяльності ЗНЗ	ергономічність
технологічність	вивчення і добір необхідного технологічного інструментарію	технологічний інструментарій
	готовність суб'єктів навчально-виховного процесу до розбудови превентивного виховного середовища	готовність суб'єктів
	сформованість виховної системи ЗНЗ	стан сформованості виховної системи
керованість	психоемоційний клімат ЗНЗ	сприятливість психоемоційного клімату
	ефективність системи науково-методичного супроводу функціонування превентивного виховного середовища ЗНЗ	налагодженість науково-методичного супроводу
	організація поліпозиційної взаємодії у розбудові превентивного середовища ЗНЗ	взаємодія

Характеристика виявлених рівнів якісної оцінки інтегральної оцінки показників критеріїв сформованості превентивного виховного середовища навчального закладу виглядає наступним чином:

— *розбалансований (низький) рівень*. Характеризується недостатнім розвитком компонентів превентивного виховного середовища, слабкою обізнаністю щодо новітніх концепцій, програм, успішного досвіду розбудови превентивного виховного середовища;

— *частково збалансований (середній) рівень* з достатньою розвитченістю компонентів превентивного виховного середовища, серед-

ньою ефективністю функціонування системи превентивного середовища у навчальному закладі;

— *збалансований (високий) рівень*, що характеризується розвиненістю компонентів превентивного виховного середовища відповідно до встановлених показників.

1.2. Соціально-педагогічні детермінанти формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу

Важливим завданням сучасного загальноосвітнього навчального закладу є формування всебічно розвиненої, фізично та психічно здорової особистості. Проте на успішність розв'язання цього завдання сьогодні негативно впливає низка чинників: проблеми нестабільного соціально-економічного становлення держави, складність соціальної системи розвитку дитини, внутрішньосімейна атмосфера та особливості взаємин батьків, рівень професійної і психологічної освіченості педагогів, сенситивність дошкільників до несприятливих соціальних впливів, їх емоційна нестабільність, вразливість, вікові й індивідуально-типологічні властивості. Окремі з них детермінують виникнення у дітей негативних психічних станів, які за відсутності належної психологічної корекції, профілактики, адекватних змін соціально-педагогічних умов можуть деформувати їх подальший розвиток, стати причиною погіршення вихованості дитини, зумовити порушення її стосунків з дорослими та однолітками.

Останніми десятиліттями в Україні констатується стійка тенденція збільшення кількості школярів з негативною поведінкою — поведінкою, яка суперечить загальноновизнаним у суспільстві нормам і виявляється у незбалансованості психічних процесів, неадаптивності, порушенні самоактуалізації, відхиленнях від морального та естетичного контролю над особистісною поведінкою.

Негативна поведінка спричиняється рядом детермінант: *психолого-педагогічних, медико-біологічних, соціально-економічних, соціокультурних, демографічних, організаційно-управлінських*.

Психолого-педагогічні — це, насамперед, труднощі підліткового віку, пристосування до навколишнього середовища, конфлікт із оточенням, низька самооцінка, невдоволеність, нерозуміння оточуючими, психічний дискомфорт при незадоволенні потреб, стомлюваність, боязкість тощо.

Медико-біологічні — це нервово-психічні захворювання (істерія, неврастенія, невроз), генетичні ускладнення, фізіологічні аномалії; порушення психічно-вольової сфери, негативізм, свавілля, неслухняність, агресія, дисгармонія психолого-соціального розвитку; відсут-

ність належної культури здоров'я, достатніх засобів для його зміцнення; низький рівень пропаганди здорового способу життя; схильність до вживання психоактивних речовин та екологічні причини).

Особливо слід відмітити такі прояви негативної поведінки як насильство, агресії в середовищі неповнолітніх, які обумовлюються рядом *соціально-економічних і соціокультурних детермінант*.

Аналізуючи соціальні і педагогічні чинники негативних проявів у поведінці школярів, насамперед звертаємо увагу на соціально-економічний устрій суспільства, політичні, економічні проблеми, суспільну мораль та моральні цінності, що притаманні суспільству в перехідний, кризовий період, на сім'ю, загальноосвітній навчальний заклад, неформальні угруповання. Несприятливе соціально-економічне становище в країні, у тому числі невисокий рівень матеріальної забезпеченості та соціальної захищеності широких верств населення, спричиняє невизначеність, тривогу, невпевненість у майбутньому. До цього слід додати комерціалізацію сфери освіти, охорони здоров'я, дозвілля, скорочення мережі культурних та спортивних закладів, практичну відсутність безкоштовних центрів дозвілля, коли школярам практично нема куди подітись у вільний час.

Однією з причин прояву негативної поведінки є насильство щодо неповнолітніх та дорослих. Особливу роль у цьому контексті відіграють засоби масової інформації, де демонструють широкий потік фільмів зі сценами насильства та аморальної поведінки, негативно впливаючи на духовний світ неповнолітніх.

У групі детермінант, що впливають на формування особистості школяра, деструктивну роль відіграє неформальна асоціальна група однолітків. Практика боротьби із негативною поведінкою неповнолітніх показує, що підлітки з антигромадською спрямованістю поведінки, опинившись поза контролем і наглядом дорослих, стихійно можуть організовуватися спочатку в соціально нейтральні неконтрольовані групи спілкування для вільного проведення дозвілля, а потім у «групи ризику» для здійснення протиправних дій. Такі групи вирізняються агресивністю. Кримінальна група докорінно перетворює особистість, її соціальну спрямованість у суспільстві, швидко формує почуття ненависті, ворожості до «чужих». Соціальна агресія «групи ризику» може бути спрямована зовні групи й усередину групи. Зовні об'єктами агресії неповнолітніх стають діти, однолітки, дорослі, інші угруповання. Окрім цього, внутрішньогрупова агресія спрямована на фізично слабких, інфантильних, а також новачків. Вона немов би допомагає групі зняти напругу і розрядитися, якщо немає можливості або часу для зовнішньої агресії. Виді-

ляються наступні види групової агресії: групова сексуальна агресія; груповий підлітковий вандалізм; «розбірки» як прояв агресії.

Серед детермінант негативних проявів у поведінці важливо враховувати *негативний вплив засобів масової інформації* у сучасному техногенному суспільстві, вплив на молодь ЗМІ величезної мережі різноманітних веб-сторінок в Інтернеті. Дослідження різних країн засвідчують, що відчутну роль у поширенні негативної поведінки серед школярів відіграє сучасний екран, що фільми, які містять агресивні та насильницькі дії, є причиною 17-20% актів насильства, які відбуваються в реальному житті. Треба зазначити, що численні сцени погроз, насилля, громадського безладу, особливо в документальних програмах для самих дітей, у новинах, фільмах, а також мультфільмах для дітей, постійно зростає. Демонстрація насильства по телебаченню активізується з 90-х років минулого століття. З огляду на зазначене вище, телебачення справедливо звинувачують у зростанні злочинності. Статистика підтверджує, що випускник школи є свідком 18 000 злочинів, а 50% убивств скоюються під впливом демонстрації насильства на телеекрані.

Таким чином, дитина, яка звикає до сцен убивств, насильства, крові на екрані телевізора чи монітора комп'ютера має більше шансів вирости менш чутливою до чужого горя, болю, більш цинічною, агресивною і жорстокою, ніж інші діти, в яких або зовсім немає можливості займатися комп'ютерними іграми, або вони віддають перевагу «миролюбним» іграм пізнавального характеру.

Серйозну негативну роль відіграє *жорстоке поводження з дітьми*. Протягом останніх років значні зусилля державних органів і громадських організацій спрямовуються на протидію жорстокого поводження з дітьми. Так, за даними МВС України, протягом 2013 року 2 553 дітей було поставлено на профілактичний облік у службах у справах дітей як таких, що потерпали від насильства над ними: 975 дівчаток (74 від сексуального насильства, 123-економічного, 357 — психологічного, 421 — фізичного); 1 578 хлопчиків (25 від сексуального, 78-економічного, 305 — психологічного, 1 170 — фізичного).

Суттєвим є те, що лише невелика частка всіх актів насильства стосовно дітей розголошується та розслідується і до відповідальності притягується тільки незначна кількість осіб. Особливо це стосується сімейного насильства. Про розповсюдженість жорстокого поводження з дітьми батьків свідчать результати соціологічних досліджень. Так, за результатами нашого дослідження «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» приблизно 46-57% 11-16-річних школярів не менше одного разу на 2 місяці потерпали від образ або ображали інших учнів. За результатами цього ж дослідження,

майже 12% дітей зазначали, що батьки часто відразу карали їх, не пояснюючи за що, бо вважали, що діти чинять неправильно.

У зв'язку із цим необхідно активізувати профілактичну роботу серед батьків з метою попередження жорстокого ставлення до дітей, удосконалити існуючі і розробити нові реабілітаційні програми, поліпшити систему підготовки та перепідготовки фахівців, які працюють з дітьми, що потерпіли від насильства і жорстокого поводження з ними. У той же час необхідно активізувати зусилля щодо притягнення до відповідальності тих, хто вчиняє насильство.

Вагомим негативним фактором є *дитяча бездоглядність*. Бездоглядні діти є групою особливого ризику, з огляду на уразливість щодо раннього алкоголізму, куріння, наркоманії, проституції, ВІЛ/СНІДу, захворювання на інфекції, що передаються статевим шляхом, туберкульоз, вилучення з нормального освітнього процесу, поповнення кримінального середовища через скоєння правопорушень і злочинів. Звернемо увагу на те, що дитяча бездоглядність — це негативне соціальне явище, спричинене безконтрольністю дітей з боку батьків, байдужістю старших до своїх синів і доньок, втратою одного з батьків або обох, браком батьківського контролю.

Отже, нагальна потреба суспільства щодо бездоглядних дітей — створення умов, у яких діти можуть повноцінно розвиватись, отримувати належне навчання й виховання, де вони будуть соціально захищеними.

До *соціально-педагогічних детермінант* девіантної поведінки школярів слід віднести недосконале законодавство, *суперечливості та неузгодженості у законодавстві, відсутність ювенальної юстиції*. Закони про захист прав неповнолітніх занадто декларативні і вимагають конкретизації та удосконалення.

До *психолого-педагогічних детермінант* ми відносимо *недоліки навчально-виховного процесу загальноосвітнього навчального закладу*. Підлітковий вік, як визнано психолого-педагогічною наукою, — найважчий і найскладніший з усіх періодів розвитку дитини. Його називають перехідним, оскільки впродовж цього періоду відбувається своєрідний перехід від дитинства до дорослості, від нестиглості до зрілості, що пронизує усі сторони розвитку підлітка: анатомо-фізіологічну будову, емоційну й інтелектуальну сфери, моральне становлення.

Часто відхилення в поведінці дітей відбуваються з вини педагогів. Адже нетактовність, байдужість, несправедливість, жорстокість учителя у ставленні до учнів самі по собі аморальні та протиправні. Непоодинокі випадки, коли некваліфікованість, черствість педаго-

га штовхали дитину до виникнення девіантної поведінки чи навіть самогубства.

У контексті дослідженням накопичений багатий статистичний матеріал з вивчення особливостей навчальної діяльності, спрямованості інтересів і комунікативних зв'язків школярів з дезадаптацією поведінки. Так, 49% періодично відвідували школу, 10% — не ходили до школи зовсім. Вражаючий факт: щороку десятки тисяч дітей не з'являються до навчальних закладів. Лише після активних дій кримінальної міліції у справах дітей та Міністерства освіти і науки України до навчальних закладів вдається повернути майже 25 тисяч дітей. У неповнолітніх, яких повернули до навчального закладу, виникають проблеми з адаптацією до навчальної діяльності та шкільного колективу. Як правило, у них досить складні стосунки з класним колективом. У 78% — не було спільних інтересів з однолітками, 54% — ні з ким у класі не спілкувались, а мали друзів у дворі чи на вулиці і, як правило, старших за віком. При проведенні соціометричного опитування, 45% таких важковиховуваних потрапили до групи ізольованих школярів, 73% з них одержали негативний вибір. Ці дані ще раз свідчать про те, що ярлики «педагогічно занедбані» та «важковиховувані» негативно впливають на рольові статуси в класі. Природно, що ці підлітки перебувають у позиції аутсайдерів, мають дуже низький імідж, намагаються ізолюватись від колективу однокласників.

Звертаємо увагу ще на одну особливість, що характерною і тривозною рисою навчально-виховного процесу сучасної школи є зростання конфліктів. Як показує наше дослідження, у шкільній практиці вихід із складних конфліктних ситуацій адміністрація вбачає лише у взятті на облік «важких» учнів, неформальних лідерів, усуваючись фактично від психологічної підтримки або соціальної корекції, нехтуючи фактом соціального таврування учня як невинуватого. Таким чином, конфлікт, що поглиблюється, може спрацювати лише на авторитет негативного лідера. Розуміти це необхідно не лише тому, що конфлікт, який не вирішується конструктивно, переходить у більш високий ступінь потенційного (прихованого, латентного), у певний час спрацює з непередбаченими наслідками. Самі педагогічні працівники не намагаються набувати умінь аналізувати, вирішувати конфлікт, прогнозувати, попереджувати його, в результаті чого втрачають серед учнів авторитет і самоповагу.

Вагомим деструктивним фактором є *помилки виховання дітей у сім'ї*. Сім'я та навчально-виховні заклади є природними агентами

позитивної соціалізації. Водночас, вони можуть виступати і провокуючими чинниками.

Встановлено, що найтипівішими помилками сімейного виховання є: дефіцит позитивного спілкування батьків з підлітками; відсутність у дорослих стійких власних моральних устоїв; організація життя в сім'ї не сприяє формуванню у дитини моральних звичок; батьки не знають і не розуміють внутрішнього світу своєї дитини; недобррозичливе, грубе ставлення дорослих до підлітка.

Аналіз негативної ролі сім'ї свідчить, що в ній відмічаються такі негативні обставини, як байдужість батьків до виховання і поведінки дітей, невміння чи небажання їх виховувати. Жорстокість по відношенню до дитини підлягає моральному осуду, а іноді й покаранню.

Дослідження моделей негативної поведінки підтверджують, що наявність гострих негарздів між подружжям впливає на психічний та соціальний розвиток дитини. Майже 2 млн дітей в Україні виховуються в сім'ях, де поганий мікроклімат негативно впливає на психіку та адаптаційні моделі. За свідченням даних кримінальної міліції у справах дітей, 80% підлітків, засуджених за крадіжки, виховувались у дисфункціональних сім'ях, решта — тобто кожен п'ятий — у формально благополучних сім'ях, де матеріальний рівень достатній для задоволення нормальних соціальних потреб неповнолітніх, розвитку їхніх інтересів, але забезпечений цей рівень за рахунок легкої наживи. У таких сім'ях моральна атмосфера, соціальна позиція і ціннісні орієнтації носять егоїстичний характер. Серед багатьох чинників слід звернути увагу на відсутність духовного благополуччя.

Це дозволяє зробити висновок, що сьогодні зайве говорити про здатність багатьох батьків подолати негативні прояви у поведінці дітей. Поряд з традиційними вадами в сімейному житті, що супроводжують поведінкові девіації, з'явилися й такі відхилення: соціальна неспроможність батьків до виховання дитини, порушення емоційної структури сім'ї, знищення виховних цінностей, загроза розлучення, насилля, матеріальна скрута. У нашій країні сім'я взагалі соціально незахищена.

Як показало наше дослідження, існує прямий зв'язок між захворюваннями і негативною поведінкою та можливостями опанувати навчальний матеріал. Через постійні невдачі в школі школярі відчувають психологічний дискомфорт, потрапляють у ситуації, що змушують їх шукати нове середовище асоціальної спрямованості. Втрачену гідність вони прагнуть компенсувати протиправною поведінкою. Так, за даними нашого дослідження, у стані підвищеної стурбованості постійно перебуває дві третини школярів.

У зв'язку з цим, на стан здоров'я негативно впливає вживання учнями психоактивних речовин. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна в числі «лідерів» — 8-е місце у світі за вживанням алкоголю одинадцятирічними підлітками, 16-е серед тринадцятирічних і 20-е серед п'ятнадцятирічних. Кожен п'ятий підліток вживає алкоголь раз на тиждень, кожен десятий — 2-3 рази на тиждень. Шосте місце у світі Україна займає за станом куріння одинадцятирічних, 8-е серед тринадцятирічних і 3-є серед п'ятнадцятирічних.

Це дозволяє зробити висновок: як системне явище, серйозним соціально небезпечним дестабілізуючим фактором у середовищі підлітків є розповсюдження психоактивних речовин.

Наведені дані дозволяють зробити висновок, що сучасні школярі більше підготовлені до сприйняття дійсності в негативних кольорах. За результатами нашого дослідження для 37% школярів значимими факторами (в порядку ранжування) поширення негативних явищ, є: відхилення від норм у стані здоров'я (невідповідність фізичного розвитку, акцентуації характеру, неврози, дефекти пам'яті, мислення); недостатній рівень самостійності, що розвиває схильність підпадати під вплив негативних груп, некритично засвоювати асоціальні норми поведінки; неадекватна самооцінка і рівень домагань, що призводить до агресивності; зниження цінності соціально корисної діяльності; падіння авторитету державних органів, виховних установ, учителів, у цілому дорослих; розшарування суспільства на бідних і заможних; низька доступність отримання вищої освіти та подальшого працевлаштування; низький вплив ідей здорового способу життя, доступність та вживання психоактивних речовин, зростаюче поширення негативних явищ; несформованість світогляду, моральних еталонів та ідеалів; прояви негативізму, агресивності, відсутність конкретних життєвих цілей; високий рівень ситуативної тривожності; нездатність правильно оцінювати свою поведінку на мікрогруповому рівні; соціальна незрілість; несформованість навичок спілкування (замкненість, низька ерудиція, низька культура мови); надмірна критичність, деформоване поняття справедливості; відсутність вибору змістовного дозвілля, центрів позашкільної зайнятості, що давали б можливість для ефективного розвитку позитивних процесів соціалізації; помилки шкільного виховання (авторитарний стиль спілкування у системі «учень — учитель»; домінування примусових методів у навчанні та вихованні; перевищення педагогічної влади; покарання, пов'язані із приниженням учнів; суперечність вимог, що пред'являються; поверхове знання особливостей школяра; конфліктні стосунки між педагогами і батьками

дитини або між педагогами і дитиною; низький соціальний статус, ізоляція в групі); помилки сімейного виховання (низький рівень готовності батьків до реалізації виховної функції сім'ї; перекладання турбот про виховання дітей на школу; низький рівень педагогічної культури батьків; превалювання в сім'ях методів авторитарного спрямування; загострення суперечностей та конфліктів між батьками і дітьми; усунення дітей від фізичної праці в сім'ї); негативний вплив ЗМІ (формування у свідомості та підсвідомості сприйняття культури жорстокості, агресивності та полегшеної моралі, яка звільняє дітей та молодь від почуття обов'язку і розмиває критерії добра і зла; реклама легких алкогольних напоїв фактично прирівнює їх споживання до безалкогольних тощо).

Усе це вимагає пошуку ефективних шляхів створення превентивного виховного середовища для неповнолітніх заради їх фізичного, психічного і духовного розвитку.

Література до розділу:

1. Єжова О.О. Формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів: монографія / Ольга Єжова. — Суми: МакДен, 2011. — 412 с.
2. Оржеховська В.М. Превентивна педагогіка: навч. посіб. / В.М. Оржеховська, О.І. Пилипенко. — О.: ТОВ «Інтерпрінт», 2006. — 284 с.
3. Оржеховська В.М. Про концепцію превентивного виховання / В.М. Оржеховська // Практична психологія і соціальна робота. — 1999. — №5.
4. Оржеховська В.М. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх: навч. посіб. / В.М. Оржеховська, Т.Є. Федорченко. — Черкаси: ПП Чабаненко Ю.А. — 2008. — 375 с.
5. Федорченко Т.Є. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект: монографія / Тетяна Федорченко. — Черкаси: ПП Чабаненко Ю.А., 2011. — 488 с.

Розділ II. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Навчити людину бути щасливою не можна, але виховати її так, щоб вона була щасливою, можна.

Антон Макаренко

Нам здається недостатнім залишити тіло і душу дітей в такому стані, в якому вони дані природою, — ми піклуємося про їхнє виховання і навчання, щоб хороше стало багатим, а погане змінилося і стало хорошим.

Лукіан, грецький письменник-сатирик

2.1. Моделювання превентивного виховного середовища

Моделювання згідно педагогічного словника — це дослідження певних явищ, процесів або систем об'єктів шляхом побудови і вивчення їх моделей. Моделі використовують для визначення або уточнення характеристик і раціоналізації способів побудови заново конструйованих об'єктів. Одночасно, це — одна з основних категорій теорії пізнання, оскільки на ідеї моделювання ґрунтується будь-який метод наукового дослідження: *теоретичний* (з використанням знакових, абстрактних моделей) та *експериментальний* (предметні моделі). Із визначень видно, що модель — це штучно створений об'єкт у вигляді схеми, знакових форм або формул.

Нам імпонує думка російського дослідника Є. Степанова стосовно процесу моделювання як методу пізнавальної і управлінської діяльності, який дозволяє адекватно і цілісно відобразити в модельних зображеннях сутність, найважливіші якості та компоненти системи, отримати інформацію щодо її минулого, сьогодення й майбутнього стану, можливостей і умов побудови, функціонування і розвитку. Ним узагальнено дослідження з проблеми «моделювання» та сформульовані основні функції в пізнанні об'єктів: *ілюстративна, пояснювальна, евристична, критеріальна, прогностична, перетворююча*.

Стрімкий розвиток інформаційних відносин в сучасному суспільстві зумовлює виняткову актуальність моделювання в педагогіці — галузі знань, безпосередньо пов'язаній з інформаційними

процесами. В роботах науковців більшого поширення набувають дослідження, пов'язані з моделюванням певних характеристик (понятійних, процесуальних, структурних, концептуальних) чи окремих «сторін» навчання й виховання. Різні аспекти моделювання обґрунтовуються в роботах В. Штоффа, В. Афанасьєва, В. Глинського, О. Анісімова, О. Дахіна, Г. Суходольського, Е. Гусинського, Є. Степанова, Л. Новікової, Б. Бірюкова, В. Лукашевича, Я. Неуйміна, В. Тюхтіна та інших. Педагогічні розвідки, що здійснюються на рівні регіону, країни стосуються як ЗНЗ, так і професійної освіти та вищої школи. Процесуальна сутність моделювання як процесу дослідження, побудови чи вивчення чогось зумовлює визначення мети (для чого здійснюється моделювання?), об'єкту (де, в яких межах здійснюється моделювання?) і предмету (що моделюється?). «Широке розповсюдження... моделювання в педагогічних дослідженнях, — наголошує В. Міхеєв, — пояснюється різноманіттям його гносеологічних функцій, що зумовлює вивчення педагогічних явищ і процесів на спеціальному об'єкті — моделі, яка є проміжною ланкою між суб'єктом — педагогом, дослідником — і предметом дослідження, тобто певними властивостями і відношеннями між елементами навчально-виховного процесу». У педагогіці моделюється як зміст освіти, так і діяльність його учасників. Таке моделювання, на думку вченого, має декілька аспектів застосування:

- *гносеологічний*, у якому модель відіграє роль проміжного об'єкта у процесі пізнання педагогічного явища;
- *загальнометодологічний*, який дозволяє оцінювати зв'язки і відношення між характеристиками стану різних елементів навчально-виховного процесу на різних рівнях їх опису і вивчення;
- *психологічний*, який дозволяє вести опис різних сторін навчальної і педагогічної діяльності та виявляти на цій основі психолого-педагогічні закономірності.

Модель, на думку професора О. Коберника, може виступати гносеологічним заміником оригіналу на *чотирьох рівнях: на рівні елементів; структур; поведінки або функцій; результатів*. Від того, наскільки вдало будуть дібрані ознаки для моделювання, залежать:

- інформативність побудованої моделі;
- зручність користування нею;
- її несуперечність іншим педагогічним об'єктам системи;
- механізми управління ходом навчально-виховного процесу через вплив на окремі її компоненти.

Один із авторів теорії моделювання австрієць Курт Гедель сформулював дві основні теореми моделювання: *неповноти* (будь-яка логіко-математична система аксіом є неповною), *несуперечності*

формальних систем (неможливо довести несуперечність формальної системи засобами самої цієї системи). Із вищезгаданих теорем К. Геделя виведено твердження про те, що для дедуктивних моделей, які точно описують поведінку системи будь-якої природи, не існує повних і остаточних даних про цю систему. Це стосується багатопланових результатів педагогічної діяльності, яким властива певна невизначеність. *Невизначеність* як істотна характеристика моделей в гуманітарних дослідженнях ґрунтовно описана російськими дослідниками Е. Гусинським, Є. Степановим. Основний висновок авторів полягає в тому, що результати взаємодії і розвитку систем не можуть бути завбачені детально і з великою вірогідністю. Тому, відповідно, предмет дослідження — процес моделювання превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу як і об'єкт моделювання — самоорганізована система — міститимуть елементи невизначеності і в результатах виховання, і в процесуальній частині, що несе стохастичний (випадковий) характер, бо модельні уявлення можуть постійно змінюватися. Тому модель очікуваних результатів в операційній формі допускає контроль і систему зворотнього зв'язку для коректування проміжних результатів.

Загалом моделі прийнято розподіляти на 3 види: *фізичні* (що мають подібну природу до оригіналу), *матеріально-математичні* (їх фізична природа відмінна від аналогу, але можливий математичний опис поведінки оригіналу), *логіко-семантичні* (що конструюються із спеціальних знаків, символів і систем). Моделювання педагогічних явищ як частина методу досліджень виникло разом із народженням самої науки педагогіки. Педагогічні моделі відносяться як до 2 так і до 3 виду, хоча чітких кордонів між ними не існує. Один із найголовніших критеріїв роботи будь-якої моделі: фізичної, математичної, семантичної — ступінь її адекватності.

Для визначення ефективності моделювання в педагогіку введено спеціальне поняття: «*педагогічна валідність*», близьке до понять «достовірність», «адекватність», але не тотожне їм. Педагогічну валідність обґрунтовують комплексно: концептуально, критеріально і кількісно, оскільки у педагогіці «моделюються, як правило, багатомірні та багатофакторні явища» (О. Дахін). Теорії та гіпотези визначають ефективність моделювання, тобто відповідність моделі дійсності, прогностичній адекватності і валідності. Педагогічна валідність відрізняється від *достовірності* наявністю критеріальної бази, що допомагає визначити ступінь ефективності моделювання. У той же час педагогічна валідність відрізняється від *адекватності* описово: «структурними елементами моделі і операційними кри-

теріями відповідності цих елементів конкретним аспектам реальних явищ».

Дослідники визначають, що одним із дійових способів підвищення ступені валідності моделі – комплексний (системний) підхід до моделювання. За рахунок введення різноманітних підмоделей, що враховують різні фактори і напрями динаміки системи, що вивчається, комплексна модель не є сумою складових, а представляє певну систему, елементи якої теж перебувають у взаємозв'язку одна з одною.

Залежно від завдань дослідження, науковці з позицій предметності і знаковості будь-яких явищ і процесів визначають два типи моделювання: *фрагментарно-предметне* і *знакове* (Н. Салміна). Оскільки педагогічними «предметами» у моделюванні виступають реальні фрагменти педагогічної діяльності, для фрагментарно-предметного типу педагогічного моделювання в якості об'єкту дослідження визначають один базовий або декілька аспектів-зрізів педагогічної реальності. При цьому учасники експерименту є безпосередніми його виконавцями. Знаковий же тип педагогічного моделювання пов'язаний із застосуванням знаків, схем (організації освіти, керування), формул розрахунку ефективності (метод навчання, шкала оцінювання освітньої компетенції, тощо). Варіантом застосування багатомасштабної знакової моделі є педагогічні технології, як синтез знаків, схем, математичних і логічних символів, порівняльних таблиць.

Результатом моделювання з наукової та методичної точки зору є створення моделі, тобто такої теоретичної конструкції, що описує, відображає певну діяльність, процес, сукупність характеристик і зв'язків між ними. У науково-педагогічній літературі часто можна зустріти синонім терміну *моделювання* – *проекткування*. Побудова моделі-проекту, на думку дослідників, має покрокову структуру, що включає: визначення задуму; створення ескізу моделі-проекту; визначення моделі-дії (стратегії); реальне планування (стратегії на рівні завдань і умов реалізації); реалізація зворотнього зв'язку, оцінювання процесів; оцінку і аналіз результатів; оформлення документів. Одночасно зазначимо, що така модель має утилітарний характер, їй властива директивність без творчого переосмислення і врахування умов діяльності закладу освіти, вузьконаправленість вирішення педагогічних завдань.

У результаті моделювання виникають певні зміни, які сприяють налагодженню роботи з певного питання, якісного функціонування, покращення поведінки чи результатів діяльності. Загалом, будь-які зміни у підсистемах: дидактичній, виховній, методичній, розви-

вальній, управлінській тощо класифікуються за ознаками — *радикальності* (глобальні, реформаційні), *ступенем передбачуваності* (спонтанні, планові), *характером ініціювання* (директивні, партисипативні). У нашому дослідженні щодо моделювання превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу зміни носили локальний (частковий), плановий і партисипативний характер.

Превентивне виховне середовище моделюється на основі діалогічного зв'язку між його суб'єктами. Діалогова взаємодія, що використовується на всіх етапах формування превентивного виховного середовища ЗНЗ, сприяє розвитку громадянського суспільства у можливості пропонувати, розмірковувати всім суб'єктам, спільно планувати і реалізовувати заплановане. З іншого боку, діалог допомагає створити атмосферу співтворчості, взаєморозуміння, допомоги, захисту і взаємоповаги, обмежити негативні фактори середовища, посилюючи позитивне за рахунок підвищення значимості стійких мікосередовищ. Таким чином, розширюється суб'єктна участь дотичних до моделювання превентивного виховного середовища, якот: педагоги, учні, батьки як замовники і споживачі освітніх послуг, викладачі курсу ОБЖД, шкільна медична сестра; представники органів державної системи підтримки людини — пожежна охорона, органи правопорядку, цивільної оборони, охорони здоров'я, охорони праці, охорони навколишнього середовища, керівники гуртків, представники громадських організацій, товариств, соціально орієнтованого бізнесу, церкви тощо. Необхідно зауважити, що суб'єкти моделювання одночасно є компонентами модельованої системи і безпосередньо беруть участь у реалізації моделі. «Ми часто схильні до того, щоб розглядати життя дітей, прирівнюючи його — до життя та особистих переживань дорослих, — говорив Йорданський. Ще гірше, коли ми будемо їх життя як лише підготовку до майбутнього». Вивчення реального стану справ, проведення ряду наукових семінарів з проблеми, опрацювання психолого-педагогічної літератури, консультації з провідними фахівцями в царині виховання, власний досвід роботи утвердили нас в думці, що інтегративним показником повинна бути не *готовність суб'єктів навчально-виховного процесу до формування превентивного виховного середовища (ПВС) ЗНЗ*, а *ампліфікативність*. Саме **«збагачення», «посилення», «покращення»** повинно бути властиве, на нашу думку, всім дотичним і відповідальним за створення превентивного виховного середовища ЗНЗ. Беручи до уваги педагогів як одних із основних представників-творців ПВС у ЗНЗ, вважаємо, що саме ампліфікативність є умовою ефективності здійснення педагогічної діяльності, в якості переду-

мови можна визначити готовність педагога (сформовану в педвузі). У свою чергу ця готовність і буде умовою ампліфікативності. При моделюванні ампліфікативності визначаємо, як мінімум, три рівня її розробленості: *загальний* для всіх педагогів (його готує педагогічна наука), *приватний* (розроблений методичною службою для всіх педагогів ЗНЗ з урахуванням реальних умов і специфіки закладу), *конкретний* (його визначає і приймає сам педагог). Логіка думки стосовно інших суб'єктів, дотичних до формування ПВС освітнього закладу, проста: не зважаючи на базову освіту, всі вони не лише активно впливають на формування превентивного середовища, а й усвідомлюють наслідки за підготовку молоді до безпечних умов життєдіяльності у майбутньому.

Загалом, виховний процес здійснюється згідно певних законів і закономірностей, сутність та основні вимоги яких розкриваються у принципах виховання. Під *принципами виховання* науковці розуміють загальні провідні положення, які визначають мету, ідеали, зміст, методiku та організацію процесу виховання. До принципів виховання висувається ряд вимог, як-то: обов'язковість, комплексність, рівнозначність, системність, гуманність та особиста спрямованість (І. Підласий, В. Ягудов). Одночасно, вивчаючи властивості середовищ, зазначимо, що виховне середовище як певна система має властивості: *домінантності, системності, сферності, структурованості, системно-очікуваного результату*; а як динамічній системі йому властиві: *активність, мобільність, когерентність, пластичність*. Асимілюючи ідеї конструктивізму, відзначимо, що виховному середовищу також притаманні: *надмірність* (створює умови для інтерактивності і забезпечує діяльність в середовищі через множинні взаємини з нею) та *спостережливість* (проявляється у процесі конструювання дійсності); *мотивогенність*, що значно обумовлена специфікою особистісного досвіду учня; *імерсивність (заглиблення)* як властивість технологічної частини середовища, що «забезпечує психологічний стан людини, в котрому його «Я» взаємодіє з деяким середовищем, яке забезпечує йому безперервний потік стимулів і досвіду»; *інтерактивність*, що забезпечує доступ до певних ресурсів середовища, і «визначає об'єм і форму взаємодії учня з його змістом». Погоджуємося з позицією С. Сергеева, що дефіцит інтерактивності і в середовищі і в учнів викликаний низькою ефективністю шкільних педагогічних систем та максимальним монологом вчителя.

Аналіз досвіду начально-виховної діяльності загальноосвітніх навчальних закладів свідчить про те, що перелік принципів виховання повинен бути відкритим. Під час науково-дослідної роботи, при побудові концептуальної моделі взаємодії соціальних інсти-

тутів у формуванні превентивного виховного середовища опиралися на базові положення загальної теорії функціональних систем, моделювання та управління ними. Такий підхід дозволив сформулювати низку спеціальних *принципів*, на основі яких здійснювалося моделювання складної та багатокомпонентної системи формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу. Тому нами визначено наступні принципи:

— *принцип гуманізму і демократизму в поєднанні з високою вимогливістю й повагою до особистості вихованця*, що ґрунтується на взаєморозумінні й гуманності спільної діяльності вихователів і вихованців, на єдності їх інтересів і прагнень щодо виховання фізично здорової, морально стійкої, духовно багатой, позитивно емоційної особистості;

— *природовідповідності*, що передбачає відповідність змісту організації навчально-виховного процесу психо-фізіологічним, індивідуально-типологічним, психічним особливостям учнів;

— *принцип суб'єкт-суб'єктного характеру виховних взаємин* сприяє перетворенню вихованців на активних і зацікавлених суб'єктів власного самовдосконалення, стимулювання їх внутрішньої активності щодо постійного самовиховання; ознайомлення з ефективними технологіями вдосконалення позитивних якостей і нівелювання негативних;

— *виховання в колективі та через колектив*, оскільки колектив є об'єктом

і суб'єктом виховання, виконує ряд функцій: світоглядну, адаптаційну, перевиховання, суспільно-господарську, культурну тощо;

— *принцип наступальності, активності, неперервності та конкретності виховних заходів* стосується як змістового так і процесуального компонентів процесу виховання, тобто визначає спрямованість, тональність, зміст, логіку й послідовність. Порушення правил спричинює безсистемність знань, низький рівень навичок та вмінь, прояви відхилень у поведінці;

— *принцип оптимізації виховної системи* передбачає продуманий вибір змісту, методів, форм і прийомів виховного впливу, які забезпечують найкращий ефект;

— *принцип ситуаційної соціальної адекватності, стратегічної цілісності і багатоаспектності*, що визначають єдину стратегію профілактичної діяльності (відповідно до ситуації середовища і розвитку дитини) у сполученні її різних аспектів: особистісного (позитивний розвиток ресурсів особистості), поведінкового (цілеспрямоване формування міцних навичок і стратегій поведінки), про-

сторово-централізованого (активне формування систем підтримки в рамках превентивного і реабілітаційного простору);

— *принцип пріоритету позитивних впливів (підкріплень) над негативними (заборонами)* — супротив усталеній звичці педагогів фіксувати увагу дитини лише на її недоліках, що викликає формування заниженої самооцінки;

— *принцип соціального загартування дітей*, що передбачає включення дітей в ситуації, які потребують вольових зусиль для подолання негативного впливу соціуму, розвитку духовних і морально-вольових якостей;

— *принцип поєднання здоров'язберезувальної і тренуючої стратегії* — це створення умов для балансу розвитку (егоїстичні мотиви дорослих, низька педагогічна обізнаність, «заспокійлива» стратегія поведінки вчителя і ризикована індивідуалізована поведінка творчого педагога) і адаптаційних можливостей школяра у підготовці його до зустрічі з небажаними ризиками середовища.

Моделювання превентивного виховного середовища ЗНЗ дає змогу педагогам зінтегрувати розмаїття форм і видів фізичної, психічної, соціальної і духовної активності учнів в умовах школи в єдину виховну систему. Логіка побудови моделі ПВС ЗНЗ припускає виділення двох складових. Перша передбачає *інваріант*, в якому міститься загальний алгоритм дій педагогічного колективу за участю учнівської молоді з формування ПВС. Друга — *варіативна*, що складається із різних компонентів ефективного вирішення завдань формування ПВС залежно від багатьох факторів, оскільки практика роботи ЗНЗ сьогодні відрізняється бажанням «віднайти своє обличчя», не працювати за шаблоном, за умови змін у різних площинах (психологічній, науково-методичній, організаційній, управлінській тощо).

Найпростіші етапи побудови моделі були запропоновані ще В. Штофом: *перехід від натурального об'єкту до моделі, експериментальне дослідження, перехід від моделі до натурального об'єкту*. Побудова варіативної чи інваріанту моделі-проекту ПВС загальноосвітнього виховного закладу складається із взаємопов'язаних етапів: *актуалізації, діагностики, аналізу, конструювання, апробації, коректування і впровадження*.

Відправними положеннями щодо побудови моделі превентивного виховного середовища ЗНЗ слугували: розуміння педагогами необхідності змін діяльності закладу в плані посилення превентивної складової згідно поширення негативних тенденцій серед учнівської молоді; врахування аксіологічного і праксеологічного базису в загальній структурі готовності педагога; рівень науково-методичного

забезпечення. Методичними родинками та відповідями на виклики сучасності були творчо опрацьовані надбання досвіду вітчизняних педагогів і психологів. У даному контексті варто згадати А. Макаренка, який писав, що ми фактично учня не виховуємо, ми нічого від нього не вимагаємо, крім найпримітивніших гальм, потрібних для нашої зручності. Ми добиваємось (не завжди), щоб він тихо сидів у класі, але ми не ставимо перед собою ніяких цілей позитивного дисциплінування. У наших школярів іноді ще буває дисципліна порядку, але не буває дисципліни боротьби і подолання. Ми чекаємо, поки учень зробить ту чи іншу провину, і тоді починаємо його «виховувати». Учень, який не робить провин, нас не цікавить, — куди він прямує, який характер розвивається в удаваному його зовнішньому порядку, ми не знаємо і дізнаватися не вміємо.

Результатом дослідної роботи, що включала застосування таких методів як педагогічне спостереження, вивчення та узагальнення виховної практики, консультування органів шкільного самоврядування; SWOT-аналіз з'ясування загроз зовнішнього середовища; анкетування; проведення навчальних семінарів-тренінгів і участь у підготовці науково-практичних конференцій тощо стали зміни тлумачення змісту поняття «превентивне виховне середовище» (табл. 2).

Таблиця 2

Тлумачення поняття «превентивне виховне середовище»

Запитання: Превентивне виховне середовище — це	Показники відповідей	
	Початок експериментальної роботи	Формувальний етап дослідно-експериментальної роботи
— розвиток компетенцій життєстійкості, життєздатності, життєтворчості	47%	67%
— пропагування здорового способу життя	45%	52%
— змодельоване безпечне середовище життєдіяльності учнівської молоді	37%	49%
— профілактика відхилень у поведінці учнів	31%	70%
— організація соціального захисту і дотримання прав особистості	23%	61%
— створення зони найближчого розвитку дитини	18%	24%

Під превентивним виховним середовищем ЗНЗ розуміємо *упорядковану цілеспрямовану сукупність організаційно-педагогічних*

умов, взаємодія й інтеграція яких забезпечує соціально-правову підтримку розкриття внутрішнього потенціалу, духовного розвитку і самореалізації особистості; сприяє виробленню нею ціннісного ставлення до себе, природи і суспільства; нівелює негативні впливи соціуму на дитину.

Динаміка змін самооцінки учасників експериментальної роботи щодо їх готовності до формування ПВС у ЗНЗ представлена в таблиці 3.

Таблиця 3

Самооцінка учасників експериментальної роботи щодо готовності до формування ПВС у ЗНЗ

<i>Запитання</i>	Показники відповідей	
	До початку тренінгів	Після тренінгів
Чи вважаєте Ви необхідним творення ПВС у ЗНЗ?	37,5%	71%
Чи озброєні Ви знаннями щодо основ моделювання безпечного середовища життєдіяльності школярів?	16%	43%

Позитивним є те, що 71% опитаних вважають необхідним «творення ПВС у закладі» проти 37,5% на початку роботи. Це свідчить про значну громадянську і моральну відповідальність педагогів за майбутню долю своїх вихованців, їх готовність до формування ПВС і викликів суспільства. Забезпеченню теоретичної компетентності педагогів з проблеми формування ПВС, розширенню інформаційно-комунікативних технологій, які сприяють оволодінню практично-педагогічним базисом, аналізу інформації, самонавчанню слугує опрацювання нормативно-правового забезпечення діяльності ЗНЗ з проблеми. Превентивне виховання забезпечується на законодавчому рівні Законом України від 26.04.2001 № 2402-III «Про охорону дитинства»; Законом України від 21.06.2001 № 2558-III «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»; постановою Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми зменшення шкідливого впливу тютюну на здоров'я населення на період до 2012 року»; розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.11.2010 № 2140 «Про затвердження плану заходів щодо виконання Концепції реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2011-2015 роки»; постановою Кабінету Міністрів України від 21.03.2012 № 350 «Про затвердження Державної цільової соціальної

програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року»; розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 № 1209 «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року». Щодо форм і методів роботи з означеного питання педагоги орієнтуються на наказ Міністерства від 03.08.2012 № 888 «Про затвердження Плану заходів Міністерства освіти, молоді та спорту щодо профілактики правопорушень серед дітей та учнівської молоді на період до 2015 року», який рекомендує пріоритетними в роботі навчальних закладів вважати:

- упровадження просвітницької діяльності, спрямованої на формування негативного ставлення до протиправних діянь, проведення тижнів правових знань;

- використання інтерактивних педагогічних технологій, зокрема ділові та рольові ігри, моделювання життєвих ситуацій, суспільних процесів та процедур, дискусії, робота в малих групах на уроках правознавства та в позакласній діяльності;

- впровадження шкільного самоврядування в початково-виховний процес;

- ужиття заходів, спрямованих на підвищення моральності в суспільстві, правової культури громадян, утвердження здорового способу життя;

- запобігання проявам екстремізму, расової та релігійної нетерпимості;

- впровадження нових педагогічних комунікацій між усіма учасниками навчально-виховного процесу;

- перетворення навчальних закладів на зразок демократичного правового простору та позитивного мікроклімату тощо.

З метою ознайомлення педагогів з основами моделювання як методу пізнання і наукового дослідження, опанування технологією створення такої моделі для розкриття індивідуального образу школи, якісного опрацювання психолого-педагогічної літератури, організації ресурсного центру з проблеми, конструювання моделі ПВС ЗНЗ та апробації окремих елементів реального планування, науково-методичної та управлінської експертизи моделі була розроблена цільова програма «Моделювання превентивного виховного середовища ЗНЗ», що передбачала 10 теоретично-практичних занять (всього 24 год.). Результатами колективного опрацювання тем програми були: підвищення компетентності учасників педагогічної взаємодії, актуалізація умінь та навичок щодо діагностики стану і результативності виховного процесу; визначення виховного потенціалу оточуючого середовища; створення ефективної виховної системи ЗНЗ; апробації окремих елементів моделі; побудова алгоритму моделю-

вання ПВС, створення короткого словника термінів. У результаті опрацювання тем програми був створений алгоритм формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу, який складається із 11 кроків:

1-ий крок. Ознайомлення з методом пізнавальної і управлінської діяльності — моделюванням. Визнання необхідності моделювання превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу адміністрацією, педагогами, учнями, батьками. Створення ініціативної групи.

2-ий крок. Формування у членів ініціативної групи адекватного ставлення до оцінювання стану закладу. Визначення стратегічної мети. Пошук однодумців серед учнівського, педагогічного колективів, батьків, громадськості.

3-ий крок. Встановлення контактів з науковими установами району, міста.

4-ий крок. Ознайомлення педагогів з основами моделювання: види, функції. Методологічні підходи та принципи моделювання превентивного виховного середовища. Розробка програми побудови моделі ПВС.

5-ий крок. Діагностика навчально-виховного процесу, SWOT-аналіз сильних і слабких сторін розвитку ЗНЗ, визначення виховного потенціалу оточуючого середовища.

6-ий крок. Інтеграція індивідуальних і групових уявлень членів шкільної спільноти щодо формування колективного образу ПВС навчального закладу.

7-ий крок. Конструювання моделі ПВС ЗНЗ та розробка моделі-дії. Обговорення серед партнерів та шкільної спільноти моделі і програми створення ПВС.

8-ий крок. Апробація окремих елементів реального планування (стратегія на рівні завдань і умов реалізації).

9-ий крок. Науково-методична та управлінська експертиза моделі ПВС ЗНЗ і програми її створення, затвердження документів на педагогічній раді і на загальношкільній конференції.

10-ий крок. Організація життєдіяльності школи

11-ий крок. Аналіз і контроль.

Схематично проблемно-проектна гра «Творення ПВС загальноосвітнього навчального закладу: проблеми і перспективи» представляє собою таблицю із заданими даними: проблема; зміст — що робити?; технологія — як робити?; форма організації — яким чином робити?; ресурси — з ким і чим робити? — в якій кожен учасник фіксує думки, ідеї, що виникли під час гри, у відповідних колонках таблиці (табл. 4).

Таблиця 4

Проблема	Зміст (що робити?)	Технологія (як робити?)	Форма організації (яким чином робити?)	Ресурси (з ким і чим робити?)

В якості робочого визначення терміну «педагогічне моделювання» нами було взято за основу наступне: *«дослідження педагогічних об'єктів (явищ) за допомогою моделювання понятійних, процесуальних, структурно-змістових і концептуальних характеристик й окремих «сторін» навчально-виховного процесу на загальноосвітньому рівні»*.

Застосування інтерактивної технології «дерево рішень» (схема 1) сприяло глибшому аналізу питання та кращому розумінню механізму прийняття рішень щодо створення моделі ПВС закладу за рахунок введення різноманітних підмоделей. Вони враховують різні фактори і напрями динаміки системи, що вивчається і створюється. Тому така комплексна модель (ієрархія моделей) не є сумою складових, а представляє певну систему, елементи якої теж перебувають у взаємозв'язку одна з одною (Г. Суходольський).

Схема 1

Схема роботи за інтерактивною технологією «дерево рішень»

ПРОБЛЕМА

Рішення 1

Рішення 2

Рішення 3

Позитивні наслідки *Негативні наслідки* *Позитивні наслідки* *Негативні наслідки* *Позитивні наслідки* *Негативні наслідки*

Педагогічну модель створення превентивного виховного середовища ЗНЗ ми розглядаємо як нагальну потребу навчального процесу в контексті викликів цивілізації до зростаючої особистості і практичну реалізацію ряду законів та нормативних документів в галузі освіти і виховання. Сучасна наука визнає, що для запровадження ефективних теоретичних змін необхідно принаймі 3 педагогічні моделі: *модель вихідного стану системи, модель процесу перетворення і модель бажаного стану*.

Створення ПВС навчального закладу — це, передусім, моделювання «оздоровчого» середовища (термін вперше в роботах Руссо). Педагогічне моделювання фізично-оздоровчої діяльності ЗНЗ виступає дійовим засобом формування потреби в здоровому способі життя і передумовою психічного здоров'я учня. У 1992 році Європейським регіональним бюро ВООЗ, Євро-комісією та Радою Європи започатковано міжнародний проект «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю», до якого Україна долучилася в 1995 році. В основі концепції моделі «Школи сприяння здоров'ю» (згідно спільного наказу МОЗ

і МОН) покладено ідеї збереження, зміцнення і відтворення здоров'я учнів, учителів та батьків; здійснення навчання і виховання в інтересах особи і суспільства, створення сприятливих умов для всебічного розвитку окремої особистості. До національної мережі Шкіл у 2012 році входило вже понад 5 000. Модель *фізично-оздоровчої діяльності* включає: діяльність із формування санітарно-гігієнічних умінь і навичок та попередження травматизму, порушень у здоров'ї дітей; діяльність з впровадження системи фізичного загартування і самовдосконалення; туристично-краєзнавчу роботу; різноманітну роботу з батьками; консультативну та профілактичну роботу медпрацівників і т.д. Нормативно-законодавчу базу створення моделі школи здоров'я становлять проект Закону України «Загальнодержавна програма «Здоров'я – 2020: український вимір» (2013), проект Концепції профілактики вживання дітьми алкоголю, наркотичних засобів та інших психотропних речовин» (2013), ряд наказів МОН України: «Про затвердження заходів на виконання Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 року» (від 25.01.2007 № 44); «Про проведення щорічного Всеукраїнського фестивалю-конкурсу «Молодь обирає здоров'я» (від 24.11.2009 № 1061 / 4128); «Про вжиття заходів щодо запобігання насильству над дітьми» (від 01.02.2010 № 59); «Про виконання законодавчих вимог у зв'язку із прийняттям Закону України від 21 січня 2010 року № 1824 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо обмеження споживання і продажу пива та слабоалкогольних напоїв» (від 29.03.2010 № 255); «Про виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.11.2010 № 2140 (План заходів щодо виконання Концепції реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2011-2015 роки)» (від 30.12.2010 № 1313); «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року» (від 30.12.2010 № 1312).

Добрими помічниками педагогічному колективу у моделюванні ПВС слугують різні види моделей. Наприклад, **технологічна** модель сприяє в досягненні результату інтеграції. Простежуючи стан формування ПВС, вона дозволяє на основі досвіду вирішувати завдання управління, організовувати цілеспрямовану педагогічну роботу, надає можливості систематично зіставляти отримані результати з програмами роботи та вносити адекватні корективи. У процесі розробки технологічної моделі школи, наприклад, сприяння здоров'ю учнів, в її структуру закладаються адаптаційні можливості, спрямовані на створення освітньо-виховного середовища, що забезпечує саморозвиток кожного учня. У такому ЗНЗ **педагогічна модель** реалі-

зується через чотири її підсистеми: *навчальну, виховну, соціально-педагогічну й фізкультурно-оздоровчу*. Лінійна схема моделі школи, сприяння здоров'ю, буде мати наступний вигляд (схема 2).

Схема 2

Лінійно-педагогічна модель школи сприяння здоров'ю

Навчальна система	Соціально-педагогічна система	Виховна система	Фізкультурно-оздоровча система
-------------------	-------------------------------	-----------------	--------------------------------

Це дозволяє систематизувати основні засоби педагогічної системи в процесі її реалізації — від державного стандарту, шкільного компоненту до використання можливостей роботи ЗНЗ в режимі повного дня та матеріально-технічної бази фізкультурно-оздоровчої роботи; розраховувати на засоби збагачення соціально-педагогічного середовища за рахунок: мікросоціуму, батьків, фахівців медично-педагогічного та фізкультурно-оздоровчого профілю, спеціально організованого дозвілля, засобів масової інформації, культурно-спортивних та реабілітаційних установ. Тому розроблення **педагогічної моделі** включає наступні педагогічні форми роботи: колективна, індивідуальна, визначальна та паралельна, які регулюються пропозиціями школи, ситуативними потребами тощо.

Модель бажаного стану формування превентивного виховного середовища ЗНЗ — це є ті умови, котрі в комплексі з іншими забезпечуватимуть ефективність досягнення мети діяльності закладу освіти. Їх перелік з'ясований шляхом анкетування і дає можливість порівняти позиції на початку і наприкінці експериментальної роботи (табл. 5).

Таблиця 5

Умови ефективного функціонування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу

Запитання: Які умови ефективного функціонування ПВС ЗНЗ?	Показники відповідей	
	На констант. етапі експерименту	На формульній етапі експерименту
- наявність виховної системи	13%	71%
- партнерська взаємодія	21%	59%
- створення безпечного середовища життєдіяльності учнівської молоді	17%	62%
- технологічна компетентність педагогів	22%	56%
- інноваційна спрямованість заходів	20%	72%
- науково-методичне забезпечення	12%	76%
- вкажіть інше	17%	43%

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми, практики діяльності ЗНЗ, впровадження програми «Моделювання ПВС загальноосвітнього виховного середовища» дозволили доповнити перелік педагогічних умов, які впливають на побудову моделі превентивного виховного середовища закладу освіти. При створенні моделі ПВС навчального закладу необхідно також враховувати:

- зовнішні та внутрішні характеристики діяльності ЗНЗ;
- особливості функціонування мікросоціуму, як-то відсутність (наявність) культурно-оздоровчих установ, ВНЗ, зосередження шкіл, ПТУ;
- рівень матеріально-технічного забезпечення ЗНЗ, що впливає на організацію предметно-просторового поля (технічне, естетичне оформлення школи, кабінетів, класів);
- наявність і відповідність бази для проведення гурткової і спортивної роботи (розвиток мережі секцій і гуртків не задовольняє потреби і запити школярів, одночасно послуги додаткової освіти відсутні на селі, у місті, більшість з них — платні);
- консолідацію зусиль внутрішньої бази закладу освіти.

Уніфікована модель формування ПВС ЗНЗ включає наступні складові: визначення мети і завдань, з'ясування основних принципів і педагогічних умов, встановлення партнерських зв'язків на основі діагностики необхідності їх залучення. Схематично така модель має вигляд, представлений на схемі 3.

Схема 3

Лінійна модель-матриця

Виклики цивілізації	Соціальне замовлення		Потреби особистості
	держави	батьків	

Загальноосвітній навчальний заклад

(розкриття індивідуального образу школи, авторські моделі розвитку закладу, становлення, формування ПВС ЗНЗ)

Модель 1	Модель 2	Модель 3	Модель 4	Модель 5
-----------------	-----------------	-----------------	-----------------	-----------------

Доповненням можуть слугувати врахування наступних ресурсів:

Ресурси ЗНЗ	Ресурси місцевої громади	Ресурси сім'ї	Ресурси соціокультурного середовища	Ресурси...
--------------------	---------------------------------	----------------------	--	-------------------

Метою моделювання діяльності загальноосвітнього навчального закладу є створення згідно соціального замовлення ефективного превентивного виховного середовища.

Завдання:

- сприяти збереженню, підтримці та захисту нормального рівня життя і здоров'я учнівської молоді;
- забезпечувати безпечні умови для розвитку особистості у ЗНЗ;
- домагатися дотримання ергономічних стандартів організації життєдіяльності ЗНЗ;
- надавати своєчасну допомогу у вирішенні різноманітних життєвих колізій;
- консолідувати зусилля заради спільної участі у здійсненні спектру профілактичних програм і проєктів.

Етапи моделювання превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу складаються:

1. Визнання адміністрацією, педагогами необхідності моделювання ПВС закладу освіти. Визначення ризиків минулого і бачення перспектив формування ПВС ЗНЗ (**актуалізація, аналіз**).

2. Побудова системи наскрізних компонентів структури формування ПВС ЗНЗ. Визначення критеріїв, здійснення добору діагностичних методик для перевірки повноти і взаємозалежностей компонентів моделі (**діагностика, конструювання**).

3. Встановлення різноманітних зв'язків компонентів системи (логічні, функціональні, семантичні, технологічні тощо) (**конструювання, апробація**).

4. Разроблення моделі динаміки об'єкта дослідження:

а) на основі теоретичного та емпіричного вивчення об'єкта встановлюються зв'язки і відомості, визначаються завдання і відповідно конкретна модель (**конструювання**);

б) визначаються закономірності функціонування системи, що включають оптимальні параметри управління;

в) уявляються закономірності динаміки видозміни, самоорганізації чи розвитку системи в умовах її функціонування (**коректування**);

г) встановлюється причинно-наслідковий зв'язок між поведінкою системи і характером управління нею (**коректування, впровадження**);

д) описуються й аналізуються умови невизначеності функціонування моделі формування ПВС ЗНЗ (**впровадження, аналіз**).

Моделювання ПВС школи це — певна система роботи закладу освіти, в якому серед інших форм і методів роботи значну перевагу мають профілактичні програми, діяльність педагогічного колективу щодо надання своєчасної допомоги і захисту прав учнівської молоді.

Моделювання передбачає створення словесних або понятійних аналогів тих об'єктів, до яких здійснюються активні дії. Матеріалом

для моделі виступає інформація, одержана під час діагностування. Діагностику в педагогіці та психології визначають як діяльність, спрямовану на вивчення та розпізнання стану об'єктів і суб'єктів виховання та розвитку з метою співробітництва з ними та прогнозування процесу виховання та розвитку. На етапі проведення попередньої діагностики відбувається збір інформації про реальну психолого-педагогічну ситуацію, в якій здійснюється виховний процес. Набір діагностичних методик, якими користувалися для з'ясування стану розвитку ЗНЗ з метою моделювання в ньому ПВС ЗНЗ складався із аналізу санітарно-гігієнічного паспорту ЗНЗ; модифікованого пакету діагностичних методик «Моя школа» (В. Кириченко, Т. Тарасова) («Мій навчальний заклад» — для школярів VIII–XI класів; «Навчальний заклад, в якому я працюю» — для педагогів; «Навчальний заклад, у якому навчається моя дитина» — для батьків або осіб, що їх замінюють); опитувальника щодо способу життя учнівської молоді (Г. Даниленко); тесту «Визначення спрямованості особистості» (Н. Баранова); адаптованої анкети «Соціальні і особистісні навички і здібності, пов'язані із готовністю педагогів до формування превентивного виховного середовища ЗНЗ» (Т. Тарасова); анкети «Потенціал виховної системи в розвитку особистості» (Г. Ковганич); анкети «Задоволеність учнів життєдіяльністю в школі» (модифікація анкети Степанова); карта-схема оцінки якості шкільного середовища (С. Литвин-Кіндратюк, Б. Кіндратюк); фокус-групи «Аналіз і оцінка результативності функціонування виховної системи».

Таким чином, моделювання превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу дає підставу розглядати цей процес як створення відповідної соціально-педагогічної системи, що охоплює заходи з конкретизації мети, завдань, змісту і видів роботи; визначення структури та вибору оптимальних форм і методів її організації, а також визначення критеріїв, показників і рівнів сформованості готовності педагогів до моделювання ПВС загальноосвітнього навчального закладу як мети формування превентивного виховного середовища ЗНЗ.

Контрольні запитання до розділу:

1. Розкрийте сутність поняття «моделювання» і специфіку «моделювання превентивного виховного середовища».
2. З'ясуйте особливості лінійного, функціонального, структурного підходів до створення моделі формування превентивного виховного середовища ЗНЗ.
3. Окресліть доробок вітчизняних вчених з проблеми.

Практичні завдання:

1. Побудуйте структурно-функціональну модель формування превентивного виховного середовища сучасного ЗНЗ сільської школи, гімназії міста, ліцею (колегіуму) обласного центру.

2.2. Технології моделювання і проектування виховної системи загальноосвітнього навчального закладу

Створення педагогічно доцільної і ефективної виховної системи неможливе без спеціальної діяльності з її моделювання і побудови.

Метод моделювання як спосіб пізнання дійсності, надає можливість логічно вибудувати послідовні дії, на основі обґрунтованих положень створити конструкцію, що відображає сутність системи чи процесу і механізми їхнього функціонування, розкрити динаміку взаємозв'язку складових, виявити шляхи оптимізуючого впливу на процес функціонування певного явища.

Безпосередньо процес моделювання складається із взаємопов'язаних етапів: *актуалізації, діагностики, аналізу, конструювання, апробації, коректування і впровадження*. У створенні виховної системи навчального закладу доцільним видається застосування *варіативно-модельного підходу*, оскільки практика роботи ЗНЗ сьогодні вирізняється бажанням «віднайти своє обличчя», не працювати за шаблоном щодо цілей, змісту, способів організації навчально-виховного процесу.

У навчальному закладі до цієї діяльності повинні долучитися і педагоги, і учні, і батьки. Діалог при формуванні модельних уявлень про майбутній стан виховної системи підвищує шанси на успіх спільної діяльності.

У цій взаємодії розвиваються і вдосконалюються як діти, так і дорослі.

Діалог дій, думок, мотивів, ціннісних установок педагогів, учнів та їхніх батьків — необхідна умова для створення ефективної та педагогічно доцільної виховної системи.

Результативність роботи щодо моделювання виховної системи залежить від правильного вибору методологічних підходів і принципів організації спільних дій дорослих і дітей.

В науці під методологічним підходом прийнято розуміти орієнтацію в людській діяльності, яка передбачає використання певного комплексу понять, ідей, прийомів і засобів в процесі пізнання чи перетворення якого-небудь об'єкту природної чи соціальної дійсності. В більшості випадків людина або група людей використовує в своїй діяльності не один, а декілька підходів.

Доповнюючи один одного, вони визначають стратегію діяльності і визначають тактику дій в конкретній ситуації і в певний проміжок часу.

Необхідно підкреслити, що із всього діапазону підходів, які використовуються в діяльності, одна орієнтація повинна бути пріоритетною (домінуючою).

Сучасні педагогічна наука і практика використовують у своїй діяльності системний, синергетичний, особистісно-орієнтований, варіативно-модельний, культурологічний, компетентнісний та ряд інших підходів.

Більшість вчених стверджує, що підхід є комплексним педагогічним засобом і містить три складові:

1) основні поняття, які використовуються в процесі вивчення, управління та оновлення виховної практики;

2) принципи як вихідні положення або головні правила здійснення виховної діяльності;

3) прийоми і методи побудови процесу виховання.

Перша складова (понятійна) представляє собою цілісну сукупність понять. Одне з них є ключовим й обумовлює назву самого підходу. В системному підході таку роль відіграє поняття «система», у діяльнісному — «діяльність», у компетентнісному — «компетентність».

Друга складова підходу — це принципи. Вони відграють важливу роль у виховній діяльності, мають значний вплив на відбір змісту, форм і способів організації виховного процесу, на вибір критеріїв оцінки результатів виховної діяльності.

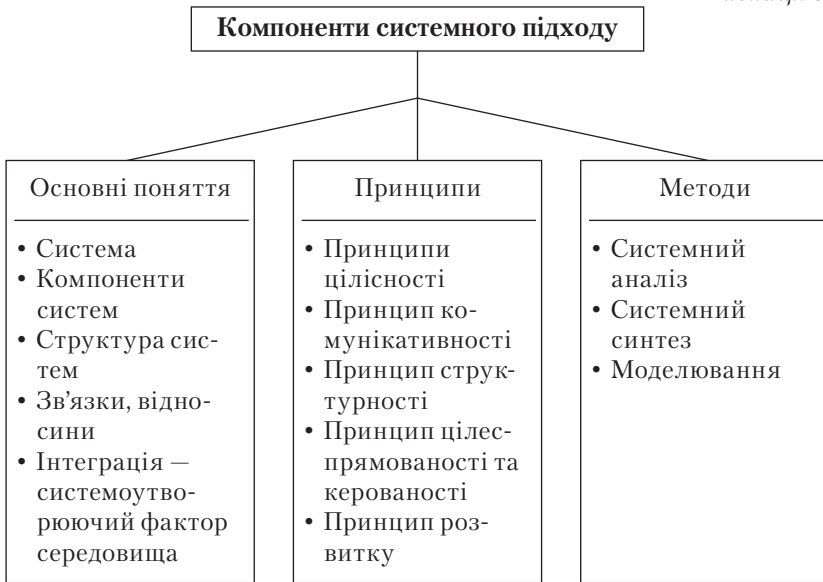
Третя складова підходу (технологічна) оскільки вона включає сукупність прийомів і методів, які використовуються педагогічним колективом у виховній діяльності.

Вибір підходів, які складають методологічну основу діяльності з моделювання і побудови виховної системи, — непроста проблема.

При моделюванні і побудові виховної системи школи доцільно використовувати наступні методологічні підходи: системний, синергетичний, варіативно-модельний, особистісно зорієнтований, діяльнісний і компетентнісний.

Системний підхід забезпечує методологічну орієнтацію діяльності як системи. Системному підходу належить пріоритетна роль в розробці моделі та її впровадженні у виховну практику, оскільки необхідно системно змінювати мету, функції, організацію, зміст, технології виховання (табл. 6).

Таблиця 6

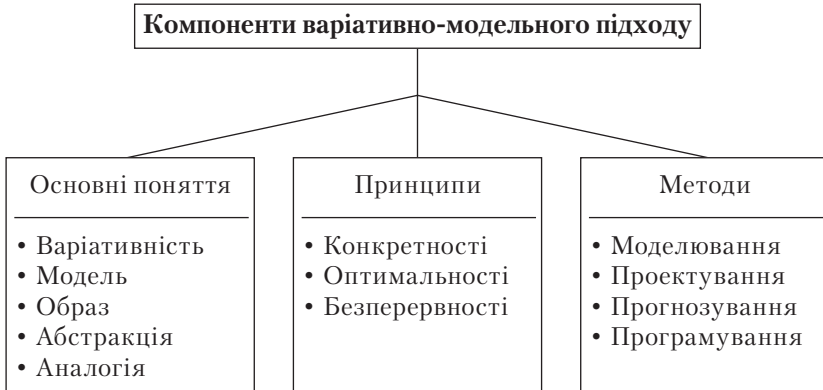

Синергетичний підхід. Його основна ідея підкреслює самоорганізованість відкритої виховної системи; існування в ній нестабільних станів, які є умовою її стабільного і динамічного розвитку; важливими факторами становлення і розвитку виховної системи є взаємодія системи і середовища (табл. 7).

Таблиця 7

Таблиця 8

Особистісно орієнтований підхід centruє виховні впливи на особистість школяра, сприяє реалізації його природного і набутого потенціалу, визнає за ним право бути індивідуальністю; спирається у профілактиці на складові внутрішнього світу дитини, враховує її індивідуальні особливості, розвиток її позитивної «Я-концепції» (табл. 9).

Таблиця 9

Компетентнісний підхід акцентує методологічну орієнтацію превентивної виховної діяльності на розвитку життєвих компетенцій, становленні конструктивної життєвої стратегії та виробленні індивідуально-особистісних технологій життєстійкості, життєздатності і життєтворчості особистості у процесі виховання. Основні ідеї компетентісного підходу: профілактично-виховна діяльність як інтерсуб'єктний процес, який має виховувати компетентного учня – суб'єкта життя, суб'єкта життєтворчості (табл. 11).

У процесі моделювання і побудови виховної системи доцільно використовувати мінімальну кількість методологічних підходів. Як вважає Е. Степанов, їх кількість не повинна бути більше 4-6. При збільшенні цієї цифри діяльність стає складною і важко керованою, а при зменшенні – не можливо сформувавши та реалізувати модельні уявлення про виховну систему.

Будь-яка педагогічна технологія передбачає використання певної сукупності форм, методів і прийомів педагогічної діяльності, що інструментально забезпечують отримання прогнозованого результату.

Ефективною є технологія моделювання виховних систем, розроблена російським вченим Е. Степановим, яка являє собою чітку послідовність спільних дій педагогів, учнів та батьків з формування модельних уявлень про виховну систему:

- створення ініціативної групи для моделювання виховної системи;
- формування членами ініціативної групи свого бачення реального і майбутнього стану навчального закладу, його виховної діяльності;

- пошук ініціаторами своїх однодумців у педагогічному, учнівському та батьківському колективах;
- встановлення контактів з науково-методичними установами або окремими науковцями;
- розробка програми дій щодо побудови моделі виховної системи;
- ознайомлення педагогів з теорією і практикою виховних систем, теоретичними і методичними основами проектування моделі випускника навчального закладу;
- діагностика стану і результативності навчально-виховного процесу, аналіз умов розвитку особистості учнів, визначення виховного потенціалу оточуючого середовища, шляхів і способів його реалізації;
- проведення роботи щодо актуалізації і стимулювання діяльності педагогів, учнів і батьків з формування образу навчального закладу;
- здійснення дій щодо інтеграції індивідуальних та групових уявлень членів шкільної спільноти в колективний образ навчального закладу;
- створення творчих груп та організація їх діяльності для уточнення і розробки деталей образу школи;
- конструювання моделі виховної системи і розробка програм її побудови;
- апробація окремих елементів виховної системи;
- обговорення в педагогічному, учнівському і батьківському колективах модельних розробок і програми побудови виховної системи;
- проведення науково-методичної та управлінської експертизи моделі виховної системи і програми її побудови;
- затвердження моделі і програми побудови виховної системи на засіданні педагогічної ради і загальношкільній конференції.

Поетапне здійснення перерахованих дій не тільки дозволить сформулювати науково обґрунтовані уявлення про виховну систему, а й сприятиме успішній їх реалізації в практичній діяльності.

Представлена технологія є типовою. Вона може і повинна наповнюватися конкретним змістом, коригуватись до умов конкретної школи.

Структурними компонентами моделі виховної системи є:

1. Реальний стан виховної системи:

- основні параметри навчального закладу;
- виховний потенціал закладу і оточуючого середовища;
- досягнення та проблеми у вихованні учнів і життєдіяльності закладу, сильні сторони, недоліки, проблеми.

2. Проектований стан виховної системи:

- теоретико-методичні основи виховної системи (теорії, ідеї, які лягли в основу; ключові поняття);
- ціннісно-цільові орієнтири виховної системи (мета, завдання, цінності, принципи);
- механізми функціонування виховної системи (функції, умови);
- етапи побудови виховної системи (проектний, практичний, узагальнюючий);
- критерії та способи вивчення ефективності виховної системи (критерії, методики).

Створення та реалізація моделі виховної системи, які здійснюються педагогічним колективом за активної участі учнів та їх батьків, сприятимуть якісним змінам в організації життєдіяльності школи.

Технологія проектування виховної системи

Перший етап: підготовка до проектування виховної системи.

Завдання:

- визнання керівництвом і педагогічним колективом необхідності проектування виховної системи;
- осмислення методологічних підходів до виховання;
- розробка загальної концепції проектування виховної системи, програми і плану проектування;
- формування проектної групи;
- визначення необхідних для проектування фінансових, технічних, інформаційних та методичних ресурсів.

Інструментарій: аналіз літератури, фокус-група, мозковий штурм, дискусії.

Другий етап: передпроектний аналіз.

Завдання:

- діагностика актуального стану закладу;
- визначення його проблем та здобутків;
- узагальнення інформації (ідентифікація проблем, установалення ієрархії проблем за важливістю);
- формування концепції проблеми; визначення мети та завдань проекту;
- визначення очікуваних результатів виконання кожного завдання.

Інструментарій: аналіз літературних джерел, експертна оцінка, анкетування, бесіда, спостереження, експеримент, мозковий штурм, «дерево рішень», моделювання.

Третій етап: вироблення проектних рішень. Розроблення проекту та програми його реалізації, визначення шляхів реалізації проекту.

Завдання:

- визначення домінантних проектних цілей, засобів, шляхів та термінів їх реалізації;
- зведення проектних цілей до єдиної системи;
- визначення критеріїв та методів оцінки ефективності проекту;
- документальне оформлення проекту.

Інструментарій: педагогічне проектування, методи «дерево цілей», «дерево проблем», дискусія, мозковий штурм.

Четвертий етап: відпрацювання механізмів реалізації проекту.

Завдання:

- відпрацювання механізмів становлення виховної системи,
- передбачених проектом;
- моделювання змін у закладі, пов'язаних із становленням
- виховної системи;
- виявлення та усунення перепон на шляху реалізації проекту.

Інструментарій: педагогічне проектування і моделювання, аналіз документів, педагогічний експеримент, спостереження, опитування.

П'ятий етап: системні зміни життєдіяльності закладу, передбачені проектом.

Завдання:

- реалізація проектних цілей;
- обговорення та погодження змін життєдіяльності закладу;
- моніторинг змін життєдіяльності закладу.

Інструментарій: організаційно-розпорядчі методи, методи виховання.

Шостий етап: аналіз результатів проектування.

Завдання:

- визначення переваг та можливих недоліків, пов'язаних з новими підходами до функціонування виховної системи, її новим якісним станом.

Інструментарій: аналіз документації, спостереження, опитування, метод експертних оцінок, методи математичної статистики.

Сьомий етап: корекція результатів проектування.

Завдання:

- визначення недоліків у функціонуванні виховної системи;
- виправлення недоліків системи;
- оптимізація функціонування виховної системи закладу.

2.3. Організаційно-менеджментський підхід до керування процесом формування превентивного виховного середовища у загальноосвітніх навчальних закладах

У формуванні превентивного виховного середовища пріоритетним є організаційно-управлінський аспект, тобто менеджмент, який має важливі управлінські функції: аналітико-діагностичні, мотиваційно-цільові, планово-прогностичні, організаційні, контрольні й регуляційно-корекційні. В основу управлінської діяльності загальноосвітньої школи покладена технологія управління за результатами.

Сучасний менеджмент передбачає перехід від управління до самоуправління, організації до самоорганізації, планування до самопланування, контролю до самоконтролю, розвитку до саморозвитку.

Оксфордський словник англійської мови дає наступні основні трактування поняття «менеджмент»: спосіб, манера спілкування з людьми; влада і мистецтво управління; орган управління, адміністративна одиниця. Проте у функціональному плані менеджмент можна оцінити як процес, за допомогою якого група людей, які співпрацюють, спрямовує свої дії на загальні цілі. Поняття «педагогічний менеджмент» правомірно застосовувати до класу управління соціальними системами (об'єктами управління – ЗНЗ) і його основними видами. Таким чином *менеджмент* – це управління, цілеспрямована дія на об'єкт із метою зміни його стану або поведінки у зв'язку зі зміною певних обставин.

Якщо розглядати поняття менеджмент у контексті педагогіки та психології, то «це спосіб та манера спілкування з людьми, влада та мистецтво керування, вміння організовувати ефективну роботу навчально-виховного процесу школи». Менеджмент – це органи управління, адміністративні одиниці, служби і підрозділи, це особовий вид діяльності, який перетворює неорганізований натовп на ефективну й продуктивну групу. Саме менеджмент створює економічний і соціальний розвиток.

У контексті нашого посібника під поняттям «педагогічний менеджмент» ми розуміємо вид педагогічної діяльності людини, спрямованої на досягнення мети, як складової навчально-виховного процесу, із застосуванням наукового підходу, психологічних та етичних норм керівництва. Тобто, менеджмент – це швидше практична діяльність, ніж наука чи професія, хоч він охоплює як одне, так і друге.

Методами менеджменту, які ми використовували у дослідженні, стали: заохочення, переконання, особистий приклад, навіювання та примус. Засобами педагогічного менеджменту для формування превентивного виховного середовища загальноосвітніх навчальних

закладів можуть виступати планування, організація, мотивація, контроль дій і вчинків.

Згідно положень Л. Даниленко, менеджмент — це процес планування, організації, мотивації і контролю, спрямований на те, щоб сформувати і досягти цілі організації через інших людей.

Отже, *менеджмент* — це сукупність методів, форм, засобів управління для досягнення поставлених завдань або визначеної мети.

Впроваджуючи технологію державно-громадського управління, школа створює партнерські відносини передусім з батьками.

Управлінська діяльність як процес творчої співпраці всіх структурних підрозділів школи, різнорівневий менеджмент моделює стратегію розвитку здоров'язбережувального середовища навчального закладу в системі єдиного освітнього середовища району на основі розширення свідомості учителів, батьків через соціокультурну переорієнтацію навчально-виховного процесу на засадах принципів ментальності, духовності, розвитковості.

Розглянемо ключові слова цього складного процесу — системи управління.

Система — множина взаємопов'язаних елементів, об'єднаних загальною метою функціонування, що виступають у взаємодії із середовищем як цілісна система.

Соціально-педагогічна система — взаємозв'язок із зовнішнім середовищем (системи соціального і природного порядку). Управління є складним видом людської діяльності, а управління освітою — особливо через високоінтелектуальну, творчу за природою діяльності працю її учасників, через складність стратегічних завдань, що стоять перед нею, відсутність належних умов для їх виконання, різнопланової діяльності. Особливість управління освітою полягає в тому, що воно спрямоване на різновікові групи — дорослих, молодь, дітей.

Процес управління — це діяльність керівного складу, яка зводиться до реалізації певних функцій управління з метою забезпечення максимальної або необхідної ефективності керованого процесу. Важливим аспектом досліджень різних профілів є удосконалення організаційної структури управління. В. Терещенко зазначає, що під організаційною структурою управління розуміється склад та підпорядкованість взаємопов'язаних організаційних одиниць або ланок, які реалізують сукупність функцій з управління галуззю, об'єднанням, підприємством.

Організація — невід'ємний елемент будь-якого виду діяльності, в тому числі педагогічної й управлінської. Її мета полягає у забезпеченні умов для розв'язання конкретних завдань, спрямованих на досягнення поставленої мети, соціально значущої результативності діяльності,

ефективної взаємодії її учасників. Організація включає не тільки упорядкованість об'єкта, але й організаційну діяльність суб'єктів управління. Вона забезпечує стан упорядкованості і є невід'ємним елементом управління різними сферами суспільства та окремими об'єктами — підприємствами, установами, закладами освіти.

Система управління повинна ґрунтуватися на підставах освітнього менеджменту. Основний документ перебудови освітньої системи — Програма стратегічного розвитку загальноосвітнього навчального закладу. Головний методологічний засіб досягнення мети кардинальних змін у системі — педагогічний менеджмент.

Система управління освітою — це ієрархічно побудована соціальна організація, яку у менеджменті розуміють як «соціальний інститут, сформований на досягнення певних цілей і наділення у зв'язку з цим ресурсами, правами та обов'язками, що в цілому визначають структуру і зміст функцій організації». Треба зазначити, що кожний рівень організації є підсистемою загальної системи управління в освіті. Починаючи з районного відділу освіти, кожний має на меті управління нижчими поверхами, а ВНЗ, школа і дошкільний заклад, заклад післядипломної педагогічної освіти реалізують безпосередньо місію освіти щодо навчання, виховання, розвитку особистості, формування фахівця, підвищення кваліфікації керівних педагогічних кадрів.

Згідно з методологією системного підходу, кожна підсистема як елемент загальної системи має свої специфічні особливості, які не тотожні всій системі, але у своєму поєднанні дають нову, системну якість. Найважливішим компонентом системи управління є люди, які займають певні професійно-посадові позиції в структурі організації. Особистість (школяра, педагога, менеджера) — це не тільки найвища цінність суспільства, а її розвиток — не тільки місія управління в освіті, а й системотворчий, центральний чинник менеджменту (керівництва) в освіті.

Дослідник В. Панасюк дає таке визначення поняття «управління освітнім процесом (педагогічний менеджмент)» — *це цілеспрямований комплексний скоординований вплив як на даний процес в цілому, так і на основні його елементи з метою досягнення найбільшої відповідності параметрів його функціонування і результатів, які відповідають певним вимогам, нормам і стандартам.* Орієнтація управління на нові результати у педагогічному процесі — це завжди перебудова (перетворення, перехід, переведення) всієї шкільної системи на прогресивно інноваційний режим — режим розвитку. Управління освітою за результатами — це управління в інноваційному, екстремальному режимі.

Функція управління — здійснення, виконання. Визначають такі функції управління: планування, організація, контроль та аналіз, і конкретні функції, коли управлінська дія не самостійно, а разом з об'єктом, на який вона спрямована: планування роботи з педагогічним колективом, контроль якості освіти, організація діяльності різних освітянських підрозділів.

Планування в широкому розумінні включає в себе прогнозування, програмування, складання робочого плану. Принципово важливою новинкою тут є перехід від традиційного планування навчально-виховного процесу школи до цільових комплексних програм функціонування або розвитку школи для досягнення в освіті певної якості.

Організація. Для того, щоб здійснити заплановане, необхідно визначити, назвати людей, які будуть виконувати намічене, тобто — суб'єктів управління якістю освіти, сформулювати, що повинен виконувати кожний суб'єкт, — визначити його функціональні обов'язки.

Для здійснення управлінської дії «організація» необхідно: виробити; вирішити; проконтролювати; вивчити; провести; відстежити; підготувати; забезпечити; проаналізувати; вимагати.

Керівництво — одна із функцій управління.

Контроль — моніторинг, у процесі якого доводиться відслідковувати проєкт, процес, результат, здійснювати аналіз і робити поправки.

Координація — загальноосвітня школа як об'єкт управління представляє собою багатокомпонентний поліструктурний комплекс, тому всі процеси в ній потрібно координувати.

Розвиток підсистем забезпечується за рахунок психолого-педагогічного та дидактичного підходів на основі результатів моніторингу, інструментарій якого ґрунтується на загальнолюдських і національних цінностях: вихованість, освіченість відповідно до особистісних можливостей і здібностей, з Держстандартом і Євростандартом; готовність до життя у сім'ї, родині, громаді, нових соціальних умовах. Оцінювання кожного етапу розвитку здійснюється за допомогою факторно-критеріального аналізу компетентних осіб.

Користуючись дослідженнями І. Мороза, розглянемо *принципи управління*.

Принцип прогностичності внутрішньошкільного управління. Однією з найвагоміших характеристик загальноосвітнього навчального закладу є його тісні специфічні взаємозв'язки із зовнішнім середовищем. Жоден навчальний заклад не може бути «островом у собі». Він повністю залежить від зовнішнього середовища: економічних умов, соціальних, культурних, політичних факторів. Принцип оз-

начає, що школа повинна вивчати особливості впливу зовнішнього середовища, розробляти способи взаємодії з ним, перебудовувати навчально-виховний процес і водночас підкоряти середовище для досягнення своєї мети.

Принцип єдності державних і внутрішньошкільних механізмів управління. Принцип базується на тому, що внутрішньошкільне управління повинне забезпечувати повне використання умов, створених державою для функціонування загальноосвітньої школи: законів, постанов, нормативних вимог, установлених стандартів, до складу яких входять навчальні плани, програми, вимоги до рівня освіченості; положень прогностики, педагогіки, психології, теорії управління, шкільної гігієни, юридичної науки, медицини, економічної теорії.

Принцип демократизації і гуманізації управління спрямований на:

- максимальне використання самодіяльності та ініціативи учителів, учнів, батьків;
- встановлення, функціонування й розвиток демократичних стосунків між керівництвом, учителями, учнями і батьками;
- встановлення оптимального співвідношення цілеспрямованих управлінських впливів, співробітництва, внутріуправління і самоуправління.

Принцип поєднання централізації і децентралізації. В умовах надмірної централізації та управління підсилюється адміністрування, сковується ініціатива керівників нижчих рівнів, учителів, школярів, що перетворює їх у простих виконавців прийнятих без них рішень. Відбувається дублювання управлінських функцій, перевантаження як керівників, так і виконавців.

Децентралізація управління також може привести до зниження ефективності навчального закладу, зменшення ролі працівника та адміністрації призводить до втрати аналітичних і контролюючих функцій управління, що створює серйозні проблеми і життя, і діяльності педагогічного колективу, спричиняє конфлікти, непорозуміння, невинуватене протистояння адміністративних і громадських органів управління.

Принцип об'єктивності і повноти інформації орієнтує на наявність об'єктивної інформації про функціонування педагогічного процесу: успішність учнів, якість їх знань; стан викладання навчальних предметів; стан виховної роботи і ступінь вихованості учнів; робота з педагогічними кадрами; робота з батьками, матеріально-технічна база.

Принцип системності в управлінні передбачає розуміння системної природи педагогічного процесу. Системний підхід в управлінні школою спонукає керівника мати чітку уяву про школу як систе-

му: її основні компоненти (основні частини), структуру (її зв'язки і відношення, які складаються або руйнуються між цими частинами), інтегративну властивість системи, яка є результатом взаємодії компонентів, а не властивостей окремих з них. Стійкість інтегративної властивості залежить від цілісності системи. Принцип підкреслює, що управлінська діяльність логічно послідовна, всі її функції важливі.

Натомість сучасна практика виховання потребує запровадження таких підходів у виховній діяльності з формування превентивного виховного середовища, які б забезпечували особистісну спрямованість, системність, інтерактивність. Такими підходами наразі є: *системний, діяльнісний, особистісно зорієнтований, синергетичний, компетентнісний, міжсекторальний*.

Виховна практика має будуватися на основі не одного підходу, а декількох. Разом вони складають стратегію виховної діяльності та обумовлюють вибір тактики дій в конкретній ситуації та в конкретний проміжок часу. У контексті даної проблеми і розглядається питання педагогічного менеджменту формування превентивного виховного середовища в ЗНЗ. Процес формування превентивного виховного середовища ефективно і результативно здійснюється за таких організаційно-методичних умов: організації спільної діяльності школи і сім'ї з профілактики негативної поведінки учнів; інтегративного розвивального комплексу з попередження негативних проявів у поведінці школярів; створення здоров'язбережувального простору для школярів у ЗНЗ у контексті сформованого превентивного середовища.

Педагогічний менеджмент формування превентивного виховного середовища — це складний соціальний та психолого-педагогічний процес, який виходить далеко за рамки однієї науки і є територією вивчення наук, об'єктом яких є людина, і яка в силу складності поведінкових порушень вимагає добре організованої системи впливів.

Головним осередком управлінської профілактичної діяльності в умовах превентивного виховного середовища є загальноосвітній навчальний заклад як простір спільного буття педагогів, школярів і батьківської громади, де створено модель утвердження самоцінності дитини, максимальне забезпечення її інтересів, взаємодії партнерів, де реалізуються інноваційні технології педагогічної підтримки, соціального, психологічного, медичного супроводу дітей з різними життєвими проблемами. Провідну роль у створенні превентивного виховного середовища відіграє науково-методичне забезпечення підготовки педагогічних працівників. Превентивне виховне середовище — сукупність реально діючих соціально-педагогічних фак-

торів, що зумовлюють соціально-духовний розвиток особистості, її соціально-правову підтримку та відповідальну поведінку у процесі активної динамічної взаємодії із соціальними інституціями.

Однією із організаційно-педагогічних умов профілактики негативних проявів у поведінці школярів в умовах створеного превентивного середовища є *організація спільної діяльності школи і сім'ї на засадах рівноправних партнерів з профілактики негативної поведінки учнів у контексті формування превентивного виховного середовища*. Ефективність успішного вирішення цієї умови здійснювалася за такими напрямками:

- вивчення особливостей життєдіяльності школярів в умовах сім'ї (особливо неблагополучної) шляхом соціального інспектування та забезпечення соціального супроводу сім'ї (родини, де батьки вживають алкоголь та психоактивні речовини; опікунські сім'ї; сім'ї з авторитарним стилем спілкування; сім'ї, де виявлено насильство; малозабезпечені родини);

- індивідуальна робота з батьками (бесіди та консультування);

- проведення батьківських зборів з профілактичних тем (попередження та подолання негативної поведінки, розуміння соціальної шкоди насильства, профілактики вживання учнями психоактивних речовин, відповідальність за свої вчинки);

- організація зустрічей з батьківською громадою — лекції: «Ми і наші діти», «Наркотикам Ні!», «Чи щаслива ми родина?», «Батьки і діти», «Чому ми конфліктуємо?»; відеолекторії: «Не дури себе», «Якби я знав раніше», «Куріння небезпечне для життя», «Алкоголь і ми» (профілактика вживання неповнолітніми психоактивних речовин);

- тренінги з профілактики девіантної поведінки (вживання учнями психоактивних речовин, насильства);

- альтернативні позакласні заходи — ділові та рольові ігри: «Розмова з дитиною про наркотики», «Як спілкуватися з оточуючими», «Як організувати сімейне свято»;

- спільний туристичний похід; проведення педагогічних консиліумів зі школярами «групи ризику» за участі адміністрації школи, батьків, соціального педагога, психолога, лікаря, співробітників кримінальної міліції у справах дітей;

- створення у загальноосвітніх навчальних закладах «Скриньок довіри» для школярів та батьків з метою вирішення проблемних питань;

- спрямованість на збереження родинних зв'язків між батьками та дітьми, збереження національних традицій, мови, культури;

— використання інтерактивних психологічних театрів за участі школярів, педагогів та батьківської громади.

Експериментальна робота включала програму виявлення рівня соціального розвитку школярів «групи ризику». Така комплексна програма вивчення школярів дає можливість одержати інформацію про різноманітне коло питань і складається із висвітлення наступних пунктів:

1. Анкетні дані вихованця: прізвище, ім'я, по батькові, число, місяць і рік народження, місце навчання (школа, клас).

2. Прізвище, ім'я, по батькові батьків (опікунів), їх місце роботи, норми поведінки; атмосфера в сім'ї; внутрішньосімейні стосунки; їх вплив на формування особистості учня; чи є батьки прикладом для вихованця; як ставились до дитини у дошкільні роки; як ставляться до дитини зараз; наявність судимості в сім'ї (якщо є, то коли, за що); яка сім'я (повна, неповна, повторно створена); скільки років було дитині, коли один з батьків залишив сім'ю; як батьки ставляться до роботи, чи часто її змінюють і чому; що стало причиною розпаду сім'ї (пияцтво, бійки, аморальний спосіб життя тощо), доля вини батьків; матеріальні, побутові, житлові умови сім'ї.

3. Кількість дітей у сім'ї, їх вік, місце навчання чи роботи; характер взаємостосунків між дітьми. Якщо конфліктні, недоброзичливі, то чому.

4. Умови виховання школяра в сім'ї: наявність кімнати чи місця для занять; режим дня; хто більше займається вихованням (батько, мати, бабуся, дідусь, брат та ін., чи ніхто); яку роботу вдома виконує учень; як проводить вільний час, де; чи допомагають батьки школі; чи є єдність вимог школи і сім'ї у вихованні учня. Статус дитини в сім'ї.

5. Соціальний статус учня в класі. Взаємостосунки з однолітками. Як ставляться до учня в класі: поважають, визнають лідером, байдуже, недружньо, «цькують», насміхаються тощо. Причина відповідного ставлення. Хто має вплив на підлітка в класі й поза школою, хто його захищає чи карає. Хто для учня є найбільшим авторитетом.

6. Коротка характеристика стану здоров'я школяра (за наявності захворювань — вказуються конкретно які). Ставлення учня до свого здоров'я, здорового способу життя, занять спортом, ставлення до психоактивних речовин.

7. На основі яких соціальних, психологічних чи медико-біологічних ознак належить даного учня зарахувати до «групи ризику». Вказати конкретно за пунктами: неуспішність — з яких предметів і чому; помилки сімейного виховання (які); прорахунки навчально-виховної роботи в школі (в чому вони полягають); стан здоров'я чи

особливості фізичного та психічного розвитку, що викликають відхилення у поведінці та ін.

8. Особливості поведінки в сім'ї, школі, в громадських місцях. Ставлення до навчання, праці; до участі у громадському житті; до здорового способу життя.

9. Особливості темпераменту, характеру, інтересів і нахилів, пам'яті, сприймання, уяви, уваги, мови.

10. У чому головна занедбаність у вихованні даного учня, що стало причиною деформації його поведінки.

11. Профілактичні заходи, проведені з вихованцем, їх результати.

12. Які заходи треба вжити для успішного подолання девіантної поведінки учня (ліквідація прогалин у знаннях, корекція взаємостосунків з деякими учителями, залучення до активного життя класу, позашкільної діяльності; ізоляція від «друзьків», повна ізоляція від сім'ї та ін.).

Цю роботу важливо розпочинати ще у початкових класах, враховуючи, що негативні прояви у поведінці учнів початкових класів є складним соціально-педагогічним явищем. Під *інтегративним розвивальним комплексом з попередження негативних проявів у поведінці молодших школярів* розуміється: забезпечення організації їх діяльності, спрямованої на мінімізацію негативного впливу соціального середовища, формування відповідальної поведінки учнів з використанням можливостей ігрової діяльності. Серед ігор продуктивними виявились наступні.

Спонтанна гра. Дитина грає самостійно, або з педагогом, або з батьками. Такі ігри ми пропонували дітям на перервах, у другій половині дня, коли школярі залишаються в школі до 17 години (а таких дітей більшість). Ця ситуація створює у школяра деяку напругу, оскільки пропонує йому діяти без підказок і виконувати певні дії. Але по мірі продовження гри дитина захоплюється, виражає свої емоції, вступає в контакт із педагогом. Дуже часто її поведінка є копією поведінки батьків, що дає важливу інформацію для розуміння сімейних стосунків. Педагог помічав ознаки девіантної поведінки, це є своєрідною діагностикою, яка стає дуже важливою для подальшої профілактико-корекційної діяльності негативних проявів у поведінці. У процесі гри ми фіксували такі прояви девіантної поведінки: сварки з ненормативною лексикою (7%); агресивність, грубість, окрики (16%), ігрове вживання психоактивних речовин (12%), прояви насильства відносно слабких учнів (9%). Цікавим виявилось те, що коли вчитель запитував, чи вживали чи куштували учні колинебудь вдома пиво, вино, шампанське, то більша частина з готовністю відповідали, що так. А цигарки виявились найпоширенішою пси-

хоактивною речовиною — 30% школярів «мають уяву», що це таке. Аналізуючи такі ігри, ми переконалися, що у багатьох сім'ях батьки випивають на очах у дітей, сваряться, ображають один одного, батьки принижують матерів, немає гармонійних сімейних стосунків.

Рольова гра. Це метод навчання через практичні дії. Дитині пропонується програти якусь життєву ситуацію залежно від ролі, котру вона одержує відповідно до сюжету. Використання рольової гри дозволяє навчити учня необхідним життєвим навичкам, загалом навичкам відповідальної поведінки. Загалом ми використовували наступні ігри: «Допоможи мамі», «Друг у біді», «Природа і ми», «Сім'я», «Як поводити себе у ризиковій ситуації», «День народження», «Друзі».

У процесі дослідження ми виявили, що рольова гра має велике значення у навчанні і розвитку учнів початкових класів. За допомогою гри ми досягли значних успіхів:

- шляхом спостереження за іншими у грі учні усвідомлюють не тільки свою поведінку, але й корегують поведінку своїх однолітків (ти робиш неправильно, так поводитись соромно, ти нас ображаєш та ін.);

- формуються навички культури поведінки, культури здоров'я, відповідальної поведінки, дисциплінованості, ввічливості, колективізму, негативного ставлення до шкідливих звичок: неухважності, брехні, бійок, агресивної поведінки, вживання психоактивних речовин;

- в учнів розвивається здатність розуміти, співпереживати і поважати навколишній людей. У рольовій грі учні можуть подивитись на різні речі очима іншого, свідомо намагатися бути кращим, глибше розуміти почуття інших;

- спроба опанувати нові форми поведінки і спробувати себе в іншій ролі. Гра робить безпечною ситуацію, в якій дитина може дослідити нові засоби дій. Наприклад, пасивний учень може намагатися виконати вправу без страху бути осміяним. Рольова гра дозволяє школярам випробувати свої можливості і допомагає кожному знайти особисту лінію поведінки;

- навчитися ефективно спілкуватися, моделювати ситуацію;

- розвивати образну уяву;

- у рольовій грі найбільш легко корегувати негативні прояви у поведінці.

Наприкінці гри учитель разом з учнями обов'язково аналізує ролі дітей, прагне до усвідомлення дітей важливості поводитись чемно, коректно, поважати інших, берегти своє здоров'я, уникати негативних проявів у поведінці.

Слід зазначити, що в іграх діють правила ігрової реальності — рівна відповідальність за прийняття рішень, обмін ролями, від-

сутність жорстокої режисури. Розігруються сюжети казок, причому вони підбираються таким чином, щоб їхні персонажі проявляли негативну поведінку, а дитина має реагувати на таку поведінку. При цьому, якщо учень робить це неадекватно, педагог підказує як потрібно вчиняти, але не прямо, а через роль того персонажу, котрого зображує за ситуацією дитина.

Великого значення у формуванні превентивного виховного середовища школярів мають етичні бесіди із застосуванням ігрової діяльності. Мета і зміст таких бесід — нейтралізувати й попередити недостойні вчинки учнів, викликати вдовolenість від наданої комусь допомоги.

Отже, самі заняття будувалися так, щоб дитина без особливих зусиль, але послідовно і постійно оволодівала етичними знаннями й умінням застосувати їх у своєму житті і спілкуванні з оточуючими. Вікові особливості дітей вимагають, щоб такі заняття проводились у захоплюючій формі, були емоційними, методично різноманітно побудовані, насичені прикладами і конкретними фактами. Вони не повинні перевищувати 30 хвилин. Найкраще їх проводити 2-3 рази на тиждень в режимі групи продовженого дня. Скажімо, як один з варіантів цих бесід можна запропонувати етичні завдання «В школу», «Магазин», «В театр», «Гості», «Тато, мама і я — дружня сім'я». За умовами гри діти бувають то в ролі вчителя, то учня, продавця, покупця, лікаря та ін. Ці заняття можуть проводитись у формі конкурсу, вікторини, змагання, інсценівки — залежно від вибору вчителя і бажання учнів з обов'язковим залученням батьків.

Відповідаючи на запитання про правила поведінки або відповідальну поведінку, необхідність їх дотримуватись, 24% учнів зазначали, що «всі люди у своєму житті керуються певними правилами, 35% дітей 4-го класу вважали, що «діти повинні дотримуватись правил відповідальної поведінки, яких від них вимагають дорослі», 16% учнів із неблагополучних сімей вважають, що їх батьки взагалі не дотримуються ніяких правил, 7% школярів із заможних сімей вважають, що загальні правила для всіх їх не стосуються.

Дослідження засвідчили, що зміст етичних бесід має бути спрямований на формування у школярів початкових класів установок на те, що сварки і конфлікти не можна вирішувати з позиції сили. Сильніший той, хто проявляє витримку і розум, виконує свої обіцянки перед батьками, вчителями і друзями, допомагає в сім'ї й несе покарання за підступність і зло. Такі бесіди мають вчити дітей бути не надміру високої думки про себе, визнавати свої помилки, просити вибачення, вчати милосердю і прагненню допомогти іншим. Головне — навчити розуміти, що основна цінність для людини — це

не матеріальні предмети, а її душа, і що за погані вчинки треба відповідати. Вчити любити простоту і довірливість, формувати почуття єдності і поваги до всіх людей, прощати один одному, навіть після заподіяного зла, допомагати дітям не відступати перед труднощами.

Застосування нестандартних уроків у контексті формування превентивного виховного середовища учнів початкових класів мали велике значення і складались з наступних складових:

1. *Уроки комунікативної спрямованості* (уроки, усні журнали, уроки-діалоги), які передбачають використання максимально різноманітних мовних засобів, сприяють розвитку комунікативних умінь, розвивають мислення, пробуджують інтерес перетворюючи малоцікаве повторення на захоплююче зіставлення точок зору.

2. *Уроки-подорожі* – зацікавлюють учнів, будять фантазію, розвивають творчі здібності (прикладом можуть слугувати музичні казки, музичні твори («Дитячий альбом» П. Чайковського, «Дитячий альбом» Є. Гріга, музичні твори, «Таємниця цвіркуна, який живе за піччю»).

3. *Уроки-ділові, рольові ігри* – передбачають виконання ролей за певним сценарієм, імітацію різнопланової діяльності, життєвих явищ.

4. *Уроки драматизації* (драматична гра, міні-опери, драматизація розповіді), спрямовані на розвиток співробітництва, єдності в групі.

5. *Уроки-психотренінги.*

Щодо позакласної роботи виховної діяльності, то найефективнішими у превентивному вихованні виявились: класні години на зразок «Іди мій друже тільки дорогою добра», етичні бесіди «Золоті зерна народної мудрості», тематичні диспути «Просто чи складно», розважальні вечори та ранки, постановка дитячих опер, змагання команд батьків, спортивні свята, свята малюнків на асфальті, екскурсії.

Результати дослідно-експериментальної діяльності засвідчили, що в роботі з дітьми молодшого шкільного віку найбільш ефективним є комбіноване використання елементів тренінгових (інтерперсональних умінь, розв'язання проблем, емпатії, сприймання соціальних ситуацій, послаблення стресу) та терапевтичних технік (арт-казко-ігротерапія) класичних дидактичних методів і прийомів, таких як бесіди, дидактичні ігри, а також методу ігрової дискусії.

Аналіз практичного досвіду роботи довів, що успіх будь-якої педагогічної діяльності, у тому числі спрямованої на профілактику негативних проявів у поведінці учнів, значною мірою залежить від впровадження новітніх технологій навчання і виховання у щоденну практику початкової школи. Новітні технології складаються з впровадження методичних рекомендацій з використанням тренінгових

технік, робочих зошитів для школярів «Хочу і можу бути здоровим!» (для школярів, учителів, батьків).

Таблиця 12

**Зміст занять за програмою «Хочу і можу бути здоровим!»
для учнів початкової школи**

№ з/п	Тема заняття	Мета
1	Що таке здоров'я	Визначити складові здоров'я людини, сприяти усвідомленню його цінності, показати дітям фактори, які впливають на здоров'я, дати уявлення про ознаки здорової людини, виховувати бажання вести здоровий спосіб життя.
2	Їстівне та неїстівне	Розширити уявлення дітей про їжу, навчити розрізняти, що можна, а що не бажано пробувати на смак, навчитися правильно використовувати ліки, різні продукти харчування і відмовлятися від неправильного їх використання.
3	Світ рослин	Ознайомити учнів про різнобарвний рослинний світ рідного краю, показати цілющі властивості лікарських рослин, сформувати у дітей уміння розрізняти в природі корисне і шкідливе (шкідливі рослини, їстівні та отруйні гриби).
4	Корисні та шкідливі звички	Обговорити разом із учнями, що таке корисні та шкідливі звички, виховувати бережливе ставлення до свого здоров'я.
5	Куріння	Формувати в учнів уявлення про згубну дію на дитячий організм куріння, виховувати вміння відстоювати власні переконання, бажання вести здоровий спосіб життя.
6	Куріння та алкоголь	З'ясувати разом із учнями що таке куріння, цигарки, алкоголь, як впливає куріння та алкогольні напої на наше здоров'я, чому цигарки та алкогольні напої називають психоактивними речовинами.
7	Що таке психоактивні речовини	Формувати в учнів знання про корисні та шкідливі звички, їхній вплив на наше здоров'я, об'єктивну, відповідно до віку інформацію про алкоголь, куріння, вживання токсичних речовин, вчити оцінювати власні вчинки та аналізувати вчинки інших людей, відповідально ставитись до власного здоров'я.
8	Сценарій заходу «Шкідливим звичкам — ні!»	Закріпити знання учнів про шкідливі звички, психоактивні речовини, вчити відповідально ставитись до свого здоров'я, шанувати його, допомагати йому, виховувати вміння протистояти тиску, здатність протидіяти пропозиціям вжити психоактивні речовини. Цей сценарій можна проводити як виховний захід та як театралізовану виставу. До вистави у нашому дослідженні ми долучали батьків.

Метою рекомендацій було оволодіння учнями об'єктивними, відповідно до їхнього віку, знаннями, а також формування здорових установок і навичок відповідальної поведінки, створення позитивного середовища для життєдіяльності школярів, зниження вірогідності залучення їх до вживання психоактивних речовин; навчити краще розуміти себе та інших, критично ставитись до власної поведінки, приймати відповідальні рішення; допомогти школі і батькам у попередженні залучення учнів початкової школи до тютюну й алкоголю.

У контексті дослідження у сформованому превентивному виховному середовищі *створено здоров'язбережувальний прості*, під яким розуміється сукупність планомірних соціально-освітніх заходів, орієнтованих і зосереджених на збереження, зміцнення і формування здоров'я школярів усіх вікових категорій шляхом сприяння формуванню ціннісного ставлення до власного здоров'я, формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя та оволодіння навичками здорового способу життя. Серед важливих складових цього процесу виділено: використання можливостей уроку (як спеціального, так і з основ наук) для передачі знань про здоровий спосіб життя, збереження репродуктивного здоров'я; рухову активність школярів.

Яскравим прикладом є Старинська школа Бориспільського району м. Києва, яка є учасником Всеукраїнського конкурсу захисту сучасної моделі навчального закладу «Школа сприяння здоров'ю у контексті формування превентивного виховного середовища» і підтверджує статус інформаційно-освітнього центру Національної мережі шкіл сприяння здоров'ю. Система роботи школи у напрямі реалізації моделі навчального закладу «Школа сприяння здоров'ю» має на меті виховання свідомого громадянина і патріота незалежної України на основі здоров'язбережувальних технологій. Зараз впроваджується програма «Школа сприяння здоров'ю — школа проектної діяльності». Її метою стало забезпечення системного підходу до проектної діяльності в умовах особистісно розвивального навчання і виховання.

У ході науково-пошукової роботи зусилля педагогів були зосереджені на розробленні та практичній реалізації моделі школи проектної діяльності як системи організації навчально-виховного процесу, в основу якого покладено формування здорового способу життя учнів, поглиблення проектно-діяльнісного змісту навчання і виховання шляхом широкого впровадження методу проектів у класно-урочну та позакласну роботу.

Для реалізації завдань програми колектив школи розробив модель єдиної педагогічної системи: визначено можливості проектно-

цільового управління закладом; просвітницьку спрямованість проєктів, враховуючи вікові особливості дитини та її індивідуальний життєвий досвід; сплановано науково-методичну роботу для досягнення нової якості навчально-виховного процесу. Результатом творчої праці педагогів стали 15 проєктів Програми.

Основними надбаннями здоров'язбережувального простору є: інноваційні проєкти: «Добрий лікар Айболить» (1-4 класи), «Крайною здоров'я» (1-11 класи), «Майстерня здоров'я» (8-11 класи), «Пори року» (5-8 класи), «Тато, мама і я – спортивна сім'я» (1-11 класи; проведення заходу разом з батьками), «У майбутнє ми робимо крок» (5-11 класи), «Ми за здорові звички» (1-5 класи), «Здоров'я дітей – здоров'я нації» (1-9 класи), «Чи бути здоровим – вирішеш ти» (5-11 класи, до проєкту залучалися батьки), «Власне здоров'я у власних руках» (5-7 класи), «Ми – за здоровий спосіб життя» (5-11 класи), «Продуктивна праця – на допомогу здоров'ю» (всі класи разом із батьками); розроблення і впровадження програм «Школа здоров'я – школа розвитку» та «Школа здоров'я і праці у превентивному виховному середовищі», метою яких було створення сприятливих умов для збереження та зміцнення фізичного, психічного і духовного розвитку школярів в умовах здоров'язбережувального середовища.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження ми можемо констатувати, що створення в освітньому просторі здоров'язбережувального простору у контексті формування превентивного виховного середовища школярів можна визначити як сукупність планомірних соціально-освітніх заходів, орієнтованих і зосереджених на збереження, зміцнення і формування здоров'я школярів шляхом сприяння формування ціннісного і відповідального ставлення до власного здоров'я та здоров'я інших, формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя та оволодіння навичкам здорового способу життя.

Цей напрям є стратегічно важливим і необхідним у діяльності сучасного загальноосвітнього навчального закладу.

Важливе значення у формуванні превентивного виховного середовища ЗНЗ має науково-методичне забезпечення підготовки педагогічних працівників до здійснення такої копіткої роботи.

За останні 10 років в Україні з'явилося близько 15 нових підходів і концепцій виховання. А проблема ефективності формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу залишається невирішеною.

На наш погляд однією з головних причин є низький рівень підготовки педагогічних працівників до здійснення ефективного виховного процесу.

Проблема сьогодні полягає в тому, щоб надати вчителю методологію вибору та механізм реалізації відібраного науковцями змісту виховання в реальному виховному процесі як з урахуванням інтересів та здібностей учнів, так і його особистої творчої індивідуальності. Окремі форми і методи виховання повинні поступитися цілісним педагогічним технологіям загалом і технологіям виховання — зокрема.

Саме на цьому наголошував президент АПН України В. Кремень в своєму виступі «Філософія освіти в ХХІ ст.», вказуючи, що у ХХІ столітті важливою є підготовка педагогічних працівників, які відповідають інтеграційному критерію «педагогічна майстерність + мистецтво комунікативності + нові технології». Саме в сенсі відповідності цим критеріям потрібно переглянути підготовку і підвищення кваліфікації вчителів.

Перший крок до вирішення поставлених завдань передбачає внесення коректив в організацію методичної роботи з педагогічними кадрами з проблем виховання, загалом організації і формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу.

В основу цієї роботи слід покласти наступні принципи:

- принцип проектування і моделювання виховних систем, формування превентивного виховного середовища;
- принцип системності;
- здійснення методичної роботи з урахуванням інтересів і запитів педагогічних працівників;
- урізноманітнення організаційних форм методичної роботи;
- зв'язок змісту методичної роботи з реаліями сьогодення;
- науковий характер методичної роботи, її постійне вдосконалення на основі сучасних досягнень психолого-педагогічної науки.

Для чого це потрібно?

По-перше, уявлення про сучасні підходи і концепції виховання потрібні педагогам як професійним вихователям. Справжній професіонал повинен знати про новації і використовувати їх у своїй роботі.

По-друге, інформація про нові підходи і концепції виховання просто необхідна педагогам у моделюванні і формуванні превентивного виховного середовища у конкретному освітньому закладі.

По-третє, спроби щодо оновлення і вдосконалення виховної діяльності, що здійснювалися в останні роки завдяки внесенню до неї локальних чи моральних змін не принесли бажаного результату. Висновок: потрібні істотніші зміни в практиці виховання, які

можливі лише за системної організації мислення і дій учасників виховного процесу.

У свою чергу формування системного стилю мислення і практичної діяльності важко уявити без забезпечення системними засобами, до розряду яких і відносяться сучасні підходи і концепції виховання.

Досягнення цих цільових орієнтирів можливе на основі ознайомлення педагогічних працівників з сучасними методологічними підходами і концепціями виховання, формування у них рефлексивно-аналітичних, проектно-технологічних професійних вмінь до організації і формування превентивного виховного середовища.

Забезпечення готовності фахівців системи освіти до розв'язання проблеми з формування превентивного виховного середовища є ключовим питанням. Кожен педагог повинен усвідомлювати значущість професійних знань в контексті проблеми. Важливим є його вміння організувати виховний процес як педагогічну взаємодію, спрямувати на творчий розвиток особистості, її підготовку до розв'язання завдань життєтворчості.

Педагог повинен уміти працювати в умовах вибору педагогічної позиції, технологій, змісту, форм профілактики негативної поведінки дітей та молоді.

У контексті дослідно-експериментальної роботи, педагогічні колективи навчилися використовувати знання, форми, методи, умови для проведення профілактичної роботи; здійснювати аналіз негативних явищ і моніторинг профілактичної роботи; складати перспективну програму позитивних поведінкових змін неповнолітніх; діагностувати рівні здатності особистості протидіяти негативним впливам навколишнього середовища, зберігати власне здоров'я; проводити експрес-діагностику життєвої активності (конструктивно-деструктивної) підлітків в окремих видах життєдіяльності; проводити експрес-діагностику набутого підлітками індивідуального досвіду у фізичній, психічній, соціальній та духовній сферах; проводити моніторинг та самомоніторинг якості виховного впливу навколишнього середовища; розпізнавати та аналізувати агресивний, пасивний та асертивний стиль спілкування людей; визначати стратегії самоствердження учня; володіти методикою визначення фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку неповнолітніх; проводити дослідницьку роботу щодо утвердження соціально-цінних моделей поведінки неповнолітніх; планувати та розробляти програми і заходи міжсекторальної профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі.

Вході читання спецкурсу ми визначили групи професійних умінь, якими мають володіти педагоги у процесі підготовки до здійснення профілактики негативної поведінки школярів і формування превентивного виховного середовища:

1. *Дидактичні*: знаходити у наукових, публіцистичних джерелах, періодичній пресі інформацію про негативні прояви у поведінці школярів та включати її до змісту основного навчального матеріалу; відбирати та використовувати необхідну інформацію у здійсненні просвітницької роботи серед батьків та учителів і адаптувати передовий досвід профілактичної роботи.

2. *Комунікативні*: створювати довірливу атмосферу спілкування зі школярами; налагоджувати співпрацю з соціальними службами у справах дітей, громадськими організаціями з метою інтеграції зусиль всієї соціально-педагогічної діяльності регіону; надавати консультативну допомогу батькам, учителям, школярам; налагоджувати продуктивні контакти з сім'ями, де дитина вживає психоактивні речовини, де діти піддаються насильству з боку батьків; попередження і вирішення конфліктних ситуацій; добирати оптимальні засоби і прийоми спілкування зі школярами, батьками, педагогічним колективом, іншими спеціалістами.

3. *Діагностичні*: з'ясувати мотиви негативної поведінки учнів, виявляти детермінанти та фактори ризику; аналізувати сімейну ситуацію дітей з негативними проявами у поведінці; адекватно оцінювати елементи негативної молодіжної субкультури; визначати вплив соціального статусу школярів; визначати потреби населення у проведенні профілактичної роботи; визначати домінуючу серед інтересів, здібностей, життєвих планів школярів; діагностувати прояви агресії та насильства, адиктивної поведінки (схильність до вживання психоактивних речовин); проводити моніторинг профілактичних проєктів; добирати діагностичний інструментарій.

4. *Перцептивні*: передбачати реакцію учнів на виховну дію; прогнозувати можливі варіанти поведінки учнів у створених педагогічних ситуаціях та ситуаціях, що виникають спонтанно; уміти відчувати внутрішній стан дитини; володіти прийомами емпатії.

5. *Сугестивні*: на основі власного авторитету, прикладу і аргументованої інформації переконувати школярів у згубності, недоцільності обраних ним установок, лій поведінки; створювати домінуючу у системі життєвих планів та інтересів учнів; володіти психокорекційними прийомами впливу на особистість, її ціннісно-мотиваційну сферу, способами і прийомами навіювання та переконання.

6. *Організаційні*: планувати й організовувати профілактичні заходи; організовувати організаційно-позитивну діяльність школярів,

залучати їх спільно з дорослими у активну просвітницьку діяльність; виступати посередником між сім'єю, школою; використовувати інноваційні методики та зарубіжний досвід у профілактичній роботі, педагогічні можливості соціуму у підвищенні авторитету здорового способу життя серед учнів; забезпечувати координацію діяльності організацій і спеціалістів, що працюють у напрямі профілактики негативних проявів у поведінці школярів.

7. *Рефлексивні*: здійснювати самоаналіз своєї особистості як фахівця, критично оцінювати адекватність і доцільність власних дій; бачити й усвідомлювати позитивні та негативні сторони своєї діяльності; аналізувати результати своєї роботи і діяльності інших суб'єктів профілактики; будувати перспективи особистісного і професійного зростання.

8. *Спеціальні* (професійно-методичні): надавати як очну, так і дистанційну, індивідуальну, консультативну психолого-педагогічну допомогу дитині; застосовувати різноманітні форми педагогічної корекції і терапії; володіти груповими і масовими формами роботи; здійснювати педагогічне керівництво процесом виховання дітей у кризових сім'ях; надавати методичну допомогу учителям, класним керівникам щодо активізації профілактичної роботи зі школярами; здійснювати сімейний супровід і патронаж.

9. *Академічні*: розширювати науковий світогляд і сферу інтересів; займатися самоосвітою; здійснювати науково-дослідну діяльність, розробляти нові технології профілактичної роботи.

Педагогічні працівники залучаються до участі у постійно діючих методичних семінарах, семінарах-тренінгах, школах педагогічної майстерності, роботі круглих столів, практичних конференціях тощо.

Таким чином, ефективне забезпечення готовності працівників системи освіти до розв'язання проблем формування ПВС на наступних рівнях.

На рівні місцевих органів управління освітою, що передбачає:

— здійснення послідовного, системного аналізу реальної практики з формування превентивного виховного середовища для дітей та учнівської молоді;

— формування інформаційно-аналітичного банку даних з цих аспектів, що включає: інноваційні програми, конкретні приклади досвіду реалізації програм, орієнтованих на розв'язання широкого кола питань щодо профілактики негативної поведінки; рекомендації щодо взаємодії навчальних закладів з сім'єю, іншими соціальними інститутами в контексті даної проблеми; аналіз результатів соціально-педагогічних і психологічних досліджень з проблеми;

— забезпечення ефективності профілактики негативної поведінки дітей та молоді, дитячої бездоглядності, правопорушень, попередження вживання наркотичних речовин, профілактики ВІЛ/СНІДу;

— організацію навчально-методичного забезпечення учасників профілактичної діяльності, вдосконалення професійної компетенції педагогічних працівників з даної проблематики;

— проведення конференцій, семінарів, проблемних обговорень питань організації та формування превентивного виховного середовища дітей та молоді у сучасних умовах;

— створення регіональних тренінгових ресурсних центрів з різних напрямів з формування превентивного виховного середовища серед школярів;

— розробку та впровадження програм, проектів, орієнтованих на інтеграцію широкого кола питань щодо формування превентивного виховного середовища: профілактики негативної поведінки дітей та учнівської молоді, ВІЛ/СНІДу, статевого виховання, репродуктивного здоров'я, відповідального батьківства;

— залучення і координацію зусиль різних соціальних інститутів у процесі формування превентивного виховного середовища дітей та учнівської молоді;

— координацію дій педагогічних колективів, сім'ї, громадськості з питань даної проблеми;

— організацію моніторингу динаміки змін в організації й оцінці ефективності профілактики негативної поведінки дітей та учнівської молоді;

— створення на базі кращих навчальних закладів експериментальних центрів для опрацювання інноваційних технологій, поширення досвіду творчих педагогічних працівників.

На рівні навчального закладу:

— включення до програм підвищення професійної компетентності педагогів тематики, пов'язаної з формування превентивного виховного середовища: профілактикою негативних проявів у поведінці дітей та учнівської молоді; формування здорового способу життя, підвищенням загальної культури дітей тощо;

— активізація творчого потенціалу педагогів у підборі методів, форм, технологій профілактичної роботи у контексті формування превентивного виховного середовища;

— організація та забезпечення психолого-педагогічного навчання батьків з метою підвищення рівня їх готовності до реалізації виховної функції сім'ї;

— підвищення рівня знань та підготовленості батьків з проблем профілактики негативних проявів у поведінці учнів, ВІЛ / СНІДу, наркоманії, алкоголізму, репродуктивного та статевого здоров'я дітей та молоді;

— активізація роботи з функціонально неспроможними сім'ями з метою виявлення дітей, які перебувають у найбільш складних морально-психологічних умовах;

— розширення спектра суб'єктів профілактики негативної поведінки дітей та молоді;

— посилення відповідальності суб'єктів з формування превентивного виховного середовища серед дітей і молоді;

— використання можливостей виховного ресурсу дитячих та молодіжних громадських організацій і об'єднань в організації і формуванні превентивного виховного середовища школярів;

— залучення молоді до безперервної участі у формуванні та реалізації програм, орієнтованих на формування в однокласників знань та навичок з питань здорового способу життя, відповідальності щодо сім'ї і батьківства, безпечної поведінки, лідерства, соціального успіху.

Дослідно-експериментальна робота показала, що у підготовці педагогічних працівників до здійснення завдань з формування превентивного виховного середовища серед школярів допомагають такі форми роботи на курсах, як: зустрічі з медичними, соціальними працівниками, психологами, працівниками кримінальної міліції у справах дітей, дитячими лікарями-психіатрами, наркологами; огляд спеціальної періодичної преси. Під час проведення семінарських занять викладачі Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників та Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів м. Білої Церкви, ставили за мету, по-перше, удосконалити знання слухачів з питань профілактики негативної поведінки школярів у контексті формування превентивного виховного середовища; по-друге, навчити їх орієнтуватися в сучасних формах і методах педагогічної діяльності з формування здорового способу життя серед неповнолітніх, несприйнятливості до вживання психоактивних речовин (ПАР); по-третє, відпрацювати уміння організовувати процес навчання і виховання на основі наукових досягнень та кращого педагогічного досвіду.

Перш за все, на початку року повідомлялись теми та плани семінарських занять, складались та надсилались до районних методичних кабінетів списки рекомендованої соціально-педагогічної літератури, після вивчення якої слухачі писали реферати. Кожне семінарське заняття починалося з огляду науково-методичної, навчальної, навчально-методичної літератури, статей з даної проблеми.

За його темою визначались педагогічні завдання, ситуації, фрагменти відеофільмів з використанням педагогічного досвіду слухачів курсів. Висвітлюючи ті чи інші питання, учасники семінарських занять аналізували шляхи реалізації системного підходу до профілактики девіантної поведінки школярів.

Разом з цим, протягом всіх етапів дослідження було впроваджено активні форми навчання і види діяльності слухачів, а саме: практикували моделювання виховних заходів, співбесіди, проведення ділових ігор, бесід за круглим столом, проводились громадські захисти рефератів, творчі звіти. У процесі цієї роботи педагоги ставили перед собою питання: з якими знаннями вони йдуть до школярів з девіантною поведінкою, чи готові організувати особистісно орієнтовану взаємодію, її інтерактивні форми, оскільки від цього залежить їх особистий авторитет, ефективність участі учителя в конкретному заході.

Під час проведення семінарів ставилися запитання, різні за складністю пізнавальні задачі, створювалися проблемні ситуації. Весь хід семінарських занять спрямовувався на активізацію слухачів до пошуку розв'язання проблем школярів, формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, несприйнятливості до вживання психоактивних речовин профілактики насильства серед учнів. Цьому сприяли постановка та вирішення проблемних ситуацій на кожному семінарському занятті.

Крім того, велика увага приділялася практичним заняттям. Слухачі курсів вчилися втілювати в життя набуті теоретичні знання. Значне місце при цьому мало формування у вчителів умінь аналізувати відповідні умінь та навички учнів.

З метою інтенсифікації процесу навчання педагогів ми використовували соціально-педагогічний тренінг як один із різновидів активного навчання. У ході соціально-педагогічного тренінгу під час читання спецкурсу ми прагнули до вирішення таких основних завдань:

- оволодіння педагогами спеціальними знаннями з проблеми профілактики негативної поведінки школярів; активізація мисленнєвої (аналітичної, порівняльної) діяльності, спостережливості і запам'ятовування програмного матеріалу;

- розширення інформаційного поля; розвиток вербальних умінь, удосконалення і корекція навичок міжособистісного і професійного спілкування на основі щирості, відкритості, поваги, толерантності;

- вироблення професійних умінь використання різних форм, методів і технологій профілактичної роботи;

- залучення учасників до багатоваріантного пошуку шляхів вирішення професійних проблем;
- формування і закріплення життєвих цінностей слухачів, усвідомлення своєї картини світу, прийняття здорового способу життя як однієї з базових цінностей життя людини;
- усвідомлення індивідуальної потребнісно-мотиваційної системи, що спонукає педагога до роботи у сфері профілактики негативних проявів у поведінці у контексті формування превентивного виховного середовища.

Тренінг застосовувався під час вивчення окремих тем і на семінарських заняттях, зокрема тих, що були присвячені методиці організації і проведення тренінгу зі школярами з профілактики негативної поведінки.

Ключовим під час тренінгу був підхід «навчання досвідом», що дозволяв перетворити навчальну ситуацію у пізнавально-пошуковий, творчо-пошуковий і творчо-ігровий процес. Важливо зазначити, що тренінг, як інтерактивний метод навчання, передбачає особистісно-орієнтований підхід.

Особливе місце при відпрацюванні умінь і навичок педагогів з формування превентивного виховного середовища серед школярів відводилось найбільш універсальній для всіх категорій слухачів технологічній формі інноваційного навчання як *функціональне проектування*, основний дидактичний сенс якого заключався в тому, щоб педагог свідомо пройшов шлях від розробки до реалізації проєктованої ним самою моделі професійної діяльності з профілактики девіантної поведінки неповнолітніх. Приводимо приклад такого заняття. На першому етапі вербальна форма аналізу замінювалася графічною, на другому — індивідуальна робота групою, на третьому — тренінговий режим діяльності ігровим і навпаки. У процесі такої діяльності ми довели, що слухачі постійно ставили перед собою запитання: з якими знаннями вони йдуть до школярів, чи готові вони до профілактичної роботи? Предметними формами таких занять були: вибір змісту і кількості ситуацій, які потрібно проаналізувати; моделювання варіантів самостійних дій педагогів і розрахунок часу тренінгу окремих процедур.

Активізація мисленнєвої діяльності педагогічних колективів у ході функціонального проектування виступала обов'язковою умовою досягнення мети і розв'язання завдань. Базовими техніками, які відображали інноваційно-технологічний досвід педагогів, були: розвиток системи понять, психотехніка (керівництво системою мотивів), схемотехніка (організація групової роботи), соціотехні-

ка (використання соціального досвіду як засобу навчання). Такий творчий потенціал створює ефект активізації мислення.

Ефективність використання такої форми навчання сприяє прийняттю педагогічними колективами активної позиції відносно нових знань, умінь, спонукає до відпрацювання не тільки професійних умінь, але й до конструювання нових технологічних прийомів професійної педагогічної діяльності.

Дослідно-експериментальна робота показала, що ефективним і перспективним методом профілактичної роботи є *соціально-психологічні театри* (СПТ) у профілактиці негативних явищ серед учнівської молоді. Сила позитивного впливу мистецтва відома ще з часів Давньої Греції. Вважалось, що мистецтво розкриває все найкраще в людині, допомагає краще розкритись повноцінній особистості, робить життя більш насиченим, цікавим і вільним.

Акторами СПТ є студенти, учні загальноосвітніх навчальних закладів. Метою СПТ є профілактика залежності від психоактивних речовин, негативних проявів підлітків та стресових явищ, з якими вони стикаються. Соціально-психологічний театр дозволяє глядачеві відчувати внутрішнє переживання, оновлення. Театр допомагає людині знову пережити найбільш хвилюючі моменти свого життя, якщо в спектаклі будуть показані схожі на реальні події, які вона колись переживала. Метод психодрами є психокорекційним і тому широко використовується в СПТ. Всі хвилювання, стресові ситуації, випадкові конфлікти можуть бути показані під іншим кутом сприйняття і привести глядача до висновку, як їх вирішити чи пережити. Засновником психодрами вважається Якоб Леві Морено (Jacobs Levi Moreno, 1892-1974), який стверджував, що ігрові методики мають терапевтичний потенціал. Свій спонтанний театр Морено спершу замислював як нову розвагу і вже потім відчув особистісні зміни та гармонізацію психічного стану інших учасників. За версією самого Морено, ідея психодрами як корекційного методу виникла у нього після постановки в театрі реальної історії нареченого та його дівчини, яка добре закінчилась. Після вдалих інсценізацій та досліджень їх впливу на свідомість були розроблені технічні прийоми, які стали частиною психодрами.

Відмінність СПТ від молодіжного чи драматичного театру полягає у реалістичності образів, ситуацій, які демонструються, та спілкуванні з глядачем після виступу чи на початку. Актори-учні продумують, які запитання чи звернення будуть доречними у певній глядацькій аудиторії. Виступати такі театри можуть перед школярами, педагогічним колективом школи, перед батьками, представниками інших навчальних закладів і т.д.

Більшість акторів соціально-психологічних театрів вже мають досвід гурткової роботи, організації виховних та культурно-масових заходів і вже виступали перед аудиторією. Таких школярів має бути 10-15 чол., оскільки з ними потрібно проводити тренінгові заняття. Вони вивчають профілактичні матеріали, психологію особистості, знайомляться з техніками акторської майстерності, досліджують та інтерпретують актуальні для молодих людей проблеми. Дуже важливо залучати до СПТ і молодих людей з «групи ризику», які відчувають потребу у творчій діяльності та мають бажання спілкуватися з іншими, покращують свою самооцінку та здобувають повагу оточення.

Школярі самі обирають актуальні питання та проблеми, які вони прагнуть обговорити з однолітками. Темою для виступу соціально-психологічного театру може бути: ролі людей в міжособистісних стосунках; міжособистісні стосунки в групі підлітків, вплив оточення на особистість; виникнення та існування залежності від ПАР; конфлікти в сім'ї, дитина та батьки, моменти відчуження і непорозуміння; насильство в сім'ї, аспекти «проти» морального та фізичного насилля над людиною; ми — люди і маємо право на здорове життя; ранні статеві стосунки; профілактика ВІЛ / СНІДу. Всі ці теми мають соціальний характер і впливають на життя та вибір особистості, тому часто використовуються для виступів СПТ.

Учнівській молоді цікаво відчувати себе акторами, створювати сценарії, розігрувати певні сценки, шукати звукове оформлення, костюми. Керівники театрів — соціальні педагоги, практичні психологи, педагоги-організатори, заступники директорів з виховної роботи не мають режисерської освіти, але успішно працюють вже не перший рік та беруть участь у щорічних обласних та міських фестивалях СПТ. Прикладом такої діяльності є проведений нами семінар — тренінг «Ролі, які ми обираємо». Мета: познайомити учасників з технологією створення СПТ та проведення занять з дітьми-волонтерами. Завдання: зацікавити педагогів у створенні СПТ в школі; продемонструвати інтерактивні техніки роботи з учнями в театрі; створити умови для творчої роботи над сценарієм.

План заняття

1. Привітання учасників. Ознайомлення з темою та планом роботи. Вправа «Очікування від тренінгу» (від тренерів, від себе або від інших). Знайомство з учасниками. Вправа «Асоціації до театру». Вправа «Я та моє ім'я» або «Моя річ».
2. Визначення спрямування соціально-психологічного театру. Функції та особливості театру. Значення емоційного впливу на глядача. Вправа «Маски». Вправи-розминки.

3. Техніка психодрами. Рольова гра та її різновиди. Рольова гра «Пропозиція». Спонтанна самопрезентація, виконання ролі, діалог між акторами, монолог.
4. Співпраця між акторами. Виконання психодраматичних технік: дублювання, репліки в бік, обмін ролями. Рефлексія акторів під час спонтанної гри.
5. Тематика занять з учнями-акторами та вправи для розвитку емпатії в групі. Вправи «Скульптура», «Чим ми з тобою схожі», «Пральна машина».
6. Методичні рекомендації для керівників театру.
7. Практична частина. Створення сценарію для виступу СПТ. Робота в групах.
8. Презентація створеної мініатюри. Обмін враженнями.
9. Завершення заняття. Підведення підсумків. Вправа «Коло».

Таким чином, керівництво (менеджмент) процесом формування превентивного виховного середовища ефективно здійснюватиметься за умов змістового та методичного забезпечення: використання навчально-методичних посібників, спеціальних методик та методичних рекомендацій.

Контрольні запитання:

1. Розкрити роль адміністратора (менеджера) в системі освіти.
2. Проаналізувати значення понять «менеджмент» і «управління» в освітньому процесі.
3. Розкрити сутність управлінської системи в організації загальноосвітнього навчального закладу.

Практичні завдання:

1. Розробити модель керування процесом формування превентивного виховного середовища у загальноосвітніх навчальних закладах.

2.4. Інноваційний характер управління загальноосвітнім навчальним закладом в умовах превентивного виховного середовища

Експериментальний навчальний заклад, який працює в пошуковому режимі, значно відрізняється від тих закладів, метою яких є стабільне традиційне підтримання єдиного запровадженого порядку функціонування. Такі ознаки різниці накладають певний відбиток на загальну цілісну систему шкільного управління. В такому навчальному закладі предметом управління стають його цілі, зміст, методи та форми. Коли школа переходить на нову системну ступінь розвитку, з'являється необхідність визначення нових підходів до уп-

равління шкільною системою, створення освітнього середовища, яке відрізняється від середовища режиму функціонування. Школа повинна мати своє обличчя: свою концепцію і програму розвитку, свого учня, свої особливі підходи.

Значно змінюються завдання адміністрації навчального закладу як інституалізованої системи і директора закладу як ініціатора і першого керівника, який бере на себе усю відповідальність за функціонування і розвиток школи і який уособлює собою в значному ступені її обличчя, її досягнення і недоліки. Час, коли директор школи перебував серед успішних обов'язкових виконавців певних вимог та маневрів зверху, пройшов.

Загальноосвітня школа I-III ступенів №31 міста Сімферополя Автономної Республіки Крим має статус експериментального навчального закладу Всеукраїнського рівня за темою: «Психолого-педагогічна та соціальна адаптація учнів в умовах Школи особистісно орієнтованої педагогіки». Це не бездумне експериментування на учнях, кидання зі сторони в сторону. Директору школи вдалося відчутти і зафіксувати гостру необхідність впровадження нового, з тих пріоритетів, які виявилися в ході постійного вивчення стану не тільки шкільної системи, але і запитів оточуючого соціуму.

Зміни в системі шкільних відносин визначаються особистістю керівника і особистісною активністю педагогів. Саме тому дуже важливі інноваційні управлінські взаємовідносини, які побудовані в суб'єкт-суб'єктному просторі. Система зв'язків з усіма суб'єктами шкільної взаємодії включає в себе наступні складові. По-перше, директор закладу побудувала партнерську взаємодію з адміністративним корпусом закладу, зробивши кожного заступника своїм одnodумцем в інноваційних починаннях. По-друге, дуже важливим кроком в управлінських рішеннях директора було створення компетентної соціально-психологічної служби. Система відношень директор-адміністрація, директор-психологи і соціальні педагоги стала визначальною в науково-обґрунтованому і практично-значимому інноваційному процесі.

Вироблення і підтримка в процесі реальної діяльності загальної позиції в питаннях, що стосуються найбільш важливих, стратегічних аспектів співпраці директора школи, адміністрації та психологічної служби, постановка цілей і завдань навчального закладу — головне в управлінській діяльності керівника. Наступний управлінський акт — це визначення принципів поточної, повсякденної взаємодії, перш за все, з точки зору розподілення функцій, повноважень, відповідальності. Разом з тим, керівник є ініціатором і координатором освітнього процесу, науково обґрунтованих інновацій, директор де-

легує права, обов'язки, відповідальність за певну роботу тому або іншому спеціалісту, не скидаючи все на своїх заступників. Наступна складова управління — побудова певної моделі ефективних міжособистісних стосунків. Модель побудови спілкування директора з командою однодумців впливає з логіки інноваційного процесу, складається в ході «притирання» людей один до одного, формуючи взаєморозуміння і взаємодовіру.

Таким чином, з'явилася команда професіоналів грамотних і толерантних, яка на чолі з директором по-новому подивилася на ті події, що відбуваються в школі, побачила процес розвитку школи як розвиток цілісної педагогічної системи, зробила управління школою більш ефективним і обґрунтованим. Директор школи як керівник, використовуючи технології особистісного підходу в управлінській діяльності, вишикував управлінські рішення таким чином, щоб в кожній ситуації виявилися важливіші функції особистості: вибір цінностей, рефлексування сутності своєї діяльності, реалізація своїх здібностей і задатків.

Директор О. М. Скрябець зрозуміла, що головне в школі — зробити педагога активним суб'єктом експериментально-методичного процесу. Даний суб'єкт повноправно буде брати участь у визначенні його цілей, в конструюванні змісту і діалозі з керівниками ієрархічної драбини. Система управління відносин зазнала значних змін для розумного поєднання ієрархічних в паритетних засобів взаємодії. При цьому дотримуються наступні правила: ієрархічно у одного підлеглого може бути лише один керівник. В даному випадку, педагогічний колектив починає виступати як єдине ціле, ініціатива введення інновацій поступає «знизу». Педагоги готові до організації власної дослідницько-пізнавальної діяльності, де вже іде процес самоосвіти, саморозвитку, самореалізації. Відповідно, підвищується професійна компетентність кожного вчителя.

Взагалі, школа має відповідати не тільки ідеалам і вимогам держави, суспільства, а передусім тим вимогам, обставинам і умовам, які надає дана соціокультурна ситуація. Результати різних досліджень показали, що майнове розшарування суспільства призвело до неможливості отримати більш якісну і всебічну освіту різних соціальних прошарків і сформувало «освітній песимізм» у значній кількості населення. Економічні негаразди призвели до неухильного освітнього відставання, зниження цінності навчання в малозабезпечених сім'ях, відкидання мільйонів дітей (не обов'язково менш талановитих, аніж їх більш забезпечені однолітки) від отримання знань, а найголовніше, від виховного впливу. В мікросоціумі часто спостерігається відчуження дітей і батьків, зріст індивіду-

алістичних настроїв, зниження культурних запитів, привабливість моментального збагачення без довгострокового навчання і роботи. В країні збільшується контингент дітей з делінквентною і девіантною поведінкою.

Вирішуючи соціальні проблеми міста, республіки, школа стала відкритим соціально-педагогічним центром. Головним завданням навчального закладу №31 є включення соціуму в педагогічне середовище школи, а також включення учнів різних категорій, різної соціальної адаптації, з різних місць проживання в освітній простір школи. В «Школі особистісно орієнтованої педагогіки» традиційно склалося п'ять просторів: інформаційно-освітній, природно-оздоровчий, соціально-комунікативний, морально-духовний і простір творчості, умінь та навичок.

Експериментальна школа №31, яка працює в пошуковому режимі, значно відрізняється від шкіл міста, метою яких є стабільне традиційне підтримання сталого порядку. Інноваційні процеси в навчальному закладі характеризуються логікою, етапністю, системністю, специфічним змістом, управлінням. Методичний, освітній, інноваційний та інші процеси, як і методична, навчально-виховна, науково-методична і експериментальна робота, — все це цілісні педагогічні системи, і управління ними також потребує системного підходу. Кожний фактор, умова, компонент загальної шкільної педагогічної системи повинні бути постійно в полі зору директора школи, організаторів і керівників науково-дослідницької й експериментальної роботи.

Починаючи з 1991 року, загальноосвітня школа №31 міста Сімферополя перебуває в постійному експерименті, в пошуку нових форм і методів управління навчально-виховним процесом. Інноваційна діяльність починалася з проблемно-орієнтованого аналізу освітньої ситуації в навчальному закладі.

Ще на початку 90-х років, коли освоювалася модульна технологія, з'явилася ідея і спроба реалізації впровадження різних форм навчання на базі школи. До 2002 року намітилися пріоритетні напрямки інноваційних перетворень: з'явилися вечірні очно-заочні класи, екстернат. Динаміка соціальних і організаційно-педагогічних характеристик з кожним роком збільшувалася; виникла проблемна нива аналізу, яка потребувала вирішення протиріч і розгляду перспектив розвитку школи.

З 2005 року інноваційна діяльність школи перейшла на новий ступінь — концептуально-прогностичний, що знайшло своє відображення в складанні заявки на проведення науково-дослідницької та експериментальної роботи. В заявці був запропонований

опис замислу змін, нового стану навчального закладу «на виході», логіки, етапів і термінів інноваційних перетворень, оновлення ви-мог до учасників освітнього процесу, розвиток системи управління закладом.

З січня 2006 року загальноосвітня школа I–III ступенів №31 є дослідно-експериментальним навчальним закладом Всеукраїнського рівня. В ній створена складна внутрішня організація шкільної педагогічної системи, виділені системні фактори, соціально-педагогічні та часові умови, структурні та функціональні компоненти. Все це підкреслює складність і унікальність педагогічної системи «Школи особистісно орієнтованої педагогіки».

Структура закладу має ряд особливостей, оскільки використовує усі форми навчання на базі однієї загальноосвітньої школи, передбачені законами України про освіту:

- традиційна освіта на денній формі навчання (1-11 класи);
- отримання освіти на вечірній очній і вечірній заочній формах навчання (5-11 класи);
- отримання освіти на екстернатній формі;
- дистанційне навчання.

Підписання договорів про створення навчально-виховних комплексів «Школа +...» дало можливість отримати повну середню освіту, підтвержену «Атестатом про повну загальну середню освіту», багатьом категоріям учнів. На сьогоднішній день функціонують навчально-виховні комплекси «Школа +...»:

- + Республіканська дитяча клінічна лікарня;
- + Сімферопольський дитячий будинок;
- + Музичне училище імені П. І. Чайковського;
- + Кримське училище культури;
- + Школа «Медресе» Духовного Управління мусульман Криму;
- + Кримський філіал Української фізично-спортивної спілки «Динамо»;
- + Сімферопольська виправна колонія строгого режиму – 102;
- + Сімферопольський слідчий ізолятор – 15.

Контингент учнів школи №31 досить різноманітний:

По-перше, діти мікрорайону можуть без усякого тестування вступити до школи, як в усіх загальноосвітніх закладах України.

По-друге, талановиті та обдаровані діти, які отримують освіту в спеціальних навчальних закладах, – проблема соціуму, батьків, вчителів. Навчаючись там (музичне училище, лінгвістичний коледж з вивчення іноземних мов, художнє училище та інші), діти отримують диплом за спеціальністю, але не отримують атестат про повну загальну середню освіту. З таким дипломом дитина не має права

вступати до вищих навчальних закладів. Таким чином, порушується принцип доступності освіти в Україні. Інша категорія обдарованих дітей, які виявлені в процесі навчання (відмінники, призери різних олімпіад, конкурсанти Малої Академії Наук, спортсмени усіх рівней та інші) — це, частіше, проблемні особистості. Їм також вкрай потрібен особистісний підхід, розуміння їх труднощів. Ще одна проблема обдарованості, як зробити таланти із звичайних дітей. Це важко, але можливо тільки в парадигмі особистісного підходу, який властивий «Школі особистісно орієнтованої педагогіки».

По-третє, Управління у справах дітей, сім'ї та молоді усіх районів міста Сімферополя, міське Управління освіти, Республіканський комітет Центральної районної Ради у справах дітей направляє в ЗОШ №31 на навчання наступні категорії учнів:

- неповнолітніх з неповних, малозабезпечених сімей;
- неповнолітніх, які самовільно залишають сім'ї, навчальні заклади;
- неповнолітніх з проблемною поведінкою, які потребують індивідуальної роботи;
- неповнолітніх, які звільнені від кримінальної відповідальності, із застосуванням виховних заходів;
- неповнолітніх, які засуджені та відбувають покарання, не пов'язане з позбавленням волі, або звільнених від покарання умовно.

По-четверте, значна кількість учнів вечірніх очних і заочних класів — це підлітки, які змушені влаштуватися на роботу для забезпечення нормальних умов життя для себе та батьків.

По-п'яте, діти-сироти, діти-інваліди, діти, які часто і довго хворіють. Їм як нікому іншому потрібен індивідуально орієнтований підхід.

По-шосте, підлітки, які знаходяться в зоні ізоляції, також можуть отримати освіту в загальноосвітній школі №31.

І, врешті, рішенням Київського районного виконавчого комітету міста Сімферополя з 2008 року впроваджується соціальний проект органів самоврядування, який дозволить дітям з обмеженими фізичними можливостями отримати освіту на базі закладу №31 у дистанційному режимі.

Команда педагогів-однодумців на чолі з директором розумно поєднують інформацію, що потрапляє ззовні, критично її обробляють, впроваджують дослідницький підхід, який передбачає проведення внутрішніх досліджень, тобто досліджень на основі аналізу «внутрішнього матеріалу», безпосередньо накопиченого в даному

навчальному закладі. Тим самим, управління шкільною освітою в системі закладу носить наступні інноваційні характеристики:

- системний особистісно орієнтований моніторинг, який включає в себе різні види діагностики (педагогічна, психологічна, соціальна);
- виявлення проблемних аспектів на основі діагностичних даних;
- побудова концептуальних засад розвитку школи;
- пошук, перетворення і творче переосмислення інформаційних інновацій в педагогіці, психології та соціології;
- проектування та моделювання (освітнього середовища, особистості випускника школи, взаємодія усіх суб'єктів освіти тощо);
- програмування діяльності усіх суб'єктів шкільної взаємодії;
- корекція моделей;
- адаптація нововведень до умов закладу;
- тиражування результатів.

Директор школи як лідер інноваційних починань, використовуючи технології особистісного підходу в управлінській діяльності, будуючи управлінські рішення таким чином, що в кожній ситуації виявляються важливіші функції, як власної особистості, так і особистоті кожного вчителя. В арсеналі управлінських обов'язків директора школи на зміну дисциплінарного виконання обов'язкових норм та вимог з'явилися вміння:

- діагностувати стан системи;
- проектувати діяльність усіх елементів системи, в тому числі і свою власну;
- прогнозувати наслідки реалізації нововведень та інноваційних проектів;
- вміння взаємодіяти і переконувати місцеві органи самоврядування у необхідності нововведень у школі;
- підбирати необхідних кваліфікованих спеціалістів і взрощувати з уже існуючих для реалізації проектів;
- рефлексивно співвідносити, використовувати різні стилі управління для досягнення мети;
- використовувати разом з можливостями ієрархічного управління паритетну взаємодію на суб'єкт-суб'єктній основі з членами педагогічного колективу;
- концентруватися й успішно впливати на підлеглих, вміти регулювати рівень тривожності колег і управляти їхнім успіхом;
- вичленовувати, відбудовувати і своєчасно пронормувувати значимі для колективу цілі;

- координувати, організовувати і направляти діяльність своїх заступників, суспільних педагогічних спілок;
- делегувати права, обов'язки, відповідальність, вміння ставити задачу;
- стимулювати діяльність підлеглих;
- визначати найважливішу ланку управління і найслабкіше місце;
- визначати пріоритетні напрямки діяльності;
- планувати власну роботу й організовувати системну діяльність різних учасників освітнього процесу;
- взаємодіяти із зовнішнім середовищем, шляхом вивчення процесів, що відбуваються в зовнішньому середовищі, та використовувати можливості даного середовища в інтересах школи і учнів;
- забезпечувати ресурсний підхід (проекування тільки тоді доцільне, коли воно в достатній мірі, коли воно відповідає необхідним ресурсам);
- на основі індивідуального підходу використовувати гідність кожного в інтересах школи;
- створювати умови для активної участі усіх учасників педагогічного процесу в управлінні справами школи (демократизація управління);
- послідовно і точно досягати свідомої дисципліни за рахунок розумного сполучення і впровадження в шкільне життя управлінських і педагогічних вимог;
- організовувати творче навчання співробітників;
- забезпечувати системний контроль, аналіз і корекцію діяльності всіх учасників педагогічного процесу, при безумовній толерантності та повазі особистості кожного;
- успішно поєднувати і підтримувати традиції та необхідні нововведення.

Перехід школи з режиму функціонування в режим розвитку викликав необхідність визначення нових підходів до управління внутрішньою експериментально-методичною роботою закладу.

1. Цілепокладання займає центральне місце у визначенні всієї діяльності директора школи, заступників директора, керівників блоків робочої групи експерименту, керівників науково-дослідницьких лабораторій, психологів і соціальних педагогів, вчителів. Цілі діяльності республіки, міста, школи, класів стають особистими цілями усіх учасників педагогічного процесу завдяки посиленню стимулюючих діяльність факторів. Слід зазначити, що це не на папері,

а безпосередньо в роботі і взаємодії методичних комісій, науково-дослідницьких лабораторій і центрів учнівського самоврядування.

2. *Планування* і організація роботи стає провідною справою, так як в цьому беруть участь усі. При плануванні роботи школи учням, вчителям, психологам, соціальним педагогам, батькам пропонується внести свої побажання в план-проект (бачу проблему...; пропоную рішення...; зможу вирішити сам...; зможу надати допомогу...). Планування й організація діяльності «знизу» дозволяє долучити кожного до суспільної справи і виконати власну свідому місію в навчально-виховному процесі.

3. *Системний моніторинг і аналіз*. В основі — дослідницький підхід до кінцевих результатів методичного і навчально-виховного процесів, встановлення звязків між факторами і умовами, які сприяють оптимальному досягненню очікуваних результатів. Системний моніторинг включає шість аспектів:

— *Психолого-педагогічний*: збір інформації про рівень знань, вмінь, навичок учнів відносно до державного стандарту. Вивчення структури навчальної діяльності за параметрами особистісно орієнтованої педагогіки. Вивчення структури мотивів (потреб та інтересів) учнів до навчальної діяльності.

— *Психологічний*: вивчення особистісної, пізнавальної та емоційно-вольової сфери учнів. Вивчення особистісних характеристик (темперамент, домінанта півкуль мозку, провідна репрезентативна система та інші) учнів. Вивчення розвитку інтелектуальної сфери учнів.

— *Соціально-психологічний*: вивчення характеру міжособистісних і міжгрупових відношень в педагогічному та учнівському колективах. Вивчення соціально психологічного клімату в колективах. Вивчення ступенів розвитку даних колективів як групових суб'єктів діяльності. Вивчення стилів взаємодії з оточенням.

— *Соціологічний*: вивчення контингенту учнів, умов їх життя, соціальні контакти, соціальні установки і життєві наміри.

— *Медико-валеологічний*: вивчення стану фізичного здоров'я учнів і педагогів. Вивчення стану санітарно-гігієнічних умов праці та навчання. Вивчення ефективності медичних профілактичних заходів. Вивчення ефективності валеологічних заходів і здоров'язберігаючих технологій.

— *Акмеологічний*: вивчення здатності педагогів будувати свій поступовий професійний розвиток з постійним ускладненням і збільшенням рівня досягнень, найповніше реалізуючи наявні психологічні ресурси. Вивчення структури мотивів (потреб та інтересів) до професійної педагогічної діяльності.

4. *Стимулююча мотиваційна управлінська діяльність.* Поряд з моральними факторами заохочення практикуються і матеріальні нагороди (премії, надбавка до зарплати педагогів за інноваційну, освітню, активну методичну діяльність, вільні дні, додаткові відпустки та інше).

5. *Режим самоконтролю* замінив жорсткий контроль зверху (класика адміністративного контролю), у зв'язку з чим:

- змінюється відношення до контролю — вчитель частіше просить надати консультативну допомогу як професійну послугу; контроль в більшому ступені носить регулятивно-корекційний характер у міжгестаційний період вчителя (а це 15-18% педагогічного складу);
- лабораторно-кафедральна структура управління в «Школі особистісно орієнтованої педагогіки» передбачає професійний моніторинг і контроль освітнього процесу в активній участі кожного педагога в науково-практичних семінарах, конференціях, конкурсах різного рівня.

6. *Створення умов, які сприяють переходу традиційної шкільної системи*

в режим експериментального розвитку:

- наявність концепції і програми розвитку школи і внутрішньошкільної експериментально-методичної системи;
- моделювання експериментально-методичного процесу як системи, що сприяє саморозвитку, самоактуалізації та самореалізації особистості педагогів;
- наявність згуртованого за цілями колективу педагогів, учнів та їх батьків;
- організація оптимальної системи самоврядування педагогів і учнів;
- система ефективної науково-методичної діяльності (активна участь у науково-практичних міських, республіканських, міжнародних конференціях і семінарах, трансляція досвіду педагогами школи в друкованих виданнях науково-методичної направленості, затвердження авторських програм і методичних посібників);
- проведення в школі інноваційної, дослідницької, експериментальної роботи;
- наявність достатньої навчально-матеріальної бази та інших ресурсів, які необхідні для формування оптимального освітнього середовища (конференц-зал, комп'ютерна техніка, оргтехніка тощо);

- збагачення і насичення освітнього середовища можливостями для активної участі кожного учня в різних видах діяльності (духовно-культурний освітній простір, соціально-комунікативний освітній простір, освітній простір навичок і вмінь, інформаційно-пізнавальний освітній простір, природно-оздоровчий освітній простір);
- оптимізація якостей духовно-моральних толерантних відносин в освітньому середовищі школи («Відродження» — дитячий духовний православний театр, «Медресе» — духовна мусульманська школа, «Хайтарма» — татарська гостьова, «Руські мотрійки» — свято, «Етнографічні замальовки» — тиждень толерантності);
- оптимізація якісних зв'язків просторово-предметних і соціальних компонентів освітнього середовища (участь учнів усіх форм навчання в академічних, естетико-творчих конкурсах, спортивних змаганнях міста, республіки, країни, участь у конкурсі науково-дослідницьких робіт Малої Академії наук).

Подальші інноваційні перетворення в школі передбачають проєктування компетентностей освітньої системи, в якій особистість випускника виступає, як особистість, здатна вирішити життєві та професійні проблеми, які перед нею постають. Особистість, буде здатна продуктивно і відповідально вирішувати проблеми у сферах учіння і пізнання, обробки інформації та комунікації, особистісного саморозвитку і забезпечення відповідальної життєдіяльності в ціннісно-смісловій і соціально-трудоій сфері. Така здатність залежить не тільки від отримання знань, умінь і навичок, функціонально-предметної підготовки. Така здатність обумовлюється набуттям додаткових властивостей людини. Зокрема, вона спирається на більш ціннісний досвід вирішення проблем і виконання різних діяльностей, аніж та людина, яка навчається і набуває досвіду в умовах масового традиційного навчання. Для «Школи особистісно орієнтованої педагогіки» — це наступний етап.

Школа як демократичний інститут значно пов'язана з наявністю і відношенням до традицій. Традиції важко надумати, організувати, розмножувати. Час відкидає непотрібне, не актуальне. В загальноосвітньому закладі № 31 до традицій відносяться бережливо, толерантно, оскільки вони сприяють певній стійкості освіти, визначеності, сприяють встановленню демократичних норм як в процесі вибору її участі, так і в процесі введення інновацій, які рано чи пізно можуть стати традиціями.

Демократія не виникає сама по собі, її прихід певною мірою пов'язаний з позицією і діяльністю директора школи. Від стадії зародження ідеї нового до впровадження її в життя директор успішно «занурила» увесь педагогічний колектив в інноваційний процес, переорієнтувала педагогів з групи негативістів і нейтралістів у зону підвищеної мотивації, тим самим спрямовуючи усвідомлення кожним вчителем своєї великої місії — творця інноваційного процесу в школі.

2.5. Науково-методичний супровід у формуванні превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу

В умовах сьогодення постала необхідність ефективно вирішувати освітні проблеми, використовувати сучасні виховні технології, оновлені форми і методи виховання підростаючого покоління. Зростає роль необхідності модернізації національної освіти на засадах забезпечення ефективної дієвості науково-методичного супроводу щодо формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу.

На жаль, формування такого середовища у загальноосвітньому навчальному закладі зумовлене низкою суперечностей між вже існуючим досвідом становлення та функціонування інноваційних виховних технологій та недостатнім рівнем їхнього науково-методичного супроводу. Тому реалізація науково обґрунтованої технології науково-методичного супроводу формування превентивного виховного середовища надає можливість забезпечити переведення вже існуючих виховних систем у якісно новий стан та оптимізувати їхній оновлений зміст у виховну практику загальноосвітніх навчальних закладів.

Водночас, аналіз теоретичних джерел і сучасної виховної практики засвідчив, що проблема забезпечення науково-методичного супроводу у контексті формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу складна й багатогранна та вимагає подальшого наукового пошуку.

Виходячи з принципів, на наш погляд, аспектів у розумінні сутності виховного середовища, особливої актуальності набуває необхідність забезпечення ефективного науково-методичного супроводу у формуванні превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу, сутність якого полягала б у тому, що суб'єкт-суб'єктна взаємодія педагогів та методичних служб буде спрямована на опанування інноваційних виховних технологій та впроваджена у практику загальноосвітніх навчальних закладів.

Аналіз науково-методичних джерел з питань формування та забезпечення дієвості науково-методичного супроводу засвідчує наявність досліджень різних аспектів. Зокрема, особливості становлення й функціонування виховного простору загальноосвітнього навчального закладу обґрунтовані у дослідженнях О. Єжової, І. Єрмакова, В. Кириченко, Г. Ковганич, Т. Тарасової, В. Оржеховської, Т. Федорченко та інших. Принципово важливими є наукові підходи до виховання особистості в сучасних умовах, які обґрунтовані у працях провідних вітчизняних вчених, зокрема, І. Беха, К. Бондаревської, І. Зязюна, В. Кременя, О. Киричука, І. Єрмакова, В. Оржеховської, О. Савченко, Т. Сорочан, Є. Хрикова та інших.

Визначальними основами науково-методичного супроводу, на думку Т. Сорочан, є: демократичність — можливість урахування різних підходів, точок зору, колегіальність у прийнятті певного рішення; ситуація вибору — створення декількох варіантів програм, моделей діяльності, технологій, які забезпечують передумови для свідомого вибору; самореалізація — розкриття особистісного потенціалу кожного учасника педагогічного процесу; співтворчість — спільна діяльність суб'єктів, які прагнуть досягти нових кількісних і якісних результатів.

Згідно з думкою дослідниці, розуміння науково-методичного супроводу полягає в тому, що це є професійна взаємодія суб'єктів педагогічної діяльності щодо спільного опанування інновацій.

Однак, говорячи про науково-методичний супровід, російські дослідники В. Головінова та В. Головінов відмічають деякі ускладнення, з якими він може бути пов'язаний. По-перше, це кількісний та якісний склад супроводжуваних; по-друге, простір та час взаємодії; по-третє, індивідуальна та професійна неготовність фахівців до самого супроводу, що нерідко трапляється тоді, коли їм бракує професійного досвіду.

Деяко схожу думку мають російські учені, зокрема С. Кульневич, В. Лазарев, О. Моїсєєв, М. Поташнік, О. Ситнік та інші, які пов'язують створення методичного (науково-методичного) супроводу з організацією методичної роботи, що розглядається ними як спеціально організована діяльність, спрямована на підвищення кваліфікації педагогів, їхню підготовку до вирішення нових задач в умовах модернізації освіти. Різне розуміння науковцями сутності методичної роботи, необхідності її модернізації зумовило введення у педагогічну практику таких понять як «науково-методична діяльність», «методичний (науково-методичний) супровід», «науково-методична підтримка», «супровід», «співтворчість», «педагогічне консультування» та ін. При цьому все частіше акцент науковцями

робиться на наукову складову явищ, що ще раз підкреслює значущість готовності педагогів вирішувати професійні задачі на ґрунті наукових досягнень.

На думку В. Ларіної, науково-методичний супровід інноваційної діяльності загальноосвітнього навчального закладу в організаційному аспекті не може розглядатись тільки як науково-методичне забезпечення тим чи іншим суб'єктом діяльності школи; як навчання та консультування педагогів та адміністрації школи; як підтримка цієї діяльності або спільна діяльність суб'єктів супроводу та суб'єктів школи (адміністрація та педагоги).

Ми розглядаємо науково-методичний супровід як один з можливих засобів професійного розвитку супроводжувальних у відповідній регіональній стратегії розвитку освіти напрямках, що полягає у передачі зовнішніх зворотних зв'язків суб'єктів супроводу до внутрішніх зворотних зв'язків, що забезпечує розвиток в останніх рефлексивних умінь шляхом їх навчання засобам самоконтролю та самооцінки діяльності у реалізації задач, поставлених органами управління, та їх результатів.

Ці результати потребують чередування організації самостійної проектувальної діяльності суб'єктів та зовнішньої оцінки її ходу та результатів супроводу, розробки відповідних критеріїв оцінки, надання допомоги у розробці інноваційної діяльності школи та оформлення її продуктів.

Нам імпонує думка Г. Данилова, що науково-методичний супровід — це комплекс взаємопов'язаних цілеспрямованих дій, що спрямовані на надання допомоги педагогу у вирішенні ускладнень, які можуть виникати під час навчально-виховної роботи у школі.

Цілком очевидним є те, що за появи новітніх тенденцій в освітньому просторі необхідно поряд з діяльністю науково-методичних служб переходити до нових методів підтримки педагогів, таких як, наприклад, науково-методичний супровід, який дозволить забезпечити якісніший рівень сучасної освіти.

Сучасні дослідники проблеми науково-методичного супроводу, зокрема, М. Певзнер, В. Снігурова, О. Вінтер, відмічають, що на відміну від традиційних форм навчання, науково-методичний супровід діяльності педагога має такі переваги: індивідуалізація та гнучкість; більший потенціал інструментального характеру; більшою мірою враховує динаміку розвитку як самого педагога, закладу, у якому він працює, так і системи постійної взаємодії в цілому; багатоаспектніше (адже передбачає постійну взаємодію педагога з іншими суб'єктами навчання) використання контролюючих та корекційних процедур;

необхідність врахування динаміки професійного росту педагога та гнучке реагування на ситуації його розвитку тощо.

Таким чином, перераховані переваги є досить очевидними та дозволяють зробити висновок про те, що науково-методичний супровід дійсно є необхідним в умовах навчально-виховного процесу, його цінностей та сучасних тенденцій. Саме цінність цього супроводу полягає у тому, що він акумулює в собі різноманіття функцій, які виконуються.

Отже, визначальними основами науково-методичного супроводу є:

- демократичність — можливість урахування різних підходів, точок зору, колегіальність у прийнятті певного рішення;
- ситуація вибору — створення декількох варіантів програм, моделей діяльності, технологій, які забезпечують передумови для свідомого вибору;
- самореалізація — розкриття особистісного потенціалу кожного учасника педагогічного процесу;
- співтворчість — спільна діяльність суб'єктів, які прагнуть досягти нових кількісних і якісних результатів;
- синергетичність як процесуальна характеристика та самоорганізація системи науково-методичного супроводу.

На основі вивчених та проаналізованих робіт науковців В. Новіцької, Л. Білотелової, Р. Овчарової, К. Шумакової серед функцій науково-методичного супроводу виділяються наступні:

- *навчальна функція*, яка орієнтована на поглиблення знань та розвиток навичок фахівців у системі безперервного навчання, що необхідні для вдосконалення їхньої професійної діяльності;
- *консультативна функція* передбачає надання допомоги педагогу з приводу конкретної проблеми через вказівку на можливі засоби її вирішення або актуалізацію додаткових здібностей фахівця;
- *діагностична функція* спрямована на виявлення проблемних точок у діяльності вчителя;
- *психотерапевтична функція* допомагає педагогу у подоланні різних труднощів і бар'єрів, що перешкоджають успішному здійсненню професійно-освітньої діяльності;
- *корекційна функція* спрямована на зміну реалізованої педагогом моделі практичної діяльності, а також на виправлення допущених професійних помилок;
- *адаптаційна функція* забезпечує узгодження очікувань і можливостей педагога з вимогами професійного середовища і мінливими умовами трудової діяльності;

- *інформаційна функція* сприяє наданню педагогам необхідної інформації щодо основних напрямів розвитку освіти, програм, нових педагогічних технологій;
- *проектна функція* пов'язана із навчанням педагогів експертизи навчальних програм та посібників, освітніх технологій;
- *спрямовуюча функція* сприяє встановленню гуманістичних відносин між педагогом та учнем;
- *виявлення, вивчення й оцінка результативності* інноваційного педагогічного досвіду в освіті, його узагальнення та поширення, створення системи стимулювання творчої ініціативи і професійного зростання педагогів;
- *надання наукової підтримки* педагогам і керівникам методичних служб щодо організації та проведення дослідно-експериментальної роботи, експертної оцінки авторських програм, посібників, навчальних планів;
- *здійснення редакційно-видавничої діяльності*;
- *організація спільної роботи* з науково-дослідними лабораторіями та ВНЗ при проведенні спільної дослідно-експериментальної роботи.

Як свідчать чисельні наукові дослідження, останніми десятиріччями у навчально-виховній системі загальноосвітніх навчальних закладів склалася культура підтримки всіх учасників навчально-виховного процесу шляхом психолого-педагогічного супроводу, що розглядається як особливий вид допомоги, забезпечуючи особистісний розвиток і виховання в умовах навчально-виховного процесу.

Зазначимо, що сама ідея супроводу, як втілення особистісно орієнтованого підходу, тісно пов'язана з реалізацією права дитини на повноцінний розвиток і, як наслідок, якісною модернізацією системи освіти.

Тож сфера відповідальності цього супроводу охоплює завдання формування у загальноосвітньому навчальному закладі успішного процесу виховання, соціалізації дитини, її подальшої самореалізації. Необхідність широкого використання під час психолого-педагогічного супроводу різноманітних програм розвитку соціальних навичок, здатності до особистісного самовизначення і саморозвитку пояснюється тим, що об'єктом супроводу виступає навчально-виховний процес, а предметом — ситуація особистісного розвитку і виховання дитини як система взаємин зі світом, з оточенням, дорослими, однолітками, із самим собою.

Ми підтримуємо думку І. Мамайчука, за визначенням якого супровід — це цілісна діяльність психолога та педагога, що полягає у: систематичному відстеженні клініко-психологічного і психолого-

педагогічного статусів дитини в динаміці її психічного розвитку; створенні соціально-психологічних та психолого-педагогічних умов з метою ефективного психічного розвитку дітей у соціумі; систематичній психологічній допомозі дітям із порушеннями у розвитку — консультуванні, психокорекції, психологічній підтримці; систематичній психологічній допомозі батькам дітей і підлітків з проблемами в розвитку; організації життєдіяльності дитини з порушеннями у розвитку в соціумі з урахуванням цих психічних і фізичних можливостей.

Отже, психолого-педагогічний супровід особистісного розвитку і виховання учнів, як складова частина науково-методичного супроводу, розглядається як підтримка міжособистісних взаємин (їхній розвиток, корекція, взаємовплив тощо).

За визначенням Є. Степанова, завдання психолого-педагогічного супроводу полягає у: запобіганні виникнення проблем особистісного розвитку і виховання дитини; допомозі (сприянні) дитині у вирішенні актуальних завдань виховання і соціалізації та проблем, пов'язаних з вибором освітнього і професійного маршруту, порушенням емоційно-вольової сфери, налагодженням взаємин з однолітками, вчителями, батьками; розвитку психолого-педагогічної компетентності (культури) педагогів, батьків.

Низка російських науковців, зокрема О. Газман, В. Бедерханова, Т. Анохіна, Н. Крилова, розкривають такі види (напрями) роботи з психолого-педагогічного супроводу: профілактика; діагностика (індивідуальна і групова); психолого-педагогічна просвіта — формування психолого-педагогічної культури; розвиток психолого-педагогічної компетентності педагогів, вихователів, шкільних психологів, батьків.

На переконання Т. Сорочан, психолого-педагогічний супровід не є простим поєднанням різноманітних методів діагностико-корекційної роботи з учнями, а виступає як комплексна технологія, особлива культура підтримки і допомоги їм у вирішенні завдань особистісного розвитку, виховання, соціалізації.

Передбачається, що вчитель, вихователь, шкільний психолог, які здійснюють психолого-педагогічний супровід, володіють не лише методиками діагностики, консультування, корекції, але й здатністю до системного аналізу проблемних ситуацій, програмування і планування діяльності, спрямованої на їх вирішення, співорганізації всіх учасників навчально-виховного процесу. Зміст психолого-педагогічного супроводу асоціюється з виховною діяльністю педагога, сприянням адаптації учнів та встановленням добрих взаємовідно-

син у родині, пов'язаних із навчанням, спілкуванням, побудовою міжособистісних стосунків, самовизначенням.

Підвищений інтерес учених І. Беха, О. Газмана, Н. Пригової, Н. Михайлової, Г. Строевої, О. Лідерс свідчить про те, що психолого-педагогічний супровід — прийнятний для сучасних умов засіб, який сприяє особистісному розвитку і вихованню дитини.

Істотне наукове та практичне значення мають коригування й уточнення, внесені пізніше розробниками теоретико-методичних засад психолого-педагогічного супроводу О. Газманом, О. Лідерс і Н. Михайловою, про те, що основи такого супроводу не суперечать ідеям особистісно орієнтованого підходу, співзвучні з ними, водночас розвиваючи та культивуючи суб'єктний потенціал дитини. Однак зауважимо, що психолого-педагогічний супровід досі не має завершеного цілісного наукового опису, в ньому спостерігаються ознаки, які належать до різних галузей наукового знання: педагогіки, соціальної педагогіки, психології, соціології тощо.

Дослідження вітчизняних науковців В. Тернопільської, Т. Сорочан, Є. Хриков, Н. Чернухи свідчать, що ресурси науково-методичного супроводу недостатньо задіяні під час вирішення сьогоденних завдань виховання, серед актуальних залишаються: забезпечення активної участі вчителів, вихователів, шкільних психологів у розробленні і супроводі програм виховання; здійснення пошуку і апробації форм ефективної взаємодії класних керівників, учителів-предметників, вихователів, шкільних психологів; розширення використання у виховному процесі методів роботи з ціннісно-змістовними орієнтаціями учнів (тренінги для особистісного розвитку, міжособистісного спілкування, безконфліктної взаємодії, самостійності, методики розвитку критичного мислення, протистояння негативним соціальним явищам, груповому тиску і маніпуляціям).

Спираючись на дослідження В. Ларіної, нами було визначено, що науково-методичний супровід формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу — це процес безперервної професійної взаємодії суб'єктів педагогічної діяльності з метою розробки, обґрунтування, практичного впровадження, апробації інноваційних підходів до розв'язання актуальних проблем освіти.

До такої взаємодії залучаються керівники органів управління освітою, методисти, директори шкіл, вчителі, учені, викладачі вищих навчальних закладів, громадські організації тощо.

Під *формами науково-методичного супроводу на рівні Інституту післядипломної освіти* ми розуміємо проведення науково-методичних конференцій, науково-практичних семінарів, проектів

професійного розвитку, консультацій, засідання творчих груп, веб-спільнот, майстер-класів, узагальнення та презентацію досвіду у виданнях Інститутів та на міжнародних виставках, конкурсах педагогічної майстерності тощо.

У системі післядипломної педагогічної освіти до такої взаємодії залучаються вчителі-предметники, класоводи, практичні психологи, соціальні педагоги, методисти тощо. У процесі такої взаємодії всі учасники не тільки набувають нових знань і умінь, а й виявляють власне бачення стосовно оновлення освітньої практики.

На рівні методичного кабінету нами мається на увазі проведення міських (районних) методичних об'єднань, семінарів-тренінгів, консультацій, обмін та презентація педагогічного досвіду, майстер-класи, конкурси фахової майстерності тощо.

На рівні ЗНЗ: шкільні методичні об'єднання, науково-практичні семінари, майстер-класи, взаємодія з науковим керівником, обмін досвідом, узагальнення та презентація досвіду, публікації у педагогічній пресі, участь у виставках, педагогічне портфоліо тощо.

Отже, науково-методичний супровід може бути представлений як процес неперервної взаємодії всіх суб'єктів щодо пошуку, обґрунтування, практичного впровадження, апробації нових підходів до вирішення проблеми формування превентивного виховного середовища у загальноосвітніх навчальних закладах.

Зауважимо, що лише поетапна технологія впровадження науково-методичного супроводу у формуванні превентивного виховного середовища дозволяє встановити партнерські стосунки з педагогами і керівниками шкіл, розвивати в них потребу в безперервній освіті, здійснювати особистісно орієнтований педагогічний процес у системі післядипломної педагогічної освіти.

Охарактеризуємо цю технологію науково-методичного супроводу саме керівників загальноосвітніх навчальних закладів. Оскільки технологія розкриває наступність операцій у наближенні до кінцевого результату, ми визначили етапи науково-методичного супроводу, а для кожного етапу відповідні проміжні цілі та методи.

Перший етап технології науково-методичного супроводу — пошуковий.

На цьому етапі керівництво школи має виокремити та осмислити важливу для школи проблему. Для цього воно з'ясовує, які конкретні завдання модернізації освіти вирішуються, яку нову освітню практику вони хочуть створити, чим відрізняється вона від традиційного досвіду, як оновлюється при цьому зміст навчання та виховання, якими новими формами та методами роботи збагатяться педагоги, як це позначиться на рівні розвитку учнів. Тобто це етап визначення

проблеми, мета якого полягає у тому, щоб зібрати якомога повнішу інформацію щодо змісту цієї проблеми.

Методи та форми цього етапу — самоосвіта, курси підвищення кваліфікації, участь у конференціях, семінарах тощо.

Другий етап науково-методичного супроводу — етап моделювання, отже він спрямований на те, щоб керівництво школи спроектувало власну модель освітньої практики, яку вони хочуть впровадити у своїй школі. Для цього йому необхідно осмислити теорію та практику за обраною проблемою, а також спроектувати модель майбутньої педагогічної системи своєї школи. Ми рекомендуємо керівникам на цьому етапі діяти відповідно до логіки побудови педагогічної системи, а саме: визначити мету, зміст, форми та методи майбутньої освітньої практики, передбачити необхідний рівень підготовленості педагогічних кадрів, спрогнозувати результати розвитку учнів, обґрунтувати критерії, за якими можна визначити результат. Другий етап відрізняється тим, що на ньому уявлення керівника про майбутні зміни в освітній практиці школи систематизуються, тоді як на попередньому етапі здійснювався пошук можливих змін у освітній практиці.

Таким чином, другий етап — це етап створення власної моделі діяльності, мета якого полягає в осмисленні теорії та практики вирішення проблеми в умовах конкретної школи.

Третій етап нашої технології — проектувальний, присвячується підготовці педагогів до нововведень. Мета його — допомогти педагогам передбачити всі необхідні умови оновлення освітньої практики та вжити заходів щодо забезпечення цих умов.

Четвертий етап — практичне впровадження технології, тобто це етап упровадження. Метою його є відпрацювання всіх елементів нової освітньої практики, а також моніторинг результатів.

На цьому етапі потрібна допомога в узагальненні результатів, а також в опануванні кваліметричними методами, контент-аналізом тощо.

П'ятий етап технології є завершальним. Це етап рефлексії, визначення результативності своєї діяльності. Мета його — порівняти результати з метою. На цьому етапі важливо допомогти зробити висновки, всебічно проаналізувати ступінь реалізації ідеї, досягнення та недоліки, віднайти їх причини, за необхідності внести корективи, запропонувати рекомендації тощо.

Найбільш суттєвою ознакою цього етапу ми вважаємо здатність керівника до аналізу власної діяльності. Саме це, на нашу думку, є важливою передумовою мотивації для подальшого розвитку професіоналізму, тобто спонукає педагогів до самоосвіти, до подальшої

співпраці з інститутами післядипломної педагогічної освіти, а також є важливим проявом професійної самосвідомості.

Технологію науково-методичного супроводу ми розглядаємо в широкому соціальному, професійному і педагогічному контекстах. Вона дає змогу подолати відірваність міжкурсового періоду та курсів підвищення кваліфікації, забезпечити неформальну неперервність післядипломної освіти педагогічних і керівних кадрів.

Ця технологія дозволяє залучити до вирішення педагогічних проблем широке коло фахівців, взаємодія з якими є чинником розвитку професіоналізму керівників загальноосвітніх навчальних закладів. Отже, всі суб'єкти науково-методичного супроводу здійснюють обмін думками, досвідом, інформацією, забезпечують всебічне обговорення проблеми та можливих підходів до її вирішення на рівні співтворчості.

Таким чином, розвиток професіоналізму керівника за таких умов відбувається безперервно, в процесі практичної управлінської та педагогічної діяльності, що дозволяє підвищити мотивацію керівника до професійного розвитку та саморозвитку, а також уникнути певної штучності підвищення кваліфікації, коли всі керівники навчаються за однаковими програмами та в конкретній управлінській ситуації дійти співтворчості з членами управлінської команди і педагогами школи.

Тож, на основі вивчення психолого-педагогічної літератури та контент-аналізу діяльності наших експериментальних майданчиків, ми розробили етапи впровадження науково-методичного супроводу у формуванні превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу, подані у табл. 13.

Таблиця 13

**Етапи впровадження науково-методичного супроводу
формування превентивного виховного середовища**

Прогностичний етап	<ul style="list-style-type: none">– Постановка мети та задач– Розробка технології– Розробка програми впровадження
Організаційний етап	<ul style="list-style-type: none">– Забезпечення умов для реалізації програми впровадження– Підготовка матеріальної бази, розподіл управлінських функцій– Підготовка методичних кадрів, призначення наукового керівника для творчих груп
Практичний етап	<ul style="list-style-type: none">– Робота щодо впровадження педагогічної технології з формування превентивного виховного середовища ЗНЗ з педагогами

Узагальнюючий етап	<ul style="list-style-type: none"> — Опрацювання результатів упровадження. — Аналіз результатів — Корегування технології — Оформлення, опис результатів
Етап упровадження	— Трансформація технології у практику діяльності методичної служби школи

Грунтуючись на відповідних етапах впровадження науково-методичного супроводу формування превентивного виховного середовища ЗНЗ (табл. 13), ми визначили рівні готовності педагогів до формування превентивного виховного середовища.

Розбалансований рівень сформованості готовності педагогів характеризується байдужим ставленням педагога до формування превентивного виховного середовища. Педагоги цього рівня не можуть чітко визначити необхідність і доцільність використання технології формування превентивного виховного середовища, окреслити їхню сутність, а до її впровадження підходять формально, зважаючи лише на власний досвід. Педагоги мало орієнтовані на творчий пошук у навчально-виховному процесі, упровадження сучасних педагогічних систем та технологій. У своїй діяльності переважно репродукують елементи наявних методичних розробок, при цьому не можуть передбачити можливі результати обраних технологій навчальної та виховної діяльності або чітко уявити структуру формування превентивного виховного середовища.

Середній рівень характеризується тим, що педагоги виявляють активний інтерес до технології формування науково-методичного супроводу та чітко усвідомлюють необхідність таких впроваджень у навчально-виховний процес школи. Методично та грамотно використовують інноваційні технології у практиці. У своїй педагогічній діяльності спираються на базові психолого-педагогічні знання. Педагоги прагнуть до самостійного застосування освітніх технологій, створення авторських курсів, проєктів виховної діяльності, при цьому виявляють уміння обґрунтовувати та вмотивувати доцільність використання таких технологій у шкільній виховній практиці.

Збалансований рівень характеризується тим, що педагоги виявляють ініціативний та творчий підхід до впровадження педагогічних технологій, пов'язаних із формуванням превентивного виховного середовища. Вони самостійно проєктують оригінальні та педагогічно доцільні варіанти навчальної та виховної діяльності, які стосуються розбудови виховного простору. Запропоновані ними технології та проєкти відповідають потребам та можливостям учнів різних вікових груп. Педагоги володіють уміннями прогнозувати можливі результати навчальної та виховної діяльності після вико-

ристання технології формування превентивного виховного простору загальноосвітнього навчального закладу.

Таким чином, можна зробити висновок, що для посилення ефективності формування науково-методичного супроводу превентивного виховного середовища, необхідно у першу чергу підвищувати особистісний рівень готовності педагогів загальноосвітніх навчальних закладів до формування превентивного виховного середовища шляхом впровадження відповідних семінарів-тренінгів, педагогічних консультацій та ін.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте поняття «науково-методичний супровід».
2. Проілюструйте на прикладах основні етапи науково-методичного супроводу у формуванні превентивного виховного середовища ЗНЗ.
3. Які чинники, на Вашу думку, сприяють підвищенню рівня науково-методичного супроводу формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу?

Практичні завдання:

1. Підготуйте семінар-тренінг для педагогів ЗНЗ на тему: «Забезпечення науково-методичного супроводу при формуванні превентивного виховного середовища сучасного ЗНЗ: технологічні та практичні аспекти».

2.6. Партнерська взаємодія в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу

Коли йдеться про партнерську взаємодію у формуванні превентивного виховного середовища, передусім маються на увазі взаємовідносини школи і сім'ї, які мають довготривалу історію. Як будь-яка дорога починається з перших кроків, а будь-яка будівля — з фундаменту, так і становлення людської особистості бере початок у сім'ї. Адже саме в родині під наглядом та з допомогою батьків дитина пізнає навколишній світ, тут проходить її громадянське становлення, формується світогляд.

Другою важливою для розвитку дитини соціальною інституцією постає школа. В. Сухомлинський наголошував, що із сім'ї протоптується стежка до школи; на моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи, а вже тоді на життєву дорогу ведуть дітей два розуми, два досвіди, здобуті у сім'ї та школі.

Отже, школа і сім'я — два важливих соціальних інститути, від узгоджених дій яких залежить ефективність виховання і соціалізації

дитини, а виправлення кризової ситуації у світі дитинства є прямо пропорційним спільності зусиль педагогів та родин учнів у формуванні превентивного виховного середовища і в розбудові виховних систем навчальних закладів.

Проблема взаємодії сім'ї і навчального закладу, родин учнів і вчителів «як засобу позитивного впливу на дитину, підтримки формування та розвитку її особистості» (Т. Кравченко) — досить звичне явище для педагогічної теорії й практики. З цього приводу упродовж багатьох століть висловлювали думки провідні мислителі, громадські діячі, філософи, педагоги, психологи. Але й до сьогодні питання не втрачає своєї актуальності, бо зміни, які відбуваються в освіті, потребують перегляду звичних поглядів, установок не лише у царині виховання підростаючого покоління, а й у взаємовідносинах школи та сім'ї.

Щоб виховати життєво компетентну, творчу особистість, здатну до саморозвитку і самовдосконалення, необхідно, щоб навчальний заклад і батьки діяли як партнери. В основі цього партнерства мають бути: єдність устремлінь, поглядів на виховний процес, спільно вироблені цілі, виховні завдання та шляхи досягнення окреслених результатів, можливість ділитися позитивним досвідом, знаннями.

Щодо взаємодії сім'ї і школи, вона може бути представлена як складний процес взаємовпливу цих соціальних інститутів один на одного, «реалізація зв'язків і відносин суспільної установи і малої групи, головною метою якого є виховання дитини протягом усіх років навчання».

Дослідники (наприклад, Т. Кравченко) розглядають взаємодію сім'ї і школи як систему, тобто «сукупність взаємопов'язаних компонентів, які утворюють повне ціле у своїй будові та функціонуванні», що діє за внутрішньо притаманними їй законами і характеризується цілями і завданнями, програмуванням результату; це «виділена на основі певних ознак упорядкована сукупність взаємопов'язаних елементів, об'єднаних спільною метою функціонування та єдністю управління, що вступають у взаємодію із середовищем як цілісна єдність».

Мету взаємодії сім'ї і навчального закладу дослідники вбачають у:

- досягненні узгодженості у вихованні дітей, яке здійснюється школою і сім'єю, «не применшуючи інтереси один одного і поєднуючи зусилля для досягнення кращих результатів»;
- налагодженні співробітництва батьків і педагогічних колективів загальноосвітніх навчальних закладів для надання батькам допомоги в сімейному вихованні та активізації їх на матеріально-фінансову допомогу школі;

- забезпеченні «єдності виховних цілей та ідеалів сім'ї і суспільства», «розумному об'єднанні можливостей, зусиль в організації життєдіяльності школярів»;
- створенні саморозвивальної системи, за якої саме батьки ініціювали б і зміцнювали шкільні традиції, відчуваючи себе повноцінними учасниками всього, що відбувається у школі;
- вивченні соціального замовлення батьків як передумови «організації соціально значущої діяльності й розширення співдружності дітей і дорослих»;
- всіляке врахування інтересів дитини, що дасть змогу краще її пізнати, побачити в різних ситуаціях, зрозуміти індивідуальні особливості, розвинути її здібності, сформувані ціннісні життєві орієнтири, подолати негативні вчинки і прояви у поведінці.

Важливою умовою досягнення взаємодії сім'ї і навчального закладу є визначення чітких виховних *завдань*, які найбільш повно можуть бути вирішені саме під час спільної діяльності, а не через окремі дії кожного із цих соціальних інститутів. Серед них важливе місце відводиться таким, як:

- забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості відповідно до її інтересів і суспільних вимог;
- сприяння набуттю дітьми та учнівською молоддю соціального досвіду;
- спонукання зростаючої особистості до протидії аморальності, правопорушенням, бездуховності.

Навчальний заклад і сім'я є двома важливими інститутами соціалізації дитини, кожен з яких виконує властиві лише йому специфічні *функції*. Висвітлення цього питання знаходимо у науковому доробку багатьох дослідників, які до таких функцій відносять:

- прогностичну, комунікативну, організаційну, контрольну, корекційну (Н. Бугаєць);
- інформативну, виховну, контролюючу (Т. Завадова, Ю. Лежньова);
- ознайомлення батьків зі змістом та методикою навчально-виховного процесу, забезпечення психолого-педагогічної просвіти батьків, залучення батьків до спільної з дітьми діяльності з метою розширення виховуючого середовища; коригуючу і контролюючу (І. Рилєєва).

На думку І. Демент'єва і С. Хайкіна, навчальний заклад сприяє інтеграції (уніфікації) дитини у соціум, а сім'я покликана забезпечувати індивідуалізацію (диференціацію) дитячого розвитку.

Взаємодія навчального закладу і сім'ї може виступати ефективним засобом індивідуалізації розвитку дитини і побудови (оптимізації) позитивних міжособистісних відносин. З метою забезпечення цього необхідне проектування комплексу організаційно-педагогічних і психолого-педагогічних умов. Базисом такого проектування є:

а) педагогічна підтримка побудови (оптимізації) позитивних міжособистісних взаємовідносин усіх суб'єктів освітнього процесу в двох діадах — «педагоги — батьки» і «дитина — батьки»;

б) врахування вікових функціональних (психофізіологічних) можливостей та індивідуальних психологічних особливостей дитини, а також специфіки міжособистісних (насамперед, внутрішньосімейних) відносин.

Роль і значущість *форм* взаємодії сім'ї і навчального закладу зумовлені тим, що саме від вибору форм залежить успіх у досягненні визначеної мети. У контексті взаємодії сім'ї й навчального закладу під формою розуміється цілеспрямована, змістовно насичена й методично оснащена система пізнавального й виховного спілкування, відносин учителів, батьків і дітей. Унаслідок такої організації досягається вдосконалення всіх учасників взаємодії, відбувається засвоєння ними необхідних знань, умінь і навичок, здійснюється розвиток моральних і соціальних якостей.

Таким чином, форми взаємодії сім'ї і навчального закладу позначають певний тип її реалізації, становлять відносно стійку структуру цього процесу і визначають педагогічну реальність, співвідносячи її з відповідним соціокультурним контекстом.

Форми і методи взаємодії — це способи продукування дій педагогів і батьків, їхнє поєднання та реалізація. Найбільш ефективними для успіху в формуванні превентивного виховного середовища навчального закладу ми вважаємо:

- семінари-тренінги;
- конференції з обміну досвідом;
- зустрічі батьківської громадськості з педагогічним колективом, адміністрацією навчального закладу;
- організацію діяльності органів шкільного самоврядування (Піклувальна рада, загальношкільна рада, батьківська рада навчального закладу, батьківські комітети класів);
- залучення батьків до розроблення концепції і програми розвитку навчального закладу, соціальних проектів, до участі в яких залучається навчальний заклад, вироблення основних засад виховної політики тощо.

Знання батьками мети, завдань, змісту виховання, оволодіння методами виховної роботи, врахування вікових та індивідуальних

особливостей дітей, ознайомлення з діяльністю школи, де вчиться син чи донька, знайомство із позитивним досвідом виховання в інших сім'ях — все це допомагає їм як в усвідомленні свого громадянського обов'язку вихователів, так і у формуванні превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу заради забезпечення повноцінного виховання й розвитку особистості власної дитини.

Результат взаємодії сім'ї і навчального закладу Т. Кравченко та В. Оржеховська вбачають у взаємному збагаченні обох сторін як «акторів» виховання і соціалізації дитини шкільного віку, становлення та розвитку її мотиваційно-змістової, моральної й комунікативної сфер, формування превентивного виховного середовища навчального закладу.

Заслуговує на увагу типологія ролі батьків у взаємодії зі школою, запропонована І. Хоменко, до основи якої покладено дві провідні засади: затребуваність батьків як учасників навчально-виховного процесу і вид їхньої можливої допомоги навчальному закладу. Це дає змогу виділити чотири категорії батьків:

— *батьки-статисти* (батьки не сприймаються як люди, спроможні впливати на освітній процес; їхня активність заперечується, вони практично виключені з навчально-виховної системи навчального закладу і мають перед ним лише обов'язки; стратегія взаємодії відсутня, спілкування має переважно ситуативний, прецедентний характер);

— *батьки-спонсори* (від батьків вимагається суто матеріальна (або фінансова) підтримка; навчальний заклад намагається не допускати їх на свою територію; інформація, що подається батькам, має декоративно-позитивний характер і пропонується лише у тому обсязі, який забезпечує одержання від них матеріальної допомоги);

— *батьки-інвестори* (обидві сторони розглядають взаємодію як спільний проект, у реалізацію якого кожна з них робить свій внесок і має можливість впливати на цей процес; відповідальність несуть обидві сторони, але навчальний заклад постає тут у ролі «виконавця», а батьки — у ролі «замовника»);

— *батьки-партнери* (взаємодія вибудовується не на матеріальній допомозі батьків, а на педагогічній; актуалізація особистісного й інтелектуального потенціалу батьків; кожна із сторін прагне максимально використати наявні ресурси, спрямовуючи їхні можливості на реалізацію спільних цілей, які попередньо узгоджуються).

Наведена типологія засвідчує, що лише за умови прояву інтересу до особистісного потенціалу батьків можна піднести взаємодію до рівня дієвого, конструктивного партнерства, збільшуючи в такий

спосіб сукупний ресурс обох сторін. Якщо особистісний потенціал батьків залишається незатребуваним і вони не залучаються до забезпечення життєдіяльності навчального закладу як суб'єкти, їхнє бажання надавати матеріальну допомогу з часом зникає.

Проаналізовані погляди на сутність взаємодії сім'ї і навчального закладу, мету цього процесу, його завдання, провідні функції, форми і методи реалізації, очікувані результати, рольові пріоритети засвідчують, що в них набула відображення ідея не лише про доцільність, а й про необхідність поєднання зусиль батьків і педагогів у створенні сприятливого середовища навчання, виховання і розвитку дитини.

Отже, можна стверджувати, що загалом основна мета, завдання, функції, форми і методи взаємодії сім'ї й навчального закладу в плані виховання молодого покоління наразі визначені і проблема полягає у тому, щоб забезпечити їхню належну реалізацію. Тобто, на порядок денний виноситься не визначення чи розширення вказаних компонентів взаємодії цих соціальних інститутів, а винайдення оптимальних варіантів їхнього втілення у практику. На нашу думку, яскравим прикладом оптимального як для педагогів, так і для батьків варіанту є формування превентивного виховного середовища навчального закладу.

Науковці (І. Попова, Л. Маліна, А. Зякіна) стверджують, що дослідження особливості організації практичної взаємодії навчальних закладів із сім'ями учнів, а також вивчення психолого-педагогічних джерел, дали їм підстави описати види моделей такої взаємодії.

Вони зазначають, що найбільш представлені дві основні моделі взаємодії навчального закладу і сім'ї: *інформаційно-консультативна* і *модель рівноправної взаємодії*, однак, освітня практика виразно демонструє ще й *модель партнерських відносин*.

Формулювання назви кожної моделі пояснюється виокремленням особливо значущих ознак, що характеризують зміст певного конструкту і проявляються у цілепокладанні, технології реалізації змісту, добірї оптимальних методів і форм роботи із сім'ями.

Солідаризуючись із А. Івіним та А. Нікіфоровим, детальні описи змісту кожної моделі взаємодії навчального закладу і сім'ї вчені вибудовують з опертям на теоретичне обґрунтування моделі як певного конструкта в уявленні конкретної педагогічної системи відповідно до певного алгоритму:

- загальна характеристика змісту, основні підходи та ідеї, покладені до основи розроблення моделі;
- цілепокладання, що визначає характер результатів, отриманих в умовах функціонування даної моделі;
- технологічне забезпечення реалізації змісту моделі.

Наведемо приклади опису цих моделей.

Інформаційно-консультативна модель

Витоки цієї моделі можна знайти у роботі В. Сухомлинського «Мудрість батьківської любові», однак період системного розроблення даної моделі прийнято відраховувати від 70-80-х років ХХ століття, коли під керівництвом І. В. Гребеннікова була оформлена *модель батьківського всеобучу і підготовки учнівської молоді до сімейного життя*.

Така модель припускає в якості мети формування у батьків системи психолого-педагогічних знань про дитину, процес її виховання і розвитку, про особливості її спілкування й поведінки у різні вікові періоди. При цьому технологічно це здійснюється шляхом передачі певної суми знань як у ході індивідуального консультування, так і групового (фронтального) інформування. Основними формами роботи при цьому є батьківські всеобучі, батьківські університети, тематичні класні збори тощо.

Результатом діяльності навчального закладу в умовах даної моделі прогнозувалося формування педагогічної підготовленості батьків у вигляді певної суми психолого-педагогічних, фізіолого-гігієнічних та правових знань, а також вироблення навичок виховання дітей.

У цілому розроблення даної моделі значно привернуло увагу суспільства до проблеми батьківства. При цьому основною проблемою її реалізації, на думку Р. Овчарової, виявилася відсутність у навчальних закладах практичних психологів і нездатність багатьох педагогів вирішувати психолого-педагогічні проблеми сім'ї.

Модель різнорівневої взаємодії сім'ї та школи

Дана модель була розроблена науковцями Державного науково-дослідного інституту сім'ї і виховання Російської академії освіти на початку ХХІ століття.

Метою моделі є підвищення ефективності виховного потенціалу освітнього процесу, а коло основних задач містить:

- виховання і розвиток особистості, здатної до самовиховання;
- здійснення виховання у контексті соціокультурних традицій;
- реалізацію програми «Здоров'я»;
- формування у дітей громадянсько-патріотичної свідомості;
- розвиток учнівського самоврядування;
- розвиток науково-методичного забезпечення школи.

Прагнучи уникнути лінійного підходу до організації взаємодії школи і сім'ї, автори даної моделі актуалізували проблему нелінійності відносин і багаторівневості зв'язків, що реалізуються навчальним закладом і сім'єю.

У рамках моделі були визначені п'ять основних рівнів взаємодії:

- 1) Учень класу – батько(и) учня.
- 2) Референтна група учнів класу – референтна група батьків цих учнів.
- 3) Колектив класу (актив учнів) – колектив батьків класу (батьківський комітет класу).

4) Учні цілої паралелі класів – батьки учнів, які навчаються в даній паралелі.

5) Учні школи (рада учнівського самоврядування) – батьківський колектив школи (батьківський комітет школи).

Розробники моделі визначили три основних етапи у процесі її реалізації.

I-й етап. Розроблення проекту моделі у навчально-виховному просторі школи:

1. Аналіз існуючого виховного середовища у школі і сім'ї.
2. Визначення змісту і методів процесу взаємодії навчального закладу і сім'ї.
3. Створення банку нормативних і правових документів з організації даної взаємодії.
4. Виявлення загальних та індивідуальних проблем компетентності у питаннях виховання й освіти педагогічних кадрів і батьківської спільноти.

II-й етап. Реалізація проекту моделі взаємодії школи і сім'ї:

1. Розвиток консалтингової служби школи, до якої входять психологи, соціальний педагог, медичний працівник, логопед, класні керівники тощо.
2. Планування роботи школи із взаємодії таксономії цілей.
3. Збереження кращих традицій і включення інноваційних форм і методів у діяльність школи по зв'язкам із сім'єю та батьківською громадськістю (з урахуванням специфіки кожного навчального закладу).

III-й етап. Модель різнорівневого процесу взаємодії сім'ї і школи у ході її реалізації:

1. Створення діагностичних методик і діагностичних карт сім'ї кожного учня школи.
2. Вибір і апробація зразків технологій роботи із сім'єю (для класного керівника, для вчителя-предметника, для адміністратора, для психолога, для соціального педагога тощо).
3. Розроблення індивідуальних програм взаємодії з сім'ями учнів (програмно-методичний пакет).

Прогнозовані результати освоєння даної моделі визначені у ряді положень:

- забезпечення соціалізаційно-виховних ефектів;
- забезпечення ефектів психічного (емоційного, когнітивного та ін.) розвитку;
- виведення дитини з групи ризику, нормалізація ситуації розвитку;
- підвищення якості засвоєння навчального матеріалу і об'єктивізація оцінки результатів засвоєння курсів освітньої програми.

Модель партнерських відносин навчального закладу з сім'єю

Розроблення моделі партнерських відносин навчального закладу і сім'ї складно віднести до певного конкретного періоду історії педагогіки, оскільки про необхідність такої взаємодії писали багато науковців і практиків освітньої галузі.

Однак особливо актуально це питання проявилось у період становлення і розвитку теорії виховних систем у роботах Л. Новикової, В. Караковського, Н. Селіванової, А. Гавриліна. Вони наголошували, що бути партнером — значить мати рівноправний вплив на усі процеси розвитку системи: у формулюванні цілей і задач, у визначенні й доборі оптимальних форм взаємодії, у здійсненні управління й контролю.

Коло технологій у реалізації даної моделі визначається принципами особистісно орієнтованої педагогіки: організація діяльності органів самоврядування, диспути й дискусії, ділові ігри, проектна діяльність, психолого-педагогічні практикуми, тренінги, інтерактивні технології.

Специфіка технології реалізації партнерства школи і сім'ї як педагогічного альянсу ретельно розглядається у роботах Н. Щуркової. Для нашого дослідження важливим є те, що вчена розглядає педагогічний альянс як союз двох суб'єктів виховного процесу, а партнерство школи і сім'ї — як діловий союз, організований на основі чіткого договору між сторонами про створення необхідних оптимальних умов для особистісного зростання і розвитку дітей. Добір саме таких умов ми визначаємо як превентивне виховне середовище. Успіх такої специфічної домовленості залежить від того, наскільки чітко окреслені функції, принципи й зміст партнерської взаємодії школи і сім'ї.

У цілому основою реалізації даної моделі, а також суттю очікуваного результату є сформованість зрілої суб'єктної позиції батьків, які свідомо несуть відповідальність за виховання дітей, не перекладаючи її тільки на школу. Саме сформованість такої позиції з боку батьків і повага до проблем сім'ї та вияв потреби у наданні допомоги в їхньому вирішенні з боку педагогів є гарантією успішної реалізації моделі партнерської взаємодії.

Тому великої ваги набуває професійна потреба педагогів розробити і реалізувати на практиці власну унікальну модель партнерських відносин навчального закладу і сім'ї у формуванні превентивного виховного середовища ЗНЗ.

У якості засадничих організаційно-педагогічних умов розвитку дитини у процесі партнерської взаємодії навчального закладу і сім'ї виступають: налагодження системи психолого-педагогічної проєкції батьків з різноманітних аспектів індивідуалізації розвитку дитини певного віку і побудови (оптимізації) позитивних міжособистісних відносин (включаючи внутрішньосімейні); формування у батьків навичок практичної взаємодії з дітьми.

До числа таких умов входять й організація підвищення професійної компетентності педагогів з даної проблематики і формування у них навичок партнерської взаємодії із сім'ями учнів. А реалізація цих умов забезпечується організацією активної партнерської взаємодії батьків, дітей і педагогів під час спільної реалізації цільових творчих програм і соціальних проєктів.

Основний тягар і велика відповідальність з організації партнерської взаємодії навчального закладу і сім'ї у формуванні превентивного виховного середовища лягає на плечі педагогів. Тому одним із наріжних завдань нашого дослідження було розроблення і реалізація програми підготовки педагогів до виконання цієї функції.

Дослідно-експериментальна діяльність здійснювалася нами одночасно у двох напрямках: інформаційно-консультативна робота і практична робота.

Інформаційно-консультативна діяльність містила такі форми роботи: постійно діючий інформаційний стенд «Розбудова партнерської взаємодії школи і сім'ї: історія, проблеми, перспективи»; інформаційні бюлетені для обговорення на класних батьківських зборах «Нові обрії взаємодії навчального закладу і сім'ї»; довідково-методичні матеріали до педагогічної ради на тему «Інтеграція виховних ресурсів сім'ї та школи в навчання, виховання, розвитку дитини»; науково-практична конференція (з презентацією успішного педагогічного досвіду) «Формування превентивного виховного середовища: досвід діалогу і взаємодії навчального закладу і сім'ї»; презентаційні тренінги для осіб, які ухвалюють рішення, «Цільові орієнтири, завдання і принципи партнерської взаємодії у формуванні превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу»; пересувна бібліотечка превентивного виховання для батьків; групові та індивідуальні консультації з актуальних питань індивідуального розвитку дитини.

Спільними зусиллями педагогів експериментальних навчальних закладів на основі аналізу психолого-педагогічної, методичної і довідкової літератури було упорядковано короткий словник основних термінів і понять превентивного виховання і партнерської взаємодії навчального закладу та родин учнів.

Під час здійснення практичної роботи з педагогами з вироблення навичок встановлення контактів і партнерської взаємодії із сім'єю були використані активні методи соціально-педагогічної освіти: семінари-тренінги «Рухаємося до партнерської сім'ї», «Світ дитинства у просторі світу дорослих»; розроблення соціальних проєктів «Розвиток соціального партнерства у формуванні превентивного виховного середовища».

Педагогами експериментальних ЗНЗ спільно з науковцями лабораторії превентивного виховання були проаналізовані матеріали опитування з проблеми організації партнерської взаємодії закладу у формуванні превентивного виховного середовища. Результати анкетування дозволили зробити загальний висновок про те, що батьки добре усвідомлюють необхідність об'єднання зусиль із навчальним закладом задля створення сприятливих умов життєдіяльності дитини, однак не завжди відчують потребу долучитися до цих процесів. Отже, зусилля педагогів мають бути спрямовані на пробудження позитивної мотивації батьків до суб'єктної участі у формуванні превентивного виховного середовища ЗНЗ.

Для налагодження партнерських стосунків з батьками варто позбутися застарілих штампів у роботі з батьками, доцільно урізноманітнюючи як організаційні форми, так і методи навчання. Зокрема, досить ефективними з них є такі, як дискусії, рольові ігри, тренінги, сімейні вечори, батьківські клуби, вечори творчих родин. Збагачення форм і методів навчання викликає у батьків інтерес, позитивно впливає на якість і ефективність партнерської взаємодії.

Зміст і пропонувані форми роботи мають сприяти виробленню батьками критичного ставлення до власної педагогічної діяльності в сім'ї, вдосконаленню вміння аналізувати конкретні педагогічні ситуації й знаходити правильні рішення, а також уміння сформулювати свою позицію як вихователів і накреслити стратегію виховання дитини.

Досвід показує широке застосування у шкільній практиці таких форм як класні батьківські збори, загальношкільні батьківські збори, конференції, батьківські університети, диспути, дискусії, «круглі столи», консультації для батьків, педагогічні консиліуми, «дні відкритих дверей», педагогічні практикуми тощо. Ми спробуємо висвітлити найбільш дієві, на нашу думку, форми і методи роботи

навчального закладу з батьками, об'єднавши їх у два великих блоки з умовними назвами «Традиції, овіяні часом» і «Вітер перемін».

Традиції, овіяні часом — це форми роботи, які витримали випробування часом, найчастіше застосовуються, але вимагають переосмислення їх сутності відповідно до вимог сьогодення.

Колективні форми роботи з батьками. Робота з колективом батьків має великі педагогічні можливості, а саме: широке педагогічне інформування, обмін досвідом, створення в необхідних випадках громадської думки, залучення батьків до участі у житті класу. Така робота ведеться у двох напрямках: підвищення педагогічної культури батьків і у зв'язку з цим вдосконалення виконання ними обов'язків вихователів своїх дітей та об'єднання батьків у згуртований колектив, діяльність якого спрямована на підвищення рівня навчально-виховної роботи з усіма учнями класу.

Головне завдання цієї роботи — активізувати виховну роботу сім'ї, надати їй цілеспрямованого і суспільно значущого характеру. Провідна форма роботи з колективом батьків — *класні батьківські збори*. Це громадський орган, який своїми рішеннями визначає завдання, зміст і напрями роботи батьківського колективу класу у навчальному закладі, а також виховання дітей у сім'ї. На класних зборах батьків систематично знайомлять з метою і завданнями, змістом і формами виховання учнів у навчальному закладі, обирають батьківський комітет, актив, який міг би організувати дієву допомогу школі, підбивають підсумки роботи з учнями за певний час у певному напрямі виховання, вирішують організаційні й господарські питання. Ефективність класних зборів значною мірою залежить від вибору для обговорення актуальних педагогічних проблем.

Класні батьківські збори можуть бути побудовані по-різному. Основна частина зборів — повідомлення психолого-педагогічної інформації — може знайти свої вираження у лекції, бесіді, диспуті, дискусії. Можна зазначити окремі статті, добірки уривків з творів класиків педагогічної і художньої літератури, поставити проблемні запитання, це активізує слухачів, стимулює обмін думками. Метою батьківських зборів може бути не лише підвищення педагогічної культури, а й згуртування батьківського колективу, підбиття підсумків навчально-виховної роботи, обговорення нагальних проблем життєдіяльності класу тощо.

Ефективною формою роботи з батьками є загальношкільні батьківські збори, які готуються за схожим алгоритмом, а відрізняються чисельністю, ширшим спектром питань та врахуванням інтересів різних вікових груп учнів.

«Університет педагогічних знань» (Батьківський лекторій). Педагогічна освіта і просвіта батьків — це перша цеглина у фундаменті взаємодії педагогів і батьків. Якщо навчальний заклад належним чином налагоджує її, то значно зростають реальні шанси підвищення педагогічної культури батьків, їхньої психолого-педагогічної компетентності у сімейному вихованні, у виробленні єдиних підходів сім'ї і школи до виховання дітей, активної участі батьків у всіх справах навчального закладу.

Програма батьківського лекторію (Університету педагогічних знань) розробляється педагогами спільно з головою батьківської ради навчального закладу, практичним психологом, соціальним педагогом з урахуванням контингенту учнів класу та їхніх батьків. Форми організації різноманітні: лекції, семінари, практикуми, конференції для батьків.

Однією з ефективних форм є тренінгова форма навчання батьків. Вона розкриває здатність батьків: до пошуку нових знань; до рефлексії; до набуття нового досвіду. Тренінг — це можливість ефективної взаємодії класного керівника і батьків, продуктивної форми їх спілкування. Тренінгова форма навчання базується на партисипаторному підході — тобто на методиці участі. Це означає, що всі батьки є активними учасниками процесу навчання, тому всі учасники можуть поділитися й обмінятися між собою інформацією, знаннями і проблемами, а також разом віднайти оптимальне рішення.

У процесі навчання батьків варто частіше спиратися на їхній власний позитивний досвід, поєднувати активні та пасивні форми навчальної взаємодії, здійснювати педагогічний аналіз окремих випадків і ситуацій виховання дитини в сім'ї, її поведінки і діяльності.

Така система сприятиме виробленню у батьків сучасних поглядів на виховання дитини як складний і динамічний процес взаємодії дорослого і його вихованця, оволодінню конкретними методами і прийомами педагогічного спілкування, доброзичливого ставлення до дітей, серйозного і сумлінного виконання своїх обов'язків.

Обмін досвідом виховання дітей у сім'ї найкраще сприяє критичному самоаналізу педагогічних дій батьків. При цьому завжди треба пам'ятати про такт у розмові з батьками, щадити їх самолюбство, збуджувати природний потяг до самовдосконалення, розвивати й заохочувати позитивні прагнення щодо кращого виховання своїх дітей.

Важливим чинником ефективного навчання батьків є їхнє стилювання. Воно має здійснюватися у формі підбадьорювання бать-

ків і дітей, які на це заслуговують, підтримки розумних починань сім'ї, у вигляді різноманітних заохочень і відзнак тощо.

Лекція — це форма психолого-педагогічної просвіти, що розкриває сутність тієї чи іншої проблеми виховання. Одна з необхідних умов лекції — опертя на досвід сімейного виховання. Метод спілкування під час лекції — невимушена розмова, діалог зацікавлених одnodумців.

Тематика лекцій має бути різноманітною, цікавою й актуальною для батьків, наприклад: «Вікові особливості підлітків», «Що таке самовиховання?», «Індивідуальний підхід та врахування вікових особливостей підлітків у сімейному вихованні», «Вплив молодіжної субкультури на формування мотивів поведінки підлітків», «Статеве виховання дітей в сім'ї» і т.д.

Семінар — активна форма педагогічної просвіти батьків. Передбачає попередню самостійну роботу батьків і вчителів (вивчення літератури, досвіду, підготовка виступів, доповідей, тез, запитань). Питання визначаються заздалегідь, після виступів здійснюється обмін думками.

Темами семінарів з батьками можуть бути:

- «Підліткова праця: правознавчий аспект»;
- «Родинне виховання: традиції і сучасність»;
- «Протидія домашньому насильству і конфліктам»;
- «Взаємодія сім'ї та навчального закладу»;
- «Підліток і соціум: проблеми самореалізації».

Педагогічні практикуми. Це форма вироблення у батьків педагогічних умінь щодо виховання дітей, ефективного вирішення будь-яких педагогічних ситуацій, своєрідне тренування педагогічного мислення батьків-вихователів. Під час педагогічного практикуму вчитель пропонує знайти вихід з певної конфліктної ситуації, що може скластися у взаєминах батьків і дітей, батьків і школи та ін., пояснити свою позицію в тій чи іншій непередбачуваній ситуації, яка реально виникла.

Для практикуму доцільно запропонувати аналіз реальних ситуацій, коли порушувалися права дитини, виникали конфлікти в сім'ї чи класі, у групі однолітків, діти відчували жорстоке поводження (мобінг). Перед роботою над ситуацією доцільно поставити наступні запитання:

1. Що було приводом до конфлікту, застосування жорстокого поводження? Причиною?
2. Як можна захистити дитину?
3. Що дитина може зробити сама?
4. Чого не врахували діти і батьки?

5. Що можна було б зробити, щоб не потрапити у конфліктну ситуацію, під хвилю насильства?

6. Чи є винні в цих історіях? Хто? Чому?

Сутність практикумів полягає в тому, що після прослуховування інформаційного повідомлення, міні-лекції чи бесіди на певну тему, з метою закріплення отриманої інформації, поглиблення її зв'язку з практикою сімейного виховання, батьки отримують завдання-рекомендацію з педагогічної самоосвіти, доручення, спрямоване на поліпшення виховання дітей у сім'ї, на допомогу класу чи навчальному закладу. Педагогічні практикуми, таким чином, спонукають батьків до активних дій, озброюють їх уміньми, навичками виховання дитини в сім'ї. Складовою частиною педагогічного практикуму може бути обговорення педагогічних ситуацій, анкетування, перегляд матеріалів періодичної (педагогічної) преси, поради щодо читання психолого-педагогічної літератури.

Конференції батьків. Ця форма педагогічної освіти дозволяє розширити, поглибити і закріпити знання з виховання дітей. Конференції можуть бути науково-практичними, теоретичними, читацькими, з обміну досвідом, конференції для матерів, батьків. Тема конференції завжди конкретна, повідомляється заздалегідь. Головним завданням батьківської конференції є обмін успішним досвідом сімейного виховання, його поширення й використання. Доцільно проводити конференцію для батьків учнів одного класу чи паралелі. Її проведення супроводжується виставкою педагогічної літератури, дитячих робіт, розповсюдженням буклетів, переглядом фільмів, вистав дитячих театрів, стимулюються виступи батьків і педагогів.

Конференція зазвичай відкривається вступним словом директора школи (якщо це загальношкільна конференція) чи класного керівника (якщо вона класна). З короткими, заздалегідь підготовленими повідомленнями про свій досвід виховання чи профілактики виступають батьки. Таких повідомлень може бути три-чотири. Потім надається слово всім бажаючим. Підсумки підводить ведучий конференції. Конференції приймає рекомендації. Ця форма роботи є засобом взаємодопомоги серед батьків, стимулювання батьків до виховання дітей.

Тематика конференцій має бути відповідною віковим особливостям учнів. Для батьків молодших школярів:

- «Права дітей. Декларація прав дитини»;
- «Здоровий спосіб життя — здорова сім'я».

Для батьків учнів середніх класів:

- «Механізми захисту прав дитини в Україні»;
- «Любов та сім'я».

Можна провести конференцію „Профілактика жорстокого поводження з дітьми в сім'ї», де будуть розглянуті такі теми:

- «Права та обов'язки батьків щодо дітей»;
- «Завдання і правила родинного виховання»;
- «Конструктивне спілкування батьків і дітей»;
- «Можливі наслідки жорстокого поводження з дітьми, насильства в сім'ї»;
- «Основні принципи законодавства щодо захисту дітей від жорстокого поводження»;
- «Гідний рівень життя дітей» тощо.

Диспут батьків. Диспут дозволяє кожному з батьків висловити свою точку зору, погляди та переконання з питання, яке обговорюється; активізує педагогічне мислення учасників диспуту, допомагає віднайти правильні шляхи впливу на дитину. Водночас диспути виявляють рівень педагогічної підготовки батьків до виховання дітей. Тема диспуту має зацікавити батьків, «зачепити їх за живе». Наприклад: «Одна дитина у сім'ї. Добре це чи погано?», «Чи можна перебороти примхи дитини?», «Чи правильно ми виховуємо дітей в умовах ринкової економіки?», «Якою має бути гарна родина?»

Виконання батьками педагогічних доручень. Ця форма підвищення педагогічної культури батьків, як і практикуми, сприяє виробленню вмінь виховання дітей, збуджує педагогічне мислення. На початку навчального року при обговоренні плану виховної роботи класу (в розділі «Система творчих справ») необхідно запропонувати батькам анкету: «Яка справа в класі Вас зацікавила? У підготовці якого заходу Ви можете взяти участь?» Учитель попередньо пише на дошці перелік можливих заходів і доручень (чергування, керівництво гуртками, проведення екскурсій, зустрічі з цікавими людьми, туристичні походи, художня самодіяльність, конкурси, свята, ігри, розваги тощо). Батьки, прочитавши цей перелік, письмово дають відповіді на запитання, вносять свої пропозиції. З урахуванням цього педагог може пропонувати ті чи інші педагогічні доручення батькам.

Консультації — форма роботи з батьками, яка передбачає надання фахівцями допомоги батькам з різних проблем родинного виховання.

Ці проблеми не передбачувані для педагога-консультанта, тому консультування вимагає від нього не тільки глибокої підготовки, але й уміння проаналізувати проблему, виділити її причини та наслідки, володіння системним підходом у розв'язанні проблем.

Консультації можуть бути: за кількістю сімей — масовими, груповими, індивідуальними; за участю членів сім'ї — з усією сім'єю,

з батьком, матір'ю і дитиною; за місцем проведення — у школі, вдома; за терміном — плановими і неплановими. Час і дата проведення планових консультацій визначається заздалегідь. Як правило, такі консультації тісно пов'язані з темами колективних занять.

Консультації передбачають проведення анкетування, бесіди, спостереження, тестування, і тому конкультианти повинні мати всі необхідні засоби для цього на своєму робочому місці. Мета консультацій — швидке раціональне розв'язання проблеми, надання необхідної інформації, поради, рекомендації, спрямування до самоаналізу. Консультація може плануватися заздалегідь або проводитися у разі необхідності (за ініціативою батьків чи вчителів). Вона сприяє розвитку позитивного ставлення до взаємодії сім'ї та школи, засвоєнню педагогічних знань батьками, формуванню педагогічної майстерності.

Масові консультації для батьків організуються в навчальному закладі, на підприємствах, у клубах за місцем проживання дітей в мікрорайонах. Тема повідомляється заздалегідь, робиться оголошення, батьки приходять на зустрічі з конкретними питаннями; метою консультацій є розгляд конкретних помилок і наведення прикладів позитивного розв'язання проблеми, обмін досвідом між присутніми в процесі дискусії, спільне вироблення рішення.

Індивідуальні консультації корисні тим, що батьки одержують адекватне уявлення про шкільні справи і поведінку своєї дитини, вчитель — необхідні йому дані для глибшого розуміння проблем кожного учня. Обмін інформацією з обох сторін призводить до взаємної згоди щодо конкретних форм батьківського сприяння школі та навпаки. Консультації передбачають надання порад і рекомендацій батькам щодо шляхів розв'язання проблеми на основі такого підходу: «Ми стоїмо перед загальною проблемою. Що ми можемо зробити для її вирішення?»

Теми консультацій:

- «Права дитини в сім'ї, навчальному закладі»;
- «Права дитин на гідний рівень життя»;
- «Як обговорити небезпеку насильства зі своєю дочкою»;
- «Як допомогти дитині зберегти репродуктивне здоров'я»;
- «Підліткова субкультура: як заборонити чи як зрозуміти»;
- «П'ять шляхів до серця дитини»;
- «Здорова дитина — щаслива родина»;
- «Як виховати моральну і конкурентноздатну особистість».

Під час консультацій батькам можна надавати інформацію про установи і заклади (національну «гарячу лінію» із запобігання насильства, телефони довіри, освітні та соціальні установи), де вони

і діти зможуть отримати відповіді на питання, що їх цікавлять з певної проблематики.

Онлайн-консультації. Поруч із традиційними формами реагування на факти ухиляння дітей від навчання, такими, як накази по школі, засідання педагогічних рад, методичних об'єднань класних керівників, піклувальних рад, шкільних рад з профілактики бездоглядності, правопорушень і шкідливих звичок, широко використовується потенціал учнівського самоврядування та батьківської громадськості. У більшості шкіл порядок такий: після першого уроку оперативно з'ясовуються причини відсутності учнів на уроках, доповідаються завучу, після другого завуч – директору, а після уроків класний керівник спілкується з батьками. Але в деяких школах можна побачити облікові технології XXI століття: електронні класні журнали, електронні особисті щоденники учнів, комп'ютерний облік учнів та спілкування з батьками через Internet тощо.

Різновидом консультацій є педагогічний консилиум.

Педагогічний консилиум – це форма спілкування учнів, учителів, батьків, метою якої є:

- цілісне, різнобічне вивчення особистості учня, вироблення єдиної педагогічної позиції щодо його індивідуальної навчально-виховної траєкторії;
- визначення головних напрямів удосконалення виховного процесу зусиллями вчителів, батьків, самого учня;
- вироблення рекомендацій щодо організації необхідної корекції (запровадження тренінгів спілкування, особистісного розвитку, лідерства, оволодіння методикою аутотренінгу, підвищення самооцінки тощо).

Темами можуть бути:

- «Як поводити себе в новому дитячому колективі»;
- «Як запобігти насильству в дитячому колективі»;
- «Інтеграція дітей з девіантною поведінкою в активне життя шкільної спільноти»;
- «Як знизити рівень шкільної тривожності»;
- «Психолого-педагогічний супровід особистісного розвитку дитини».

Дні відкритих дверей. Для їх проведення варто визначити певний день місяця. Найчастіше їх проведення обумовлюється умовами навчального закладу і необхідністю вирішення тих чи інших педагогічних проблем. У цей день до школи запрошуються всі батьки. Відвідування класу, безпосереднє знайомство з роботою вчителів і своїх дітей на уроках, зацікавлене спостереження за ними є дієвою формою педагогічної пропаганди.

Доцільно проводити дні відкритих дверей навчального закладу спільно з неурядовими організаціями, які співпрацюють з ним із певних виховних проблем з метою позиціонування спільних намірів і дій перед батьками. Це може бути один день на рік, певний день місяця. Запрошуються всі батьки. Їм пропонується відвідати заклад чи НУО, ознайомитися з роботою соціальних працівників, учителів, після чого з батьками проводяться консультації і зустрічі з представниками міліції, лікарями, фахівцями центрів допомоги сім'ї тощо.

Відкриті уроки для батьків. Сучасні батьки мають досить високий освітній рівень. Це дозволяє їм надавати посильну допомогу своїм дітям у навчанні. Але методика навчання за новими програмами їм недостатньо відома, крім того значно оновився зміст багатьох предметів (історія, література). Тому проведення відкритих уроків для батьків надасть їм змогу ознайомитись з методикою викладання і добору матеріалу вчителем, вимогами до учнів у процесі навчання з окремих предметів, навчальними можливостями своїх дітей. Це допомагає запобігти непорозумінням між вчителем і батьками з приводу навчальних успіхів їхніх дітей. Особливо важлива така форма роботи для батьків учнів молодших класів.

Зустрічі за «круглим столом». Мета їх проведення — виробити спільні дії вчителів, батьків, узгодити чи визначити свої позиції, порадитись. Такі зустрічі дозволяють розширити виховний кругозір не тільки батьків, а й самих педагогів. Вони розвивають педагогічне мислення, почуття приналежності до спільного пошуку правильних шляхів, форм і методів виховання. Упродовж навчального року варто влаштовувати одну-дві такі зустрічі. Запрошуються батьки дітей із паралельних класів або певного вікового періоду, педагоги, фахівці різних галузей. На обговорення виносяться актуальні теми, наприклад: «Учитель і сім'я — етика стосунків», «Як і чому нас вчать діти», «Підлітки: шляхи дорослішання», «Наші діти на порозі кохання».

Демонстрація фільмів на педагогічну тематику. Образна форма цього методу дозволяє глибоко розкрити сутність педагогічної проблеми або теми, яку необхідно розглянути. Сильні сторони методу — наочність, емоційність, але проблеми можуть виникнути з пошуком обладнання для демонстрації. Якщо в класі (чи закладі) не має відео-пари, то слід заздалегідь домовитися з батьками про допомогу (це може бути одним з педагогічних доручень).

Індивідуальна робота з батьками. Її мета — вивчити виховний потенціал кожної родини, віднайти індивідуальний підхід до батьків і дітей, підтримувати постійний зв'язок із сім'ями учнів, домогтися єдності виховних впливів сім'ї та вчителя (навчального закла-

ду) у вихованні дітей, поліпшення умов родинного виховання. Це можуть бути відвідування родини учня, індивідуальні консультації, індивідуальні бесіди батьків з учителем, індивідуальні спостереження, підготовка творчих колективних справ, реалізація проєктів тощо (зміст взаємодії може бути різноманітним, але головною метою є педагогічна просвіта батьків).

Цінність індивідуального підходу полягає в тому, що він дозволяє батькам і вчителів при виборі виховної стратегії врахувати індивідуальні особливості школяра, активно і цілеспрямовано впливати на його розвиток, а також у тому, що вони спонукають батьків відкрито звертатись по допомогу до педагогів, радитися з ними в складних виховних ситуаціях.

Як бачимо є багато форм і методів педагогізації батьків, що витримали випробування часом, але нам хотілось би привернути увагу до відносно **нових** або **оновлених**, доволі ефективних, які з різних причин іще не набули широкого розповсюдження.

Педагогічний трикутник. Логічним продовженням реформістських перетворень змісту і структури навчально-виховного процесу мають стати зміни у відносинах батьків — вчителів — учнів. Розширення кола реальних суб'єктів педагогічної взаємодії, встановлення між ними партнерських відносин і дієвих функціональних зв'язків є головною проблемою впровадження державно-громадської моделі управління навчальними закладами. Саме вони мають ухвалювати та реалізовувати у педагогічну практику стратегічні рішення щодо програми розвитку навчального закладу, позитивно впливати на підвищення якості освіти та поліпшення умов навчання, виховання й розвитку дітей.

Для столичної освіти такий підхід зовсім не новий. У далекому 1998 р. з легкої руки журналістів унікальну не лише для України, а й для Європи тристоронню Угоду про співпрацю між Головним управлінням освіти Київської міської державної адміністрації, Об'єднанням батьків школярів м. Києва та Київською міською радою старшокласників охрестили «Київським трикутником». Тоді вперше в історії європейської освіти на юридичному рівні було обумовлено й закріплено рівноправну партнерську співпрацю освітян з батьківською і дитячою громадами. Це явище багато років не мало закордонних аналогів, хоча позитивний досвід «трикутника» прискіпливо вивчався і вивчається нашими партнерами з інших країн. Зате в Україні він отримав належну підтримку на державному рівні як у столиці, так і у регіонах, довівши свою високу продуктивність.

Піклувальні (опікунські) Ради. Якщо ми хочемо досягти виховної мети, ми маємо прагнути, аби більша кількість учасників педа-

гогічної взаємодії брали активну участь у розбудові превентивного виховного середовища навчального закладу, стали суб'єктами його формування. Вони можуть бути як колективними (професійні спільноти, Піклувальні Ради, Батьківські Ради, методичні об'єднання класних керівників, Ради профілактики, органи учнівського самоврядування, дитячі громадські організації), так і індивідуальними (педагоги, діти, батьки, партнери — особи, що ухвалюють рішення, депутати, соціальні працівники, лікарі, спортсмени, актори, «зірки» шоу-бізнесу тощо). Однак, Піклувальні Ради (далі — ПР) вигідно вирізняються із цього переліку. Правильно, педагогічно доцільно організована діяльність ПР надає потужного імпульсу розвитку закладу. Зазвичай, ПР очолюють відомі, шановані в громаді люди з числа осіб, що ухвалюють рішення і можуть впливати на зміст місцевої політики щодо освіти (наприклад, ПР Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету ім. Т. Шевченка довгий час очолював перший Президент України Л. М. Кравчук), а до їхнього складу входять найбільш активні батьки, депутати місцевих рад, представники приватних бізнесових структур, силових установ, підприємств-шефів, Церкви. ПР мають право створювати благодійні фонди і залучати додаткові кошти на розвиток та утримання навчального закладу, відкрито лобіювати інтереси дітей у місцевих органах державної влади і місцевій громаді. Сучасний директор зробиць усе, щоб в його школі працювала дієва Піклувальна Рада.

Зрозуміло, що повноцінне родинне виховання прийде з належним оволодінням батьками сучасними психолого-педагогічними знаннями і вмінням застосовувати їх на практиці, а у підсумку — набуттям компетенцій відповідального батьківства. У процесі родинного виховання потрібна правильна та цілеспрямована організація впливів на дитину, спрямована ґрунтовним педагогічним знанням. «До сім'ї організація впливу на дитину повинна прийти через широку педагогічну пропаганду, через приклад кращої сім'ї, через підвищення вимог до сім'ї», — твердив А. Макаренко.

Про нагальну потребу педагогічної підготовки батьків писав і К. Ушинський. «... Батьки, — зазначав він, — закладають перші зерна майбутніх успіхів чи неуспіхів виховання. Зрозуміло без пояснень, як важливо для них у цьому випадку набути педагогічних знань». Цілком зрозуміло, що у підвищенні психолого-педагогічної культури батьків провідна роль повинна належати школі, яка має забезпечувати ознайомлення родин учнів із сучасними ефективними підходами до виховання і розвитку дітей, сприяти встановленню продуктивної співпраці всіх учасників педагогічної взаємодії. Форми і методи партнерської взаємодії навчального закладу з батьками,

що витримали випробування часом, постійно доповнюються новими, доволі ефективними, які з різних причин іще не набули широкого розповсюдження.

Батьківські серпневі орієнтації. Ще жодна школа не спромоглася виховати дітей всупереч їхнім батькам. Лише тоді, коли в родині та в школі дитина живе одними й тими ж ідеалами, цінностями, тривогами, зрештою, навіть побутовими звичками, вона формується гармонійною особистістю. З метою синхронізації виховних впливів сім'ї та школи ГУОН м. Києва в рамках традиційних серпневих педагогічних конференцій у 2003 році започаткувало нову форму роботи з батьківським активом навчальних закладів міста — *батьківські серпневі орієнтації*, головною місією яких є позиціювання намірів навчального закладу і висвітлення основних дороговказів нового навчального року. Темі для обговорення на відкритих дискусіях завжди сучасні, проблемні, нестандартні: напрями реформування освітньої галузі, проблеми підліткового віку, здоровий спосіб життя і профілактика ВІЛ/СНІДу серед учнівської молоді, ефективні програми і проекти превентивного виховання, якість і доступність позашкільної освіти тощо. Пряме і відверте спілкування із представниками органів освіти, медицини, силових структур, психологами, працівниками соціальних служб допомогло багатьом батькам і батьківським радам закладів освіти у вирішенні назрілих проблем.

«Відкритий простір» загальношкільних батьківських конференцій. Згідно нормативно-правових документів МОН України загальношкільна конференція має широкі повноваження щодо організації навчально-виховного процесу в школах. Спираючись на це положення, у багатьох навчальних закладах істотно модернізували роботу такої надзвичайно важливої ланки. Традиційно конференції мають проводитися двічі на навчальний рік. Ухвала загальношкільної конференції спільно з рішенням педради може бути підставою для коригування робочих і навчальних планів школи. Тому надзвичайно важливо саме на таких відкритих зібраннях, де збирається переважача більшість батьківської громадськості, педагогічних працівників і представників шкільного самоврядування, визначити дороговкази і принципи розвитку навчального закладу, узгодити вектори докладення виховних зусиль сім'ї та школи.

З'ясувати думки, погляди і бачення перспектив взаємодії навчального закладу і батьків у формуванні превентивного виховного середовища сприяє сучасна технологія «Відкритий простір».

Вона допомагає батькам і педагогам віднайти й розвинути сили для співпраці, взаємодії, творчості та натхнення, необхідні для вирішення нагальних проблем функціонування і розвитку закладу. У ме-

жах цієї технології всі працюють над тими завданнями, які їм цікаві, і ухвалюють рішення, за які вони готові нести відповідальність.

«Відкритий простір» є новітньою технологією продуктивного проведення масових зустрічей. Особливість і унікальність технології полягає в тому, що учасники зустрічі самі (під керівництвом модератора) формують план роботи та пропонують питання для обговорення, самі проводять робочі групи й підбивають підсумки. Кожен може бути головним режисером та провідним учасником й має можливість висловлювати думки, організовувати роботу груп чи просто спостерігати за дискусіями.

Технологія «відкритого простору» має низку особливостей, що відрізняє її від інших підходів до проведення великих масових заходів:

- будь-яка людина може взяти участь у ВП;
- ВП проводиться з метою вирішення конкретних проблем;
- теми, що пропонуються для розгляду йдуть безпосередньо від самих учасників і не є запланованими заздалегідь;
- кількість тем для обговорення не є обмеженою і залежить лише від бажання учасників;
- кожна запропонована проблема збирає навколо себе групу людей, які готові вирішувати її у майбутньому;
- по завершенні заходу учасники оформлюють Книгу Звітів із результатами роботи і переліком запланованих подальших дій.

Зазвичай конференція у форматі «відкритого простору» проходить у три етапи:

1-й — підготовчий, де визначається тема конференції, фасилітатор та модератори груп, відбувається нарада модераторів;

2-й — власне сама конференція й унаочнення ухвалених рішень через шкільні засоби масової інформації;

3-й — підсумкове обговорення ефективності ухвалених рішень і вживаних заходів стосовно вирішення нагальних проблем школи, що проводиться в середньому через 2-4 місяці після конференції.

Тренінги відповідального батьківства (батьківської компетентності). Для сучасної сім'ї дуже важливо побудувати адекватні стосунки між її членами. А особливо між батьками і дітьми. Одним із пріоритетних методів соціально-психологічної допомоги батькам і дітям є тренінги батьківської ефективності у стосунках з дітьми, усвідомленого батьківства чи батьківської компетентності. Тренінги можуть проводити психологи, соціальні педагоги чи спеціально підготовлені на тренінг-семінарах педагоги і класні керівники. Сучасні інтерактивні форми навчання дають змогу батькам поглибити пізнання самих себе, своїх психологічних особливостей, усвідомити

свої дії та думки, набути навичок продуктивного розв'язання конфліктів, адекватної поведінки в певних соціальних ситуаціях, опанувати комунікативні компетенції. Відбувається вивчення світу дитинства як такого, поглиблене пізнання своєї дитини та її внутрішнього світу, віднаходження оптимальних шляхів спілкування з дитиною, вивчення ефективних виховних методів і прийомів залежно від віку дитини. Надзвичайно ефективними виявилися так звані «перманентні» тренінги, які відбуваються щотижня упродовж навчального року. Тривалість заняття — дві години.

Під час проведення тренінгу слід виходити з того, що:

- кожна людина має багатий позитивний досвід розв'язання різних проблем, знайома з аналогічними методами реагування в різних сімейних ситуаціях;
- є багато інформації, що стосується батьківсько-дитячих стосунків, якою батьки володіють не повною мірою;
- батьківський досвід кожної окремої людини досить обмежений і потребує постійного поновлення і поповнення та періодичної переоцінки.

Методики, що найчастіше використовуються під час тренінгу — мозковий штурм, робота в групах, інформаційне повідомлення, рольова гра, розгляд реальних проблемних ситуацій, аналіз власного життєвого досвіду учасників тренінгу, обговорення поданої інформації тощо.

Клуби дідусів і бабусь (КДБ). Українці споконвіку натхненно опікувалися своїми нащадками, трепетно намагаючись зберігати і передавати дітям традиції роду. Спілкування від душі до душі молодших і старших членів родини є неоціненним скарбом для виховання підростаючого покоління. Як гарно дітям постійно почувати на собі не лише уважний батьківський погляд, а й турботливі руки бабусі, чути не тільки слова розумного вчителя, а й оповіді мудрого дідуса! Ось чому започаткована ГУОН м. Києва робота зі створення клубів дідусів і бабусь у загальноосвітніх і дошкільних навчальних закладах міста знайшла такий щирий відгук у серцях активних та молодих душею людей старшого віку. На початку 2008 року в Києві діяло 344 клуби! Завдяки клубам бажаними й можливими стали родинні свята й виставки, пов'язані з традиціями українського та інших народів, виставка «Кобзарів» Т. Г. Шевченка різних років видання, різноманітні родинні й кулінарні свята та спортивні змагання. Однак головний ефект цієї форми роботи полягає у єднанні поколінь, що виховується шляхом постійної турботи старших про менших і навпаки.

Знання батьками мети, завдань, змісту виховання, оволодіння методами виховної роботи, врахування вікових та індивідуальних

особливостей дітей, ознайомлення із діяльністю школи, де вчиться син чи донька, знайомство із позитивним досвідом виховання в інших сім'ях — все це допомагає їм як в усвідомленні свого громадянського обов'язку вихователів, так і у формуванні особистості власної дитини. Отже, можемо стверджувати, що належним чином організована робота школи з батьками сприяє поліпшенню умов навчання, виховання і розвитку учнів і допомагає створити превентивне виховне середовище, сприятливе для розвитку дитини.

Контрольні запитання до розділу:

1. Визначте умови ефективності партнерської взаємодії навчального закладу і сім'ї.
2. Розкрийте переваги колективних форм роботи з батьками.
3. Охарактеризуйте особливості моделі партнерської взаємодії навчальних закладів із сім'ями учнів.

Практичні завдання:

1. Складіть сценарний план тренінгового заняття на тему «Партнерство заради дитини».

2.7. Основні ресурси формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу

Особистість багатьох сучасних школярів, на жаль, вирізняє підвищена тривожність, відсутність умінь співпереживати, спілкуватися і співробітничати, неповага до дорослих і однолітків, цинізм, що часто в подальшому стають різними формами насильства та агресії, злочинами, скоєними неповнолітніми. З огляду на це, у шкільній практиці необхідним є формування й міцне закріплення у свідомості й поведінці неповнолітніх позитивних установок і мотивів, значущих ціннісних орієнтацій.

«Для попередження негативних явищ у навчальному закладі необхідна грамотна, послідовна робота з корекції відхилень у поведінці дітей, глибокий аналіз чинників, причин і обставин, що обумовлюють, спричиняють окремі вчинки. Сьогодні дуже актуальна проблема орієнтації нинішніх і майбутніх педагогічних працівників на попередження негативних явищ, корекцію вад важковиховуваних. Завдання превенції і корекції відхилень у поведінці неповнолітніх вимагають поглиблення знань вихователів та вчителів у структурі цих явищ, причинах і чинниках їх походження», — зазначають В. Оржеховська, О. Пилипенко. Превентивне виховання має сприяти формуванню в учнів моральних почуттів, які регулювали б їхню поведінку: почуття законності обраної мети, правомірності шляхів і засобів їх реалізації, відповідальності. За таких умов одним із найефективніших принци-

пів превентивного виховання є виховне середовище — потенційний фактор і необхідна умова виховання дитини. Попри розуміння науковцями виховного середовища як сукупності оточуючих дитину обставин, соціальних цінностей, об'єктивних і суб'єктивних факторів, що створюють умови життєдіяльності особистості, передачу їй суспільно-історичного досвіду людства і національної культури, більшість дослідників наголошують на тому, що виховними можуть бути окремо взяті конкретні середовища: позашкільне, масово-комунікаційне, сімейне, вікове, середовище неформального спілкування, культуротворче середовище просвітницьких закладів, а не тільки їх сукупність.

Виховання учнів реалізується у процесі організації навчально-виховної діяльності, позаурочної та позакласної діяльності, позашкільної освіти, роботи органів учнівського самоврядування, взаємодії з батьками, громадськими організаціями, державними установами. Підкреслимо, що на всіх етапах формування превентивного виховного середовища використовується діалогова взаємодія, що допомагає створити атмосферу співтворчості, взаєморозуміння, допомоги, захисту і взаємоповаги, обмежити негативні фактори впливу на дитину й посилити позитивні.

У виховному середовищі, особливо у школі, в родині дитина має свідомо чи неусвідомлено відчувати тонкий вплив і ненав'язливу підтримку. Відтак превентивне виховне середовище має бути сприятливим для дитини, вміло організованим у виховних цілях для формування позитивних якостей особистості. Саме тому воно має бути достатньо забезпеченим ресурсами, що нададуть можливість вихователям створювати умови для самовизначення і самореалізації дитини, надавати їй комплексну психолого-педагогічну допомогу та за необхідності — реабілітацію.

«Жодну класифікацію ресурсів не можна вважати універсальною, оскільки для успішного функціонування кожної професійної діяльності є безліч умов її ресурсного забезпечення. З одного боку, ресурси розглядаються як запаси чого-небудь, які можна використовувати за необхідності, з другого, вони трактуються як джерело та арсенал засобів і можливостей, до яких можна вдаватися за необхідності з метою виконання певних завдань або вдосконалення діяльності», — вважають А. Капська, О. Безпалько.

Ресурсне забезпечення превентивного виховного середовища — це все те, що безпосередньо бере участь у процесі підготовчих та профілактичних дій, спрямованих на запобігання формуванню в учнів негативних звичок, рис характеру, проявів асоціальної поведінки та організацію належного догляду за діяльністю школярів.

Ресурси мають відповідати сучасним вимогам навчання і виховання, рівню технічного і технологічного розвитку суспільства. Саме ресурси та їх якісні характеристики значною мірою визначають кінцевий результат превентивного виховання.

Безперечно, без належних матеріальних ресурсів неможливим є формування превентивного виховного середовища. *Матеріальні ресурси* поділяють на фінансові й нефінансові. *Фінансові ресурси* — це ті грошові надходження, що необхідні для організації і здійснення виховання: бюджетні витрати на забезпечення виховної діяльності та спонсорські надходження на рахунок установ або фізичних осіб, що беруть безпосередню участь у виховному процесі. *Нефінансові матеріальні ресурси* не менш важливі, оскільки створюють комфортне превентивне виховне середовище, забезпечують якість навчання і виховання дітей і, що найголовніше, стосуються здоров'я самих вихованців:

1) приміщення для навчання:

- територія пришкольньої ділянки — її площа та характер ландшафту;
- будівля школи — архітектурні особливості споруди, її зовнішній стан та вигляд, планування внутрішніх приміщень;
- естетичний вигляд кабінетів, залів, коридорів;
- оформлення інтер'єру, різноманітність обладнання класів, навочні матеріали;
- спеціальні приміщення для тренінгової форми роботи;
- відповідність шкільних меблів гігієнічним нормам;
- загальний кольоровий фон шкільних приміщень, що створює позитивну або ж негативну атмосферу протягом навчального дня;
- коефіцієнт освітленості кабінетів і коридорів;
- забезпечення оптимального температурного режиму в школі;
- рівень засміченості території школьної ділянки та шкільних приміщень;
- рівень ізолювання кабінетів від зовнішніх шумів;
- наявність спеціалізованих приміщень, укомплектованих необхідним обладнанням — комп'ютерний клас, спортзал зі спортивним інвентарем;
- функціонування у школі медичної та психологічної служб, наявність кабінетів психологічного розвантаження, лікувальної фізкультури, охорони зору, стоматологічного кабінету тощо;
- бібліотека — шкільний бібліотечний фонд;
- майстерні для технічної й обслуговуючої праці;

- наявність чи відсутність навчально-дослідної ділянки на території школи — саду, теплиці, зоологічного відділу, «зеленого класу»;

2) наявність всіх необхідних підручників і навчальних посібників, їх новизна, інформаційна спрямованість та доцільність, доступність електронних підручників.

Нефінансові матеріальні ресурси відповідають *предметно-просторовому компоненту* превентивного виховного середовища, критерієм якого визначено *забезпеченість*.

Однак найважливішим, звісно, є *людський ресурс* — особи, що безпосередньо задіяні у виховному процесі й забезпечують успішність превентивної виховної діяльності:

1) кадровий ресурс ЗНЗ — адміністрація школи, класні керівники, вчителі-предметники, соціальні педагоги, педагоги-організатори, шкільні психологи, медичні працівники, бібліотекарі. Важливими для цього ресурсу є такі ознаки: чисельність кадрового колективу ЗНЗ, його демографічна структура за статевою і віковою ознаками, творчі взаємини у педагогічному колективі, моральні, психологічні та професійні якості його членів, плінність кадрів;

2) батьки, родинне оточення — позитивний чи негативний вплив на дитину;

3) члени учнівського колективу — чисельність та соціально-демографічна структура учнівського колективу, кількість класів та їхня наповненість, роль учнівського самоврядування;

4) близьке оточення школи — представники органів державної системи підтримки людини: пожежна охорона, органи правопорядку, цивільної оборони, охорони здоров'я, охорони праці, охорони навколишнього середовища тощо.

Для кадрового ресурсу загальноосвітнього навчального закладу важливим є домінантний стиль спілкування та викладання в школі, індивідуальні стилі викладання, які застосовують педагоги у своїй роботі, узгодженість їхньої роботи з одними і тими ж учнями та класами, наявність творчих авторських концепцій при викладанні певних дисциплін, їхній зміст і спрямованість. Класними керівниками призначають найдосвідченіших учителів-вихователів. У своїй діяльності класні керівники постійно спілкуються з учнями, різнобічно впливають на них і водночас тісно пов'язані з іншими шкільними працівниками: із заступником директора школи з виховної роботи вони планують свою діяльність, беруть участь у підготовці й проведенні шкільних свят, урочистих подій, інших різноманітних заходів; з бібліотекарем — вирішують проблеми забезпечення класу підручниками, стан читання учнями художньої літератури; із

шкільним психологом — обговорюють своєрідність психологічного мікроклімату в окремих класах і шкільному колективі загалом, вияви емоційної напруженості окремих учнів — тривожність, страхи, агресивність, характер і частоту конфліктів типу «учень-учень», «учитель-учень», «учень-адміністрація», «учитель-батьки» тощо; з учителем фізичного виховання та медичним працівником — участь у підготовці і проведенні спартакіад, врахування санітарно-гігієнічних вимог та багато іншого.

Стан фізичного, соматичного та психічного здоров'я школярів багато в чому залежить від діяльності шкільного психолога та медичного працівника. На сьогодні в багатьох закладах існує картотека психолого-педагогічного супроводження учнів. Професійні психологи вчасно інформують учителів і батьків про результати досліджень (тестування, анкетування, моніторингу) і здійснюють психологічну просвіту, проводять консультування з учасниками навчально-виховного процесу, сприяють співпраці батьків з вчителями. Медичні працівники розробляють систему оздоровчих заходів, спрямованих на зміцнення фізичного здоров'я учнів, слідкують за їхньою регулярністю й масовістю (змагання, спортивні свята, шкільні олімпіади, ігри, фізкульт-хвилинки на уроках і перервах тощо), розробляють і впроваджують типові та індивідуальні оздоровчі програми.

Кадровий ресурс школи бере участь у творенні та реалізації виховної політики загальноосвітнього навчального закладу і повинен мати успішний досвід розбудови превентивного виховного середовища, а отже, має відношення до *концептуально-методологічного компонента* превентивного виховного середовища, критерієм якого визначено *компетентність*. Цей же ресурс відповідає *технологічно-інструментальному компоненту* превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу, критерієм якого обрано *доцільність*, адже вивчати і добирати необхідний технологічний інструментарій, бути готовими формувати превентивне виховне середовище мають саме кадри загальноосвітнього навчального закладу. Вони ж стосуються *функціонально-результативного компонента* превентивного виховного середовища, критерієм якого визначено *керованість*, бо саме за допомогою кадрового ресурсу можливими стають організація діалогової взаємодії всіх учасників розбудови превентивного виховного середовища та створення сприятливого психоемоційного мікроклімату загальноосвітнього навчального закладу.

Окремим надзвичайно важливим ресурсом виступає родина. Адже сім'я є первинним середовищем, в якому дитина оволодіває

культурою, суспільними нормами, моральними правилами, навичками індивідуальної, сумісної і колективної діяльності, пізнає соціальні цінності й формує власні ціннісні орієнтації. Саме тому соціальне здоров'я суспільства, держави в цілому з прадавніх часів залежить передусім від виховної діяльності сім'ї. Однак нерідко трапляються випадки, коли батьки самоусуваються від виховання своїх дітей, а родини вже не виконують функції надійного психологічного «сховища», яке допомагає дитині виживати у складних умовах сучасного життя. Заданими моніторингових досліджень (2011 р.) ефективності впливу шкільних профілактичних програм в Україні, «71 % опитаних батьків на запитання наскільки важливим для них є виховання дітей визначили цю проблему як «дуже важливу», 25 % — «скоріше важливу». Решта дорослих членів сімей, що складає 4 %, обрали відповіді «скоріше не важливе», «зовсім не важливе». Були й такі, які утруднилися у виборі відповіді».

Часто батьки вважають, що вміння виховувати є природним вмінням, яке не потребує зовнішнього втручання чи допомоги, а коли стикаються з невдачами у вихованні своєї дитини, то розгублюються, зневірюються, перекладають відповідальність на вчителів. В цьому випадку на допомогу батькам можуть приходити ресурси — веб-сайти, книги і журнали, заклади соціокультурного розвитку, спеціальні телевізійні програми, за допомогою яких можна отримати слушні практичні поради щодо навчання і виховання дитини, враховуючи її вікові і психологічні особливості.

Однак головною в цьому випадку, як показує практика, виступає співпраця родини зі школою, що дає великий виховний результат. Батьки залучаються до роботи піклувальних рад, батьківських комітетів; для них проводяться різнопланові заходи, спрямовані на поглиблення знань з питань виховання й розвитку дітей; пропаганди національних та родинних традицій — презентаційні тренінги для батьків задля встановлення партнерства з родиною, розширення діапазону діяльності дорослих і дітей, корекційні тренінги для батьків з метою розвитку комунікативних здібностей дорослих, що дозволяє їм краще розуміти свою дитину та її потреби тощо. Саме у школі батьки можуть отримати як поради від педагогів, соціальних педагогів, шкільних психологів, так і підказки, до яких ресурсів необхідно звернутися, щоб отримати відповіді на свої запитання — як підняти власний авторитет в очах дитини, як найефективніше взаємодіяти з нею і мінімізувати стрес під час конфліктних ситуацій, які дисциплінарні методи найкращі і чого саме чекати від дитини на кожному етапі її розвитку. Необхідно підвищувати педагогічну культуру батьків для того, щоб сім'я стимулювала успішність нав-

чання дитини, підтримувала у неї зацікавленість до нового, до знань, виховувала відповідальність, формувала творчий інтерес до навчання, навички й уміння самостійної роботи, впевненість у своїх силах.

У системі «вчителі — діти — батьки» задля досягнення позитивного превентивного результату необхідна грамотна, коректна, ефективна взаємодія, форми і способи якої у величезній кількості вже давно накопичені школою: залучення батьків до співучасті в творчій побудові взаємовідношення «вчитель — батьки — діти», наприклад, наступні колективні форми: батьківські збори, конференція, диспут, день відкритих дверей; серед індивідуальних — бесіда, консультація, письмове доручення, відвідини сім'ї, телефонна розмова та ін. Будь-яка форма роботи з батьками, обрана вчителем, повинна стимулювати їх прихід у школу, зацікавлювати їх, перетворювати на партнерів спільної діяльності заради благополуччя дитини.

Для допомоги вчителю і проведення роботи серед однолітків за методикою «рівний-рівному» в багатьох школах можемо спостерігати підготовку лідерів — такі волонтери надзвичайно ефективно сприяють орієнтації інших школярів на громадські інтереси, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва. Учнівське самоврядування з кожним роком стає помітнішим за своєю ефективністю ресурсом для формування превентивного виховного середовища. Воно виховує і розвиває в учнів лідерські якості, емпатійність і креативність мислення, викликає в них бажання самореалізуватися і самовдосконалюватися, а також, на думку дослідників проблем виховання дітей, «формує навички правової поведінки в суспільстві, ініціює розробку кодексу поведінки учня, його демократичне обговорення і подальше чітке дотримання..., залучає учнів до усвідомленої і систематичної участі у вирішенні важливих питань у житті класу та школи».

Самоврядування найбільше відповідає потребам школярів середнього і старшого шкільного віку, які намагаються бути дорослішими, в них виявляється тяга до самовираження, самоствердження, пізнання складних взаємовідносин між людьми. Саме участь в органах самоврядування надає можливість школяреві відчутти свою значимість як особистості. Самоврядування було й залишається практичною формою втілення ідей виховання відповідно до державних вимог, воно є найважливішим засобом соціалізації школярів, в основі якої формується почуття причетності та відповідальності за навколишні події.

Не можна зменшувати у формуванні превентивного виховного середовища роль такого людського ресурсу як близьке оточення школи. Саме за його допомоги відбувається функціонування школи

як єдиної екосоціальної системи у взаємодії з навколишнім природним і соціальним середовищем. Допомога в благоустрої мікрорайону (якщо школа знаходиться в мегаполісі), міста чи села (у випадку, коли населений пункт є відносно невеликим), залучення учнівського колективу до культурно-мистецького життя того населеного пункту, де проживають учні, сприяння соціально-психологічній допомозі незахищеним категоріям населення — дітям-сиротам, самотнім пенсіонерам, інвалідам, краєзнавча робота школярів та їх участь у природоохоронних заходах, заходах правоохоронних органів для зміцнення правосвідомості неповнолітніх — все це забезпечує якість превентивної виховної діяльності в процесі формування превентивного виховного середовища.

Здійснення валеологічного та психологічного стеження за організацією навчально-виховного процесу відбувається за допомогою технологічних ресурсів. *Технологічні ресурси* — це сукупність форм, методів, засобів та прийомів, що застосовуються організаторами превентивної виховної діяльності з метою формування превентивного виховного середовища, яке забезпечує запобігання негативним проявам у поведінці школярів, допомогу учням та їхній захист:

- діагностичні методики — оцінні процедури, спрямовані на вивчення особистості учня й учнівського колективу: пасивні (спостереження, кількісний і якісний аналіз продуктів діяльності тощо); активні (анкетування, тестування, соціометричні виміри, апаратно-технічні методи);
- інформаційно-констатуючі методи — консультування, інтерв'ю, бесіди, лекції, семінари;
- психотерапевтичні методи — зняття психоемоційного напруження, втоми і первтоми;
- тренінги.

Останні є одним із найпотужніших технологічних ресурсів. Актуальними на сьогоднішній день стали у школах тренінгові курси із розвитку навичок спілкування, побудови міжособистісних відносин, самопізнання і пізнання інших, розвитку критичного мислення чи уміння розв'язувати конфлікти, розвитку креативності, толерантності тощо. Методику тренінгових занять все частіше залучають у навчальних закладах при корекційній роботі з «важкими» учнями, оскільки під час невимушеної обстановки тренінгу легше визначити рівень агресії, акцентуації характеру. Крім того, під час тренінгу можливо попередити, а іноді й усунути взагалі, певні неприйнятні особистісні якості учня та його негативні стани: замкнутість, страх, надмірну тривожність, шкідливі звички. Дитина стає здатною до якісно нових дій та особистісного самовираження. Така інтерак-

тивна форма роботи сприяє також психологічній допомозі дітям-сиротам, напівсиротам та учням, схильним до правопорушень. Після тренінгів — як відзначають психологи, соціальні педагоги та класні керівники — набагато легше та ефективніше проводяться з такими дітьми індивідуальні бесіди, вдаліше відбувається їхня участь у гуртковій роботі, в них починають розвиватись творчі здібності, іноді навіть виникає інтерес до публічної діяльності. Тренінговий напрям, що набуває у школах все більшої актуальності, дозволяє врахувати вікові та індивідуальні особливості школярів, розвинути в учнів позитивні якості особистості, налаштувати вихованців на позитивне світосприйняття — а це слугує профілактичним методом у багатьох кризових життєвих ситуаціях. Весь технологічний інструментарій, що вивчається і добирається для розбудови превентивного виховного середовища має відношення до *технологічно-інструментального компоненту* превентивного виховного середовища, критерієм якого визначено *доцільність*.

Людські та технологічні ресурси нерозривно пов'язані з інформаційними, адже без них унеможлиблюється грамотна попереджувальна та корекційна діяльність під час формування превентивного виховного середовища.

Інформаційні ресурси — це сукупність даних, організованих для отримання певної інформації з будь-якої області знання чи практичної діяльності. У випадку формування превентивного виховного середовища інформаційні ресурси є розмаїттям документів на традиційних і нетрадиційних носіях, необхідних для розробки й реалізації певних ефективних виховних систем:

— інформаційна мережа Інтернет — інформаційно-пошукові сервери, сторінки донорів, спеціалізовані сторінки для шкільних психологів, вчителів-предметників, батьків; багато шкіл мають власні сайти, де педагоги можуть знайти необхідну літературу для проведення занять, посилання на необхідні школярам кінофрагменти та мультфільми, а батьки — ознайомитись з корисними порадами — як спілкуватися з дитиною, як формувати сприятливий для розвитку дитини мікроклімат в родині, щоб стосунки з нею були і залишались щирими й відвертими;

- нормативно-правове забезпечення — Державні програми і акти;
- спільна діяльність державних і громадських організацій, окреслення напрямів фундаментальних досліджень і прикладних проєктів;
- програмно-методичне забезпечення — планування навчально-виховного процесу, типи навчальних програм, авторські

- спецкурси, науково-методичні і навчально-методичні посібники, методичні рекомендації з викладання певних дисциплін; програми та курси від шкільних психологів, метою яких є підвищення рівня самосвідомості дитини, створення умов для її самореалізації і саморозвитку;
- рекламна продукція — плакати і стенди, буклети, листівки, брошури, присвячені певній акції ЗНЗ, спрямованої на розширення кола інтересів учнів, їх соціальну активність, вміння спілкуватись, висловлювати й відстоювати власну думку: «круглі столи», дебати, творчі конкурси;
 - усна інформація спеціалістів та волонтерів щодо шкідливих звичок, статевої поведінки та ін. з метою виховання в учнів почуття відповідальності, громадянської позиції, духовно-моральної поведінки і морально-правової культури;
 - інформація у ЗМІ про благодійні заходи неурядових структур і соціальні програми органів влади та місцевого самоврядування.

Інформаційні ресурси відповідають *концептуально-методологічному компоненту* превентивного виховного середовища, критерієм якого визначено *компетентність*, тобто обізнаність у новітніх концепціях, програмах і ключових поняттях превентивного виховного середовища, а також стосуються *технологічно-інструментального компоненту*, критерієм якого визначено *доцільність*, оскільки без цих ресурсів неможливим є добір необхідного технологічного інструментарію та сформованість виховної системи загальноосвітнього навчального закладу.

Застосування необхідних для формування превентивного виховного середовища ресурсів забезпечує «ефективне засвоєння знань, термінове відпрацювання набутих вмінь і навичок, формування важливих психологічних установок, фізичну і психологічну розрядку учнів, підвищує авторитет вихователів, покращує психологічний клімат».

Таким чином, формується позитивне світовідчуття дитини, виробляються засоби ефективної комунікації і подальшої соціальної адаптації, що дозволяє школяреві знаходити задоволення від життя як такого та приймати оточуючий світ таким, який він є.

Контрольні запитання:

1. Чи існує універсальна класифікація ресурсів?
2. Якими якостями мають бути наділені ресурси превентивного виховного середовища, щоб забезпечити ефективність превентивного виховання?

3. Визначте деякі нефінансові матеріальні ресурси та їх основну мету.
4. Чому людський ресурс є найважливішим?
5. Які технологічні ресурси ви знаєте?
6. До яких ресурсів належать нормативно-правове і програмно-методичне забезпечення?

Практичні завдання:

1. Проведіть педраду на тему: «Належне ресурсне забезпечення – необхідна умова ефективності превентивної діяльності».
2. Визначте особливості ресурсного забезпечення вашого загальноосвітнього навчального закладу на даному етапі формування превентивного виховного середовища.

Література до розділу:

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола; Заг. ред. А. Й. Капської. – К.: Центр навч. л-ри, 2002. – 164 с.
2. Борытко Н. М. Диагностическая деятельность педагога / Н. М. Борытко. – М., 2006. – 285 с.
3. Брухин С. Н. Моделирование и его использование в теории педагогики / С. Н. Брухин. – Тула, 1996. – 42 с.
4. Брюхова В. М. Школа и семья: от диалога к партнерству / В. М. Брюхова // Классный руководитель. – 2007. – № 6. – С. 126-139.
5. Бухлова Н. В. Науково-методичний супровід самостійної й самоосвітньої діяльності педагогічних кадрів у системі післядипломної педагогічної освіти: Практико-орієнтований методичний посібник / Н. В. Бухлова, Л. М. Коновалова. – Донецьк: облІППО, «Витоки», 2007. – 115 с.
6. Введенский В. Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога / В. Н. Введенский // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 23-27.
7. Виноградова Т. Взаємодія батьків і педагогів – необхідна умова для виховання нового покоління / Т. Виноградова // Педагогічна скарбниця Донеччини. – 2003. – № 2. – С. 51-52.
8. Виховна система загальноосвітнього навчального закладу: контури розвитку: посібник / за заг. ред. В. М. Оржеховської. – Тернопіль: ТЗОВ «Терно-граф», 2013. – 304 с.
9. Виховні системи у контексті життєтворчості особистості: Практико-орієнтований збірник / Ред. рада Г. О. Терпиловська (голова), І. Г. Єрмаков (науковий редактор), Г. Г. Ковганіч та ін. – К.: ТОВ «Енергія плюс», 2006. – 188 с.
10. Внутрискольное управление: вопросы теории и практики / под редакцией Т. И. Шомовой. – М.: Образование, 1991. – С. 27-29.
11. Головінова В. О. Управління якістю – стратегія розвитку / В. О. Головінова, В. П. Головінова // Світло. – 2000. – № 1. – С. 46-49.
12. Давыдов В. П. Теоретические и методические основы моделирования процесса профессиональной подготовки специалиста / В. П. Давыдов, О. Х.-А. Рахимов // Инновации в образовании. – 2008. – № 4. – С. 62-65.

13. Даниленко Л. І. Модернізація змісту, форм і методів управлінської діяльності директора загальноосвітньої школи: монографія / Л. І. Даниленко. — 2-ге вид. — К.: Логос. — 140 с.
14. Данилова Г. С. Методичні служби України: проблеми управління, професійна підготовка: навч.-метод. посібник / Г. С. Данилова. — К.: ІЗМН, 1997. — 256 с.
15. Дахин А. Н. Педагогическое моделирование и компетентность участников образования / А. Н. Дахин // Школьные технологии. — 2007. — № 6. — С. 64-72.
16. Дахин А. Н. Педагогическое моделирование: монография / А. Н. Дахин. — Новосибирск: Новосибирский ин-т повышения квалификации и переподгот. работников образования, 2005. — 230 с.
17. Дереклеева Н. И. Оценка результатов воспитательной работы / Н. И. Дереклеева // Воспитательная работа в школе. — 2005. — № 6. — С. 103-112.
18. Дмитрієва В. Технологія психологічного супроводу інноваційного закладу / В. Дмитрієва // Психолог. — 2005. — № 15 (159). — С. 4-8.
19. Доукина Е. М. Взаимодействие семьи и школы в формировании нравственных основ поведения младших школьников: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Елена Михайловна Доукина. — К.: — 134 с.
20. Енциклопедія освіти / головний ред. В. Г. Кремень. // Академія педагогічних наук України. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
21. Ивин А. А. Словарь по логике / А. А. Ивин, А. Л. Никифоров. — М., 1998. — С. 206.
22. Иорданский Н. Н. Организация детской среды / Н. Н. Иорданский. — М., 1925.
23. Капустин Н. П. Педагогические технологии адаптивной школы: [учеб. пос. для студ. пед. вузов] / Н. П. Капустин. — М.: Академия, 2001. — 240 с.
24. Коберник О. М. Теорія і методика психолого-педагогічного проектування виховного процесу в школі: навч.-метод. посіб. / О. М. Коберник. — К.: Наук. світ, 2001. — 182 с. — Бібліогр.: с. 153-163.
25. Кравченко Т. В. Взаємодія сім'ї і школи — проблеми сучасності / Т. В. Кравченко // Рідна школа. — 2005. — № 9-10. — С. 24-26.
26. Кравченко Т. В. Учитель і сім'я: технологія співробітництва / Т. В. Кравченко // Педагогіка і психологія. — 2001. — № 2. — С. 57-64.
27. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія / Т. В. Кравченко. — К.: Фенікс, 2009. — 416 с.
28. Лазарев В. С. Как разработать программу развития школы / В. С. Лазарев, М. М. Поташник. — М., 1993. — 48 с.
29. Ларина В. П. Научно-методическое сопровождение инновационной деятельности образовательных учреждений как механизм профессионального развития их руководителей и педагогов / В. П. Ларина // Образование взрослых: теория, методология, проблемы: материалы региональной научной конференции, Киров, 28 декабря 2007 г. — Киров: КИПК и ПРО, 2007. — С. 10-21.
30. Ларина В. П. Научно-методическое сопровождение инновационной деятельности общеобразовательных школ как средство развития региональной системы образования: автореф. доктора пед. наук. по спец. 13.00.01 / В. П. Ларина. — Самара, 2008. — 58 с.

31. Лобашев В.Д. Моделирование современных педагогических систем / В.Д. Лобашев // Педагогическая мастерская. — 2006. — № 1. — С. 7-13.
32. Лодатко Є. О. Моделювання в педагогіці: точки відліку / Є.О. Лодатко // Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку. — Вип. № 1. — 2010. — С. 96-104.
33. Мамайчук І. Психокорекційні технології для дітей / І. Мамайчук. — К., 2003. — 400 с.
34. Мариновська О. Формування готовності вчителів до проектно-впроваджувальної діяльності: теорія і практика: монографія / Оксана Яківна Мариновська. — Івано-Франківськ: Симфонія-форте; Полтава: Довкілля, 2009. — 500 с.
35. Мармоза О.І. Менеджмент в освіті: дорожня карта керівника / О.І. Мармоза. — Х.: Видав. група «Основа», 2007. — 447 с.
36. Методична служба — школі. Інформаційно-методичні матеріали на допомогу працівникам освіти. Випуск 1 / Укладачі: Ю.В. Буган, Г.Г. Свінних, В.І. Уруський. — Тернопіль: «Астон», 2003. — 286 с.
37. Михеев В.И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике / В.И. Михеев. — 3-е изд., стереотип. — М.: КомКнига, 2006. — 200 с.
38. Мороз І.В. Менеджмент і маркетинг освіти: навчально-методичний посібник / І.В. Мороз. — К.: Освіта України, 2009. — 192 с.
39. Мотыленок Л.Н. Проблемы моделирования и типологии образовательно-воспитательных систем / Л.Н. Мотыленок / Инновации в образовании. — 2004. — № 1. — С. 5-18.
40. Оржеховська В.М. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології, моделі: [практико орієнтований посібник] / В.М. Оржеховська, В.І. Кириченко, Г.Г. Ковганич. — Харків: Точка, 2007. — 200 с.
41. Оржеховська В.М. Превентивна педагогіка: навчальний посібник / В.М. Оржеховська, О.І. Пилипенко. — Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2007. — 120 с.
42. Орловська Н.М. Школа толерантності: шлях до формування толерантного суспільства: навч.-метод. посібник / Н.М. Орловська, Н.А. Осанюк, Т.П. Томчишина, С.Г. Шенгілевич. — Чернівці — Київ: Букрек, 2012. — 504 с.
43. Пишулин Н. П. Моделирование как элемент управленческой деятельности / Н. П. Пишулин, В. М. Ананишнев // Школьные технологии. — 2001. — № 3. — С. 3-22.
44. Пономаренко В.С. Мониторинг и оценка эффективности влияния школьных профилактических программ в Украине / В.С. Пономаренко // Повышение эффективности профилактических программ для подростков и молодежи в странах Восточной Европы и Центральной Азии: Материалы региональной конференции по профилактике ВИЧ и формированию здорового образа жизни в образовательной среде. Казахстан, Алматы, апрель 2011 г. / Под ред. А. А. Глазырина, Т. А. Епоян, Г. Ли, А. Ампар. — Москва: ООО «БЭСТ-Принт», 2011. — С. 102-105.
45. Попова И. Современные модели взаимодействия образовательного учреждения с семьей / И. Попова, Л. Малина, А. Зякина // Воспитательная работа в школе. — 2012. — № 6. — С. 72-80.

46. Постовий В.Г. Сім'я і школа: проблеми виховання дітей : посібник / В.Г. Постовий, О.А. Невмержицький. — К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. — 356 с.
47. Про методичні рекомендації з питань організації виховної роботи у навчальних закладах у 2013/2014 навчальному році [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.mon.gov.ua
48. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх : навч. посіб. / В.М. Оржеховська, Т.Є. Федорченко. — Черкаси : Чабаненко Ю., 2008. — 375 с.
49. Родигіна І. Провідні функції методичної служби // І. Родигіна // Post-методика. — № 3 (207). — 2009. — С. 12-19.
50. Свиридов А. Сотрудничество: семья и школа / А. Свиридов, В. Зикратов // Народное образование. — 2006. — № 8. — С. 220-224.
51. Селевко Г.К. Технологии внутришкольного управления // Г.К. Селевко. — М., 2005. — 208 с.
52. Симонов В.П. Педагогический менеджмент: ноу-хау в образовании : учебное пособие / В.П. Симонов. — М. : Высшее образование, 2007. — 357 с.
53. Сорочан Т. Співтворчість — одна з ознак технології науково-методичного супроводу : Матер. науково-практичної конф. «Активізація творчого потенціалу учнівської молоді в контексті глобалізації освіти» / Т. Сорочан. — 2012. — С. 34-40.
54. Степанов Е. Н. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания / Е. Н. Степанов, Л. М. Лузина. — М. : ТЦ Сфера, 2003. — 160 с.
55. Степанов Е. Н. Методология моделирования воспитательной системы образовательного учреждения / Е. Н. Степанов // Педагогика. — 2001. — №4. — С. 14-19.
56. Степанов Е. Н. Педагогу о воспитательной системе школы и класса : учебно-методическое пособие / Е. Н. Степанов. — М. : ТЦ Сфера, 2008. — 224 с.
57. Степанов Е. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания / Е. Степанов, Л. Лузина. — М. : ТЦ Сфера, 2003. — С. 61-68.
58. Тарасова Т. В. Моделивання превентивного виховного середовища сучасної сільської школи: проблеми, перспективи / Т. В. Тарасова / Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. — Кіровоград : Імекс-ЛТД — 2013. — Вип. 17, кн. 2. — С. 338-347.
59. Ульмахин Т. Н. Научное моделирование как специфический вид познания / Т. Н. Ульмахин. — Каунас, 1995. — 74 с.
60. Управление современной школой : пособие для директора школы // Под ред. М. М. Поташника. — М. : Образование, 1992. — С. 67-70.
61. Управление школой: теоретические основы и методы : учебное пособие / Под редакцией В. С. Лазарева. — М. : Образование, 1997. — С. 24-44.
62. Фалькович Т. А. Нетрадиционные формы работы с родителями / Т. А. Фалькович, Н. С. Толстоухова, Л. А. Обухова. — М. : 5 за знания, 2005. — 240 с.
63. Федорченко Т.Є. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект : монографія / Тетяна Федорченко. — Черкаси : ПП Чабаненко Ю.А., 2011. — 488 с.
64. Федорченко Т.Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей : навч.-метод. посіб. / Т.Є. Федорченко. — К. : ХІК, 2003. — 116 с.

65. Хайкина С.В. Организационные основы взаимодействия образовательного учреждения и семьи / С.В. Хайкина // Педагогика. — 2012. — № 4. — С. 34-37.
66. Хоменко И. Отношение школы к родителям: попытка классификации / И. Хоменко // Директор школы. — 2007. — № 1. — С. 88.
67. Штофф В.А. Моделирование и философия / В.А. Штофф. — М. — Ленинград : Наука, 1966. — 104 с.
68. Щуркова Н.Е. Школа и семья: педагогический альянс : методическое пособие / Н.Е. Щуркова. — М.: Педагогическое общество России, 2004. — 112 с.
69. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В.А. Ясвин. — М., 2001. — 365 с.

Розділ III. МОНІТОРИНГ ФОРМУВАННЯ ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Якщо ти знаєш засіб зміцнити тіло, загартувати волю, облагородити серце, витончити думку і врівноважити розум — ти вихователь.

Шарль Жан Марі Летури

Якщо ваш план на рік — садіть рис. Якщо ваш план на десятиліття — садіть дерева. Якщо ваш план на все життя — вчіть дітей.

Конфуцій

3.1. Теоретичні основи моніторингу

Загалом під *моніторингом* слід розуміти діяльність, суть якої складає спостереження за конкретними об'єктами або явищами з метою виявлення рівня відповідності бажаному результату. Провідне завдання моніторингу полягає в описанні, аналізі та оцінюванні функціонування об'єкта або явища спостереження. Це надає змогу визначати ефективність, порівнювати, вносити корективи у процес функціонування об'єкта або явища, прогнозувати їх подальший розвиток тощо.

Для проведення моніторингу необхідно визначитися із показниками виміру та порівняння. Як правило, основою виміру є відповідність досліджуваного показника конкретному еталону, нормі, стандарту, вимозі.

Моніторинг будь-якого процесу в освіті називається освітнім моніторингом. Визначення освітнього моніторингу, що зустрічається у багатьох наукових працях, можна узагальнити визначенням, наведеним в Енциклопедії освіти: моніторинг — це «спеціальна система збору, обробки, зберігання і поширення інформації про стан освіти, прогнозування на підставі об'єктивних даних динаміки і основних тенденцій її розвитку та розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень стосовно підвищення ефективності функціонування освітньої галузі».

Приєднуючись до думки В. Горба, вважаємо, що освітній моніторинг розглядається переважно з двох позицій:

- як педагогічна технологія освітнього процесу, що сприяє вирішенню актуальних освітніх завдань;

- як спосіб отримання інформації в процесі проведення наукових досліджень або управлінського контролю, що є умовою вдосконалення різних видів освітньої діяльності.

Освітній моніторинг відноситься до видів моніторингу, де вимір показників здійснюється опосередковано, часто із застосуванням технологій наукового дослідження, з використанням системи критеріїв та їх показників. Опосередковане вимірювання показників об'єкту моніторингу ускладнює аналіз отриманих результатів, бо їх об'єктивність та адекватність залежать від якості розроблення системи критеріїв та їх показників, інструментарію моніторингу, процесу вимірювання тощо.

Відповідно до наукової літератури, об'єктами освітнього моніторингу можуть бути діяльність (функціонування) суб'єктів освітньої системи, явища, процеси; предметом — стан, динаміка станів (змін) об'єкту моніторингу.

Метою освітнього моніторингу є спрямування розвитку освітньої системи на бажаний результат.

Як зазначає І. Булах, соціальна сутність освітнього моніторингу визначається тим, що саме він є головним засобом контролю і передачі соціального досвіду (змісту освіти) новому поколінню.

Функції освітнього моніторингу:

- інформаційна — моніторинг є засобом збору інформації і його функція полягає у наданні об'єктивної інформації щодо динаміки змін об'єкта моніторингу;
- інтегративна — забезпечує комплексну характеристику освітніх процесів;
- активізуюча — сприяє активізації освітньої діяльності щодо розвитку об'єкта моніторингу на шляху до досягнення результату;
- формуюча — визначення «слабких» та «сильних» сторін об'єкту моніторингу дозволяє підібрати адекватні методи та засоби для процесу формування властивості, явища, характеристики, рівня об'єкту тощо;
- корекційна — пов'язана із формуючою, аналіз результатів моніторингу допомагає з'ясувати причини недостатньої реалізації заходів і здійснити корекції у плануванні освітньої діяльності;
- порівняльна — періодичність моніторингу надає змогу порівнювати результати моніторингу у часі (стан об'єкту в різні моменти часу) та просторі (між окремими навчальними закладами, різними регіонами, країнами тощо);

- кваліметрична — можливість вимірювання та кількісного оцінювання показників об'єкта моніторингу;
- діагностична — під час проведення моніторингу здійснюється діагностика конкретних характеристик стану об'єкту, що робить можливим процес оцінювання;
- аналітична — збір інформації передбачає обов'язковий її аналіз;
- прогностична — реалізується описом майбутнього результату, мети та засобів його досягнення;
- управлінська — на висновках моніторингу має ґрунтуватися прийняття усіх управлінських рішень.

Відповідно до ієрархії систем управління дослідники (І. Булах, Г. Єльнікова та інші) розрізняють декілька рівнів освітнього моніторингу:

1. Локальний рівень (навчального закладу) — здійснюється у вигляді системного узагальнення діяльності навчального закладу (загалом або окремого виду діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу), оцінюється ступінь реалізації мети діяльності, приймаються відповідні управлінські рішення тощо.

2. Муніципальний рівень — передбачає узагальнення діяльності муніципальної системи освіти в цілому та її елементів, які порівнюються один з одним, з урахуванням специфіки функціонування кожного суб'єкту освітньої системи (школи, ліцею, гімназії, коледжу, вищого навчального закладу); розробляється прогноз розвитку навчальних закладів.

3. Регіональний рівень — констатує стан освітньої діяльності у регіоні в цілому та її елементів, визначає регіональну специфіку та її завдання щодо інтегрування регіональної освіти відповідно до державної політики.

4. Державний рівень — узагальнює діяльність державної системи освіти, визначається її стан, формується державна політика розвитку освіти в цілому.

5. Міжнародний рівень — забезпечує визначення рівня освітньої системи країни в контексті міжнародних стандартів і сприяє створенню освітньої політики, узгодженої із загальноосвітніми тенденціями розвитку.

У зв'язку з тим, що моніторинг виступає необхідним компонентом будь-якого ефективного управління, у загальноосвітньому навчальному закладі мету і функції моніторингу та внутрішньошкільного контролю часто не розрізняють між собою. Слушною вважаємо думку А. Берсенєвої щодо їх розмежування (табл. 14).

Характеристика функцій моніторингу та внутрішньошкільного контролю (за А. Берсеневою)

Параметр	Моніторинг	Внутрішньошкільний контроль
Мета	Оптимізація освітнього процесу для підвищення якості освіти	Контроль освітнього процесу відповідно до програми
Завдання	Оцінювання і прогнозування стану учнів (педагогічна, психологічна, медико-педагогічна функції)	Відстеження і корекція процесу функціонування ЗНЗ
Об'єкт	Освітній процес у ЗНЗ	Освітній процес у ЗНЗ
Провідні методи	Анкетування, тестування, порівняльний аналіз тощо	Відвідування уроків, співбесіда, спостереження, перевірка документації тощо
Ключові характеристики	Стратегічна спрямованість на результат, своєчасність і постійність	Тактична спрямованість на процес освіти, оперативність і гнучкість

Крім того, якщо контроль також є систематичним, але критерії та показники контролю можуть змінюватися за конкретний проміжок часу (за чверть, за рік). Моніторинг, на відміну від контролю, не припускає змін критеріїв і показників протягом свого функціонування. Їх зміни не дозволяють здійснити завдання і функції моніторингу.

Для організації освітнього моніторингу застосовують чисельні принципи, вибір яких спирається на мету і завдання моніторингу. Найчастіше застосовують такі принципи: адекватності, оперативності, науковості, виховної доцільності, діагностико-прогностичної спрямованості, прогностичності, проблемної організації, оперативності, взаємодії, інтегративності, інформативності, комунікативності та технологічності, моделювання, автономності, безперервності, об'єктивності, пріоритету управління, розвитку, системності, цільового призначення, цілеспрямованості, цільового призначення, цілісності тощо.

Для освітнього моніторингу наведемо алгоритм його організації і проведення:

1. З'ясувати критерії та показники оцінки об'єкта моніторингу.
2. Підібрати адекватні методики для оцінювання показників моніторингу.
3. З'ясувати частоту збору інформації, призначити відповідальних за її збір, зберігання, опрацювання та аналіз.
4. Визначити суб'єктів моніторингу та можливі форми надання їм інформації.

5. Виконати необхідні діагностичні процедури.
6. Опрацювати та своєчасно проаналізувати одержану інформацію для прийняття управлінських рішень та оформити результати моніторингу для ознайомлення суб'єктів моніторингу.
7. Прийняти управлінські рішення для досягнення поставленої мети.

Сучасні вимоги щодо формування превентивного виховного середовища у загальноосвітньому навчальному закладі зумовлюють необхідність побудови системи моніторингу, доцільність якої полягає в оцінюванні, аналізі, визначенні етапу та прогнозуванні подальшого розвитку превентивного виховного середовища. Запровадження системи моніторингу сприятиме контролю за змінами у формуванні превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу, підвищенню ефективності цього процесу та ініціюватиме подальші кроки на шляху до досягнення поставленої мети.

Під системою моніторингу розуміється сукупність елементів, взаємодія яких забезпечує здійснення моніторингових процедур для досягнення мети моніторингу. Елементи моніторингу: *об'єкт, предмет, суб'єкти моніторингу, комплекс моніторингових показників, інструментарій моніторингу, моніторингова діяльність*.

Суб'єкти моніторингу — це особи, організації, служби, які здійснюють моніторинг; комплекс моніторингових показників — сукупність характеристик, за якими можна створити цілісне уявлення про стан досліджуваного об'єкта; інструментарій моніторингу — сукупність форм звітності, накопичення інформації, методик, анкет, опитувальників, які застосовуються для збору інформації, математичних та статистичних методів для опрацювання результатів моніторингу; моніторингова діяльність являє собою комплекс моніторингових процедур (збір, зберігання, обробка, аналіз інформації тощо).

Моніторинг здійснюється поетапно. У педагогічній літературі виділяють *від 3 до 6 етапів освітнього моніторингу*. Узагальнюючи результати вітчизняних та зарубіжних дослідників схематично окреслимо ці етапи моніторингу. До, прикладу, вчені Російської федерації найчастіше застосовують шестиетапний моніторинг: *нормативно-установчий* етап (визначення мети і завдань моніторингу; визначення провідних показників і критеріїв), *аналітико-діагностичний* етап (збір інформації за допомогою визначених методик; кількісне та якісне опрацювання одержаних результатів; визначення педагогічного діагнозу), *прогностичний* етап (прогнозування подальших тенденцій та можливостей розвитку об'єкту моніторингу), *діяльнісно-технологічний* етап (корекція процесу), *проміжно-*

діагностичний етап (аналіз результатів здійсненої роботи, конкретизація завдань, визначення засобів їх реалізації, усунення причин, що гальмують процес), *підсумково-діагностичний* етап (порівняння одержаних даних з вихідними даними, висновки та підсумки відповідно до мети і завдань моніторингу, визначення ефективності зробленої роботи).

Проведення освітнього моніторингу за п'ятьма етапами має свої відмінності. Так, суттю першого етапу є визначення мети, підготовка плану дослідження, постановка мети, визначення об'єкту моніторингу, його аналіз та класифікація, визначення форми та об'єму моніторингу, часу на його розробку та реалізацію, визначення можливих споживачів інформації, визначення рішень, які можуть бути прийнятими на основі одержаної інформації. На другому етапі відбувається розроблення інструментарію, на третьому — збір інформації, на четвертому — опрацювання та аналіз одержаних результатів, систематизація одержаної інформації, аналіз даних. П'ятий етап передбачає написання звіту та рекомендацій.

Освітній моніторинг може проводитися і за трьома етапами: *підготовчим, діагностичним та підсумковим*.

Уважаємо, що для розроблення і впровадження системи моніторингу формування превентивного виховного середовища у загальноосвітньому навчальному закладі необхідно застосовувати сучасні психолого-педагогічні та інформаційно-аналітичні методи, які передбачають розробку інтегральної оцінки.

Перевага моніторингу у порівнянні із традиційними методами збору та аналізу інформації полягає в оптимізації діяльності адміністрації загальноосвітнього навчального закладу. Крім того інформація, що отримана у процесі моніторингу, корисна не лише для представників адміністрації, а й для вчителів, учнів, їх батьків, місцевої громади.

Отже, під моніторингом формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу розуміємо систему збору, обробки, аналізу, зберігання, поширення інформації щодо стану забезпеченості умов, достатніх і необхідних для його ефективного функціонування, розроблення обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень, прогнозування подальшого розвитку виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу.

Під час проведення моніторингу формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу усі суб'єкти навчально-виховного процесу отримують інформацію для корекції та оптимізації своєї програми діяльності.

3.2. Діагностика показників превентивного виховного середовища

Як свідчать чисельні дослідження, показники середовища можуть підлягати діагностиці, експертизі, оцінюванню, контролю, моніторингу тощо. Моніторинг формування превентивного виховного середовища створюється як багаторівнева система, що складається з діагностики умов, необхідних і достатніх для формування превентивного виховного середовища ЗНЗ.

Діагностика (від грец. *diagnostikos* – здатність розпізнавати) – засіб отримання результатів, інформації про критерії, показники досліджуваного об'єкта, оцінювання якості, стану педагогічних процесів і явищ для цілісного і об'єктивного уявлення про реальний стан об'єкту моніторингу.

Провідними завданнями моніторингу формування превентивного виховного середовища ЗНЗ виступають:

- розроблення методичного інструментарію для моніторингу, що дозволить об'єктивно оцінити якісні характеристики умов превентивного виховного середовища ЗНЗ;
- організація моніторингу превентивного виховного середовища у конкретному загальноосвітньому навчальному закладі;
- введення і комп'ютерна обробка даних моніторингу;
- аналіз результатів на педагогічній раді;
- прийняття управлінських рішень та прогнозування подальшого розвитку виховного середовища закладу;
- створення банку даних моніторингу.

Моніторинг формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу розроблено відповідно до таких принципів:

1) адекватності – означає вибір таких методик діагностики, які відповідають досліджуваному показнику, меті і завданням моніторингу, можливостям ЗНЗ;

2) науковості – передбачає аналіз одержаних даних відповідно до наукового обґрунтування формування превентивного виховного середовища ЗНЗ, спостереження за процесом його формування на основі закономірностей виховного процесу та управління ЗНЗ;

3) гуманізму – наголошує на тому, що застосування усіх методів та засобів моніторингу формування превентивного виховного середовища ЗНЗ не нанесе шкоди інтересам, потребам і правам дитини та інших учасників навчально-виховного процесу;

4) діагностичної спрямованості – підкреслює відповідність одержаної інформації розробленим критеріям та показникам превентивного виховного середовища;

5) прогностичності — полягає у реалізації можливості прогнозування тенденцій у формуванні превентивного виховного середовища;

6) проблемної організації — означає розроблення програми моніторингу лише за однією проблемою — формування превентивного виховного середовища у ЗНЗ;

7) оперативності — лежить в основі своєчасного аналітичного опрацювання інформації для швидкого прийняття управлінських рішень;

8) взаємодії — сприяє накопиченню і застосуванню інформації не лише для формування превентивного виховного середовища, а й для інших освітніх процесів у ЗНЗ;

9) об'єктивності — зумовлюється достатністю і точністю одержаної інформації, яка використовується для прийняття управлінських рішень;

10) інтегративності — реалізується через можливість співставлення показників процесу формування превентивного виховного середовища в різних загальноосвітніх навчальних закладах.

Ефективність моніторингу формування превентивного виховного середовища ЗНЗ багато в чому залежить від організаційних заходів, що здійснюються у ЗНЗ.

Наведемо орієнтовний розподіл обов'язків під час організації моніторингу:

- *директор ЗНЗ* — керує усією роботою з проведення моніторингу, узгоджує і координує вирішення усіх проблем, що виникають під час проведення моніторингу, визначає порядок його проведення і використання результатів;
- *заступник директора* — здійснює підготовчу роботу, планує та контролює увесь збір інформації та етапи її опрацювання, вирішує оперативні питання;
- *відповідальний за проведення моніторингу* — збирає карти оцінювання умов превентивного виховного середовища ЗНЗ, уводить дані до комп'ютера, розраховує інтегральну оцінку рівня сформованості превентивного виховного середовища ЗНЗ та визначає його рівень, надає інформацію;
- *вчителі, батьки, учні* — виступають у ролі експертів, беруть участь в обговоренні результатів щодо формування превентивного виховного середовища ЗНЗ.

Провідна мета діагностики в освітній діяльності, як стверджують Б. Бітінас і Л. Катаєва, полягає у визначенні оптимальної сукупності показників стану об'єкту моніторингу.

Етапи формування превентивного виховного середовища ЗНЗ доцільно оцінювати за критеріями та їх показниками. Критерій — це

ознака, мірило на основі якої проводиться оцінка, визначення або класифікація об'єкта. Однією з провідних вимог до обрання критерію можна вказати «можливість виміру». Критерій вказує на ту чи іншу властивість досліджуваного об'єкта. Показники уявляють собою кількісну характеристику досліджуваного об'єкта. Тобто кожний критерій може бути схарактеризований деяким набором показників. Вибір показника визначає методики збору необхідної інформації.

Для визначення етапів формування превентивного виховного середовища навчального закладу нами розроблена інтегральна оцінка його показників. За інтегральною оцінкою пропонується визначати рівень (етап) сформованості превентивного виховного середовища конкретного навчального закладу. В основу розробки закладена методика експертних оцінок та метод ієрархій для знаходження вагових коефіцієнтів показників кожного з критеріїв превентивного виховного середовища. Інтегральна оцінка рівня сформованості превентивного виховного середовища навчального закладу (ІО ПВС) розроблена на основі використання умовних одиниць (балів), які виражають рівень сформованості або відповідності встановленій нормі показника критерію превентивного виховного середовища, та вагових коефіцієнтів кожного показника, отриманих шляхом експертної оцінки (методика попарного порівняння).

Експерти, які залучалися для визначення вагових коефіцієнтів критеріїв та їх показників, відповідали вимогам професійної компетентності, зацікавленості у дослідженні, креативності, аналітичності, конструктивності, гнучкості та широті мислення. У якості експертів виступали фахівці з проблеми превентивного виховання учнів: три доктори педагогічних наук та три кандидати педагогічних наук.

Провідними компонентами превентивного виховного середовища визначені *концептуально-методологічний, предметно-просторовий, технологічно-інструментальний, функціонально-результативний*. Для висвітлення когнітивної, емоційно-ціннісної та діяльнісної складових вказаних компонентів були обрані такі критерії та показники: «компетентність», «забезпеченість», «технологічність», «керованість».

Алгоритм оцінювання показників критеріїв превентивного виховного середовища навчального закладу передбачає таку послідовність дій:

1. Збір необхідної інформації: проведення анкетування, бесід, спостереження, ознайомлення із документацією, матеріально-технічною базою навчального закладу тощо.

2. Зіставлення отриманих даних відповідно до вимог оцінювання показників критеріїв превентивного виховного середовища навчального закладу.
3. Оцінювання показників критеріїв превентивного виховного середовища навчального закладу, наведених в карті, за визначеними умовними балами.
4. Оцінювання кожного показника на основі його вагового коефіцієнту.
5. Комплексна інтегральна оцінка показників критеріїв превентивного виховного середовища навчального закладу за сумарною шкалою (формула 1).
6. Якісна оцінка показників критеріїв превентивного виховного середовища навчального закладу (визначення рівня (етапу) формування превентивного виховного середовища навчального закладу).
7. Прийняття управлінських рішень для оптимізації організаційно-педагогічних умов превентивного виховного середовища навчального закладу.
8. Моніторинг ефективності діяльності учнівського і педагогічного колективів щодо забезпечення організаційно-педагогічних умов превентивного виховного середовища (принцип зворотного зв'язку).

Методика передбачає як залучення експерта (експертів) для збору необхідної інформації, так і проведення анкетування. Експерт самостійно заповнює карту інтегральної оцінки рівня сформованості превентивного виховного середовища навчального закладу (табл. 15).

Необхідні розрахунки виконує або експерт, або особа, відповідальна за проведення моніторингу формування превентивного виховного середовища ЗНЗ. Інтегральна оцінка педагогічних умов навчального закладу щодо процесу формування превентивного виховного середовища розраховується за формулою 1 (пункти 4, 5 алгоритму дій):

$$Ю\ ПВС = \frac{x_1 w_1 + x_2 w_2 + \dots + x_n w_n}{w_1 + w_2 + \dots + w_n}, \quad (1)$$

де Ю ПВС — інтегральна оцінка показників критеріїв превентивного виховного середовища навчального закладу щодо його формування;

x_1, x_2, x_n — бальна оцінка показників;

w_1, w_2, w_n — вагові коефіцієнти показників критеріїв.

Примітка: якщо оцінюється кожний показник критерію превентивного виховного середовища, сума вагових коефіцієнтів (w_n) у знаменнику формули 1 становить 3,25. Якщо окремих показників не був

оцінений, його вагова характеристика не включається до суми у знаменнику, а до чисельника не включається відповідно результат добутку оцінки в балах і вагового коефіцієнта ($x_n \cdot w_n$) цієї умови.

Таблиця 15

Карта інтегральної оцінки показників критеріїв превентивного виховного середовища навчального закладу

Критерій	Показник	Характеристика для оцінки показника	Оцінка, бали (x)	Ваговий коефіцієнт умови (w)	Результат (xw)
компетентність	Обізнаність	Більшість педагогічного колективу орієнтується у змісті та обізнана з новітніми концепціями, програмами, успішним досвідом розбудови превентивного виховного середовища	1	0,14	
		Більшість педагогічного колективу називає поодинокі новітні концепції, програми щодо превентивного виховного середовища, не орієнтується у їх змісті	0		
	Усвідомленість понять	Більшість педагогічного колективу виокремлює та усвідомлює ключові поняття превентивного виховного середовища	1	0,15	
		Більшість педагогічного колективу не орієнтується у визначеннях ключових понять превентивного виховного середовища	0		
	Суб'єктна участь	Більшість педагогічного колективу бере активну участь у діяльності органів самоврядування навчального закладу	1	0,27	
		Більшість педагогічного колективу епізодично долучається до діяльності органів самоврядування навчального закладу	0,5		

		Більшість педагогічного колективу уникає участі у діяльності органів самоврядування навчального закладу	0		
забезпеченість	Менеджмент і моделювання	Більшість педагогічного колективу знає і застосовує знання основ педагогічного менеджменту і моделювання безпечного середовища життєдіяльності	1	0,22	
		Більшість педагогічного колективу орієнтується у загальних питаннях щодо основ педагогічного менеджменту і моделювання безпечного середовища життєдіяльності	0,5		
		Більшість педагогічного колективу не вбачає потреби у знаннях з основ педагогічного менеджменту і моделювання безпечного середовища життєдіяльності	0		
	Насиченість матеріального оснащення	Матеріальне оснащення функціональної зони забезпечує у повному обсязі організацію пріоритетних видів діяльності	1	0,19	
		Матеріальне оснащення функціональної зони частково забезпечує організацію пріоритетних видів діяльності	0,5		
		Матеріальне оснащення функціональної зони не забезпечує організацію пріоритетних видів діяльності	0		
	Ергономіка	Ергономічні стандарти організації життєдіяльності ЗНЗ дотримуються у повному обсязі	1	0,28	
		Ергономічні стандарти організації життєдіяльності ЗНЗ частково дотримуються	0,5		
		Ергономічні стандарти організації життєдіяльності ЗНЗ у більшості не відповідають встановленим нормам і вимогам	0		

технологічність	Технологічний інструментарій	Обрані технології відповідають меті формування превентивного виховного середовища	1	0,25	
		Обрані технології частково відповідають меті формування превентивного виховного середовища	0,5		
		Обрані технології, як правило, не відповідають меті формування превентивного виховного середовища	0		
	Готовність суб'єктів до розбудови	Більшість педагогічного колективу вмотивовані до участі у процесах формування превентивного виховного середовища	1	0,35	
		У більшості педагогічного колективу відсутня вмотивованість до участі у процесах формування превентивного виховного середовища	0		
	Сформованість виховної системи ЗНЗ	Компоненти виховної системи взаємоузгоджені, взаємозумовлені, дієві	1	0,33	
Недостатня узгодженість компонентів, відсутня взаємодія між компонентами		0			
керіваність	Клімат ЗНЗ	Сприятливий психоемоційний клімат	1	0,3	
		Несприятливий психоемоційний клімат	0		
	Налагодженість науково-методичного супроводу	Відповідність форм і методів науково-методичної роботи сучасним вимогам організації навчально-виховного процесу	1	0,39	
		Часткова відповідність форм і методів науково-методичної роботи сучасним вимогам організації навчально-виховного процесу	0,5		
		Недостатня відповідність форм і методів науково-методичної роботи сучасним вимогам організації навчально-виховного процесу	0		

Взаємодія	Узгоджена співпраця і взаємодопомога усіх суб'єктів навчально-виховного процесу	1	0,38
	Локальна співпраця суб'єктів навчально-виховного процесу	0,5	
	Відсутня співпраця суб'єктів навчально-виховного процесу	0	

Для подальшого аналізу отримана інтегральна оцінка ідентифікується згідно таблиці 16 (пункт 6 алгоритму дій).

Таблиця 16

Інтегральна оцінка показників критеріїв превентивного виховного середовища навчального закладу

Інтегральна оцінка	Якісна оцінка ІО ПВС
менше 0,499	розбалансований рівень
0,500-0,849	середній рівень
більше 0,850	збалансований рівень

Характеристика рівнів якісної оцінки інтегральної оцінки показників критеріїв превентивного виховного середовища навчального закладу:

- *низький (розбалансований) рівень* — характеризується недостатнім розвитком компонентів превентивного виховного середовища: слабка обізнаність щодо новітніх концепцій, програм, успішного досвіду розбудови превентивного виховного середовища, існують загальні уявлення щодо визначення ключових понять превентивного виховного середовища, суб'єктна участь у творенні і реалізації виховної політики закладу поодинокі; знання основ моделювання безпечного середовища життєдіяльності недостатні для застосування їх на практиці, є порушення санітарно-гігієнічних умов навчання і виховання, державних санітарно-гігієнічних правил і норм в процесі утримання й експлуатації матеріально-технічної бази навчального закладу, недотримання ергономічних стандартів організації життєдіяльності ЗНЗ; відсутні вивчення і добір необхідного технологічного інструментарію для формування превентивного виховного середовища, готовність суб'єктів навчально-виховного процесу до розбудови превентивного виховного середовища знаходиться на низькому рівні, сформованість виховної системи навчального закладу слабка. Пси-

хоємоційний клімат у навчальному закладі характеризується негативно у педагогічному та учнівському колективах та/або між ними, відмічається низька ефективність системи науково-методичного супроводу функціонування превентивного виховного середовища навчального закладу, практично відсутня організація поліпозиційної взаємодії у розбудові превентивного виховного середовища навчального закладу;

- *середній (частково збалансований) рівень* — характеризується достатньою розвиненістю компонентів превентивного виховного середовища: педагогічний колектив обізнаний щодо новітніх концепцій, програм, успішного досвіду розбудови превентивного виховного середовища, визначає й усвідомлює ключові поняття превентивного виховного середовища, суб'єктна участь у творенні і реалізації виховної політики закладу знаходиться на середньому рівні, можлива епізодичність; знання основ моделювання безпечного середовища життєдіяльності недостатні, не приділяється увага деяким напрямам діяльності, переважно дотримуються ергономічні стандарти організації життєдіяльності навчального закладу; присутні вивчення і добір необхідного технологічного інструментарію для формування превентивного виховного середовища, готовність суб'єктів навчально-виховного процесу до розбудови превентивного виховного середовища знаходиться на середньому рівні, сформованість виховної системи навчального закладу характеризується середніми показниками щодо превентивного виховання дітей, психоемоційний клімат у навчальному закладі характеризується позитивно як у педагогічному й учнівському колективах, так і між ними, але відмічається напруженість, ефективність системи науково-методичного супроводу функціонування превентивного виховного середовища навчального закладу на середньому рівні, відбувається організація поліпозиційної взаємодії у розбудові превентивного виховного середовища навчального закладу;
- *високий (збалансований) рівень* — характеризується розвиненістю компонентів превентивного виховного середовища відповідно до встановлених показників: педагогічний колектив добре обізнаний щодо новітніх концепцій, програм, успішного досвіду розбудови превентивного виховного середовища, визначає й усвідомлює усі ключові поняття превентивного виховного середовища, суб'єктна участь у творенні і реалізації виховної політики закладу знаходиться на високому рівні; знання основ моделювання безпечного середовища життєдіяльності

відповідають сучасному рівню та знаходять відображення у навчальному закладі, дотримуються ергономічні стандарти організації життєдіяльності навчального закладу; відповідно до потреб навчального закладу здійснено вивчення і добір необхідного технологічного інструментарію для формування превентивного виховного середовища, готовність суб'єктів навчально-виховного процесу до розбудови превентивного виховного середовища знаходиться на високому рівні, сформованість виховної системи навчального закладу характеризується високими показниками щодо превентивного виховання дітей, психоемоційний клімат у навчальному закладі характеризується позитивно як у педагогічному й учнівському колективах, так і між ними, ефективність системи науково-методичного супроводу функціонування превентивного виховного середовища навчального закладу на високому рівні, здійснено організацію поліпозиційної взаємодії у розбудові превентивного виховного середовища навчального закладу.

3.3. Технологія проведення моніторингу формування превентивного виховного середовища

Технологія проведення моніторингу складається з трьох етапів: *підготовчого, діагностичного та підсумкового.*

На підготовчому етапі визначаються ціль, об'єкти, суб'єкти, інструментарій моніторингу.

Ціль моніторингу полягає у зборі та аналізі забезпеченості необхідних і достатніх умов для формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу.

Об'єктами моніторингу виступають концептуально-методологічний, предметно-просторовий, технологічно-інструментальний, функціонально-результативний компоненти превентивного виховного середовища ЗНЗ.

Їх оцінювання здійснюється за показниками обраних нами критеріїв таких як компетентність, забезпеченість, технологічність, керованість.

Суб'єкти моніторингу: вчителі, учні, їх батьки, шкільне середовище.

Інструментарій моніторингу складається з розроблених нами методик:

- методика діагностики показників превентивного виховного середовища ЗНЗ;
- анкета для школярів 8-9-х класів «Мій навчальний заклад»;

- анкета для педагогів «Навчальний заклад, у якому я працюю»;
- анкета для батьків або осіб, що їх замінюють, «Навчальний заклад, у якому навчається моя дитина»;
- санітарно-гігієнічний паспорт загальноосвітнього навчального закладу (розробка науковців Інституту охорони здоров'я дітей і підлітків АМН України, м. Харків);
- метод незакінчених речень «Партнерська взаємодія — це...», «Превентивне виховне середовище — це...»;
- метод «Асоціації».

На діагностичному етапі відбувається збір інформації за визначеними методиками. Карта інтегральної оцінки показників критеріїв превентивного виховного середовища навчального закладу та анкети заповнюються відповідно до наступних рекомендацій.

Рекомендації до проведення діагностики умов превентивного виховного середовища

Експертами виступають директор, заступники директорів та особа, відповідальна за проведення моніторингу. Додатково як експерти можуть залучатися вчителі. Експерт узагальнює інформацію щодо компонентів превентивного виховного середовища та заповнює карту інтегральної оцінки. Оцінюючи показник, експерт виставляє відповідний умовний бал, який на його думку відповідає стану сформованості превентивного виховного середовища на конкретний момент часу. Якщо експерт вважає, що показник повністю відповідає вказаній вимозі — виставляється 1; якщо експерт відмічає часткову відповідність показника — 0,5; якщо показник відповідає встановленій нормі менш ніж на 50%, експерт оцінює його у 0 умовних балів.

Наступним кроком є розрахунок результату для кожного показника з урахуванням його вагового коефіцієнту. Для цього необхідно ваговий коефіцієнт (w) помножити на виставлений експертом умовний бал. Далі підраховується інтегральна оцінка рівнів сформованості превентивного виховного середовища ЗНЗ відповідно до кожної заповненої карти за формулою 1.

На підсумковому етапі відбувається остаточне опрацювання одержаної інформації та обираються шляхи для подальших дій щодо формування превентивного виховного середовища ЗНЗ. Так, отримуючи декілька інтегральних оцінок рекомендовано підрахувати їх середнє арифметичне, що надасть більш об'єктивну інформацію щодо рівня сформованості превентивного виховного середовища у конкретному загальноосвітньому навчальному закладі.

Контрольні завдання:

1. Що таке моніторинг?
2. Які особливості має освітній моніторинг?
3. Схарактеризуйте функції освітнього моніторингу.
4. Яка мета моніторингу формування превентивного виховного середовища?
5. Дайте характеристику показників критеріїв превентивного виховного середовища.
6. Виконайте діагностику рівня сформованості превентивного виховного середовища конкретного загальноосвітнього навчального закладу.
7. Проаналізуйте сформованість превентивного виховного середовища на прикладі конкретного загальноосвітнього навчального закладу.

Практичні завдання:

1. Проведіть розподіл обов'язків для організації і проведення моніторингу формування превентивного виховного середовища ЗНЗ.
2. На прикладі конкретного загальноосвітнього навчального закладу визначте рівень сформованості превентивного виховного середовища.
3. За визначеним рівнем сформованості превентивного виховного середовища ЗНЗ складіть перелік нагальних проблем та окресліть шляхи їх вирішення.

Література до розділу:

1. Антомонов М. Ю. Математическая обработка и анализ медико-биологических данных / М. Ю. Антомонов. — К. : Фірма малого друку, 2006. — 558 с.
2. Битинас Б. П. Педагогическая диагностика: сущность, функции, перспективы / Б. П. Битинас, Л. И. Катаева // Педагогика. — 1993. — № 2.
3. Боровкова Т. И. Мониторинг развития системы образования. Часть 1. Теоретические аспекты : уч. пособие / Т. И. Боровкова, И. А. Морев. — Владивосток : Дальневосточный университет, 2004. — 150 с.
4. Булах І. Моніторинг якості освіти [Електронний ресурс] / Ірина Булах // Моніторинг якості освіти. — 78 с. — Режим доступу : http://www.irf.ua-files/ukr/programs_edu_ep_328_ua_meqfv.doc
5. Горб В. Г. Методология и теория педагогического мониторинга в вузе : автореф. дисс. на соискание уч. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Виктор Григорьевич Горб. — Екатеринбург, 2005. — 40 с.
6. Енциклопедія освіти / голов. ред. В. Г. Кремень. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.

7. Єжова О.О. Методика оцінювання здоров'яспрямованої діяльності навчального закладу / О.О. Єжова – Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. – 44 с.
8. Єжова О.О. Формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів : монографія / Ольга Єжова. – Суми : МакДен, 2011. – 412 с.
9. Єльнікова Г. Науково-методичний супровід організації та розбудови громадсько активних шкіл в Україні / Г. Єльнікова, О. Марчак // Теорія та методика управління освітою. – № 3. – 2010.
10. Лактионова Е.Б. Современные концепции психологической диагностики и экспертизы образовательной среды школы [Электронный ресурс] / Е.Б. Лактионова // Портал психологических зданий. – №3(24) июль-сентябрь.– 2010. – Режим доступа : <http://www.PsyJournals.ru>.
11. Саати Т. Принятие решений: метод анализа иерархий / Т. Саати. – М. : Радио и связь, 1993. – 278 с.
12. Служба здоровья образовательного учреждения: мониторинг здоровьесозидающей образовательной среды : учебно-методическое пособие / Служба здоровья образовательного учреждения: от замысла до реализации : учебно-методический комплекс / Под ред. М. Г. Колесниковой. – Вып. 3. – СПб : СПб АППО, 2006. – 68 с.

СЛОВНИК КЛЮЧОВИХ ТЕРМІНІВ

Виховання — важливий фактор процесу розвитку і саморозвитку особистості, її життєвої компетентності, життєтворчості, який передбачає залучення людини до ціннісно-нормативного простору культури, набуття здатності регулювати власну поведінку відповідно до освоєних життєвих принципів та норм, становлення індивідуальної технології життєвого проектування.

Взаємодія — процес впливу, що породжує взаємну обумовленість і зв'язок. В. виступає як інтегруючий фактор. Види В.: співдружність (співпраця), конкуренція і конфлікт. Типи В.: випадкова, навмисна, приватна, публічна, довготривала і короткотривала, вербальна і невербальна, двостороння і багатостороння. Ознаки В.: предметність (наявність цілі, яка потребує певних зусиль); експліцированість (доступність для стороннього спостереження і реєстрації); ситуативність (регламентація конкретним умовам довготривалості, інтенсивності, нормам і правилам); рефлексивна багатозначність (усвідомленість).

Виховна система — це цілісний організм, який виникає в процесі інтеграції основних компонентів виховання (мета, суб'єкти виховання, їх діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє в кінцевому результаті духовному розвитку і саморозвитку особистості, створенню своєрідного, за визначенням К. Ушинського, духу школи.

Виховний процес — цільна динамічна система, системоутворюючим фактором якої є цілі взаємодії педагога й учня, що відображають завдання розвитку особистості. У В. п. проявляється єдність зовнішньої взаємодії і впливу на об'єкти та внутрішнього відображення, переломлення їх (відображення носить попереджувачий характер), виникнення зворотної дії, а також самостійного впливу об'єкта на себе, який виявляється у самовихованні.

Виховні цілі — цілі, що відповідають формуванню соціальних і особистісних якостей, а також ціннісно-сміслових ставлень людини до навколишнього світу і самої себе.

Гіпотеза (у перекладі з грецької — «припущення», істинність якої треба довести) — наукове передбачення, що висувається для пояснення будь-якого досліджуваного явища, його суті, структури, зв'язків, рушійних сил тощо.

Групова оцінка особистості — соціально-психологічний метод, що ґрунтується на оцінці різноманітних особистісних якостей і поведінки конкретних людей, яка здійснюється експертами. Г. о. о. переважно використовується при атестації та підборі керівних кадрів. Процедура Г. о. о. включає вибір осіб, яких оцінюють відповід-

но до поставлених завдань; вибір експертів; розробку переліку особистісних і ділових якостей, що оцінюються; складання словника до переліку відібраних якостей, у якому вони чітко й однозначно трактуються; розробку шкали для оцінки якостей; чітке оформлення опитувального листа, що пропонується експертам; апробацію розробленої методики, перевірку її надійності; опитування респондентів; кількісну та графічну обробку даних; інтерпретацію оцінок, складання спеціальних характеристик піддослідних; ознайомлення піддослідних із їх оцінками; висновки та рекомендації за результатами оцінки.

Діагностична карта — форма комплексу соціально-демократичних, психолого-педагогічних, медико-біологічних даних з кодовим і словесним визначенням ознак учнів.

Діагностична методика — методика збору діагностичної інформації, спеціально розроблена або адаптована для вирішення певного типу діагностичних задач (включає опис діагностичних можливостей, обмежень в процедурі збору і обробки).

Діяльнісний підхід — спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти.

Етапи моделювання — система прийомів, методів, правил і процедур, операцій зі створення моделей.

Етапи педагогічної взаємодії — продумана і визначена послідовність, яка включає: — моделювання (планування) взаємовідносин у наступній діяльності; — безпосередню взаємодію; — управління процесом взаємодії у системі вчитель-учень (створення атмосфери співробітництва і співтворчості, врахування психологічного настрою); — встановлення зворотнього зв'язку; — надання навчальної інформації.

Ефективність виховного процесу — співвіднесення отриманих результатів з цілями та минулими досягненнями у виховній практиці. Залежить від оптимальної організації діяльності і спілкування вихованців.

Закономірності виховання — стійкі і суттєві зв'язки між елементами виховного процесу, що забезпечують його ефективність. Загальні закономірності виховання: 1) виховання особистості відбувається лише в процесі включення в різносторонню діяльність з позиції її учасника та організатора; 2) дієве виховання — виховання, що стимулює власну (внутрішню) активність особистості в організованій діяльності; 3) процес виховання будується на принципах гуманізму і демократизму, що забезпечують поєднання поваги

гідності особистості вихованця з високою вимогливістю до нього; 4) процес виховання особистості спрямовується на забезпечення почуття радості, успіху від діяльності та досягнутого результату; 5) процес виховання виявляє й опирається на позитивні якості дитини; 6) ефективність виховання залежить від врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; 7) виховання особистості найефективніше в колективі і через колектив; 8) процес виховання залежить від єдності та погодженості педагогічних зусиль учителів, школи, сім'ї і громадськості. Успіх виховання вимагає реалізації всієї сукупності педагогічних закономірностей.

Здоров'язбережувальна компетентність — здатність учня застосовувати в умовах конкретної ситуації сукупність здоров'язбережувальних компетенцій, дбайливо ставитися до власного здоров'я та здоров'я інших людей;

Здоров'язпрямована діяльність — планомірна, цілеспрямована, орієнтована, зосереджена на здоров'ї діяльність, якій властиві: *характеристики* — особливості, принципи, умови, норми діяльності; *логічна структура* — суб'єкт, об'єкт, предмет, форми, засоби, методи, результат діяльності; *часова структура* — фази, стадії, етапи діяльності.

Інформаційні ресурси — це сукупність даних, організованих для отримання певної інформації з будь-якої області знання чи практичної діяльності. У випадку формування превентивного виховного середовища інформаційні ресурси є розмаїттям документів на традиційних і нетрадиційних носіях, необхідних для розробки й реалізації певних ефективних виховних систем.

Класифікація методів виховання — це групування методів виховання за певними ознаками, встановлення зв'язків між групами. У процесі розвитку педагогічної науки мали місце різні підходи до їх класифікації. На сьогодні відомою класифікацією є підхід російського дослідника В. Сластьоніна, який вирізняє такі М. в.: • методи формування свідомості особистості, в основі яких лежить слово педагога; • методи організації діяльності, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки, які ґрунтуються на практичних діях вихованців; • методи стимулювання діяльності та поведінки, які в своїй основі мають емоційні аспекти засобів стимулювання; • методи самовиховання. У вітчизняній педагогіці найпопулярніша класифікація М. в. дослідника С. Гончаренка: • методи різнобічного впливу на свідомість, почуття і волю учнів з метою формування їхніх поглядів і переконань (бесіда, лекція, диспут, позитивний приклад); • методи організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, вправа, привчання, створення виховних ситуацій); • методи ре-

гулювання, корекції, стимулювання позитивної поведінки й діяльності вихованців (змагання, покарання, заохочення).

Клімат соціально-психологічний (від гр. clima (climatos) — нахил) — соціально-психологічний стан колективу, характер ціннісних орієнтацій, міжособистісних відносин і взаємних очікувань у ньому. Розрізняють сприятливий і несприятливий, здоровий і нездоровий К. с.-п.

Компоненти педагогічної системи — мета (педагогічний ідеал виховання), зміст педагогічного впливу (освітня програма), засоби, форми, методи педагогічного впливу, результат, люди (педагоги, батьки, вихованці тощо) як носії педагогічної системи, об'єкти і суб'єкти педагогічної діяльності.

Концепція — це спосіб розуміння (трактування, сприйняття) предмету, явища чи процесу; основна точка зору на предмет; комплекс поглядів, пов'язаних поміж собою і система шляхів вирішення завдань. К. складається із основних положень: вступ, загальні положення, нормативно-правове забезпечення, функціональний простір системи, організаційна структура системи, документи системи, інформаційний і технологічний простір, забезпечення безпечності системи, висновки.

Людський ресурс — особи, що безпосередньо задіяні у виховному процесі й забезпечують успішність превентивної виховної діяльності.

Матеріальні фінансові ресурси — це ті грошові надходження, що необхідні для організації і здійснення виховання: бюджетні витрати на забезпечення виховної діяльності та спонсорські надходження на рахунок установ або фізичних осіб, що беруть безпосередню участь у виховному процесі.

Методологічні засади педагогічного дослідження — це сукупність теоретичних концепцій, підходів, вчень, що виступають науковим підґрунтям дослідження.

Методологія педагогічного дослідження — концептуальний виклад цілі, методів, принципів, концепції науково-педагогічної дослідницької діяльності.

Моделювання — це дослідження певних явищ, процесів або систем об'єктів шляхом побудови і вивчення їх моделей; використання моделей для визначення або уточнення характеристик і раціоналізації способів побудови заново конструйованих об'єктів.

Моніторинг — психолого-педагогічний метод, що передбачає відстеження досліджуваного явища протягом певного часу для виявлення його дійсного стану та тенденцій розвитку.

Моніторинг формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу — системи збору, обробки,

аналізу, зберігання, поширення інформації щодо стану забезпеченості умов, достатніх і необхідних для його ефективного функціонування, розроблення обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень, прогнозування подальшого розвитку виховного середовища ЗНЗ.

Надійність — характеристика тесту, вимірювальної процедури, полягає в тому, що результати експерименту постійно відтворюються для тих самих досліджуваних або за тих самих умов.

Науково-методичний супровід — це неперервний процес взаємодії суб'єктів педагогічної діяльності щодо пошуку, обґрунтування, практичного впровадження, апробації нових підходів, для якого характерно: демократичність, ситуація вибору, самореалізація, співтворчість, синергетичність.

Нефінансові матеріальні ресурси — ресурси, що забезпечують якість навчання і виховання дітей, створюють комфортне превентивне виховне середовище і безпосередньо стосуються здоров'я вихованців.

Особистісно зорієнтований підхід — спрямованість навчально-виховного процесу на взаємодію і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності у спілкуванні та партнерства у навчанні

Педагогічна діагностика (грец. *diagnostiros* — здатний розпізнавати) — комплекс засобів, методів, прийомів і правил виміру динаміки процесів і результатів виховної роботи.

Педагогічна діяльність — окремий вид соціальної діяльності, що передбачає навчання й виховання підростаючого покоління відповідно до накопиченого досвіду людства і замовлення суспільства. П. д. складається із 5 функціональних компонентів: гностичний, проєктувальний, конструктивний, організаційний, комунікативний.

Педагогічна підтримка — особлива сфера спільного визначення з вихованцем його інтересів і шляхів подолання проблем з метою збереження власної гідності та досягнення бажаних результатів у різних сферах.

Педагогічна технологія — це продумана у всіх деталях модель спільної педагогічної діяльності з проєктування, організації та проведення навчального процесу з обов'язковим забезпеченням комфортних умов для учнів і вчителів (В.М. Монахов).

Педагогічна рефлексія (лат. *reflexio* — відображення, аналіз) — здатність педагога об'єктивно оцінити себе та свої вчинки, зрозуміти, як його сприймають у процесі педагогічного спілкування.

Пробанд (нім. *proband*) — у первісному значенні — суб'єкт, який досліджується з погляду спадковості чи родоводу. Вихідна особа

в генеалогії. У сучасних конкретно-соціологічних і психологічних дослідженнях термін П. означає будь-яких досліджуваних.

Прогноз (від гр. prognosis — передбачення) — передбачення ситуацій (обставин, процесів, явищ, подій), які раніше не мали місця, але реально можливі в майбутньому.

Процесуальна модель — включає визначення провідних етапів професійної підготовки, з'ясування їх змістового наповнення, методичного забезпечення та пріоритетних форм навчання, а також характеристику педагогічних стосунків та способів взаємодії педагога з учнями.

Регуляція (від лат. regula — норма, правило) — вплив на об'єкт з метою стабілізувати його параметри, оптимізувати функціонування, спрямувати його розвиток за певною програмою.

Ресурсне забезпечення превентивного виховного середовища — це все те, що безпосередньо бере участь в процесі підготовчих та профілактичних дій, спрямованих на запобігання формуванню в учнів негативних звичок, рис характеру, проявів асоціальної поведінки підлітків, та організації належного догляду за діяльністю школярів.

Самоаналіз педагогічної діяльності — вивчення педагогом стану, результатів своєї професійної діяльності, встановлення причин наслідкових взаємозв'язків між елементами педагогічних явищ, визначення шляхів вдосконалення навчання і виховання дітей.

Самооцінка — судження людини про міру наявності у неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком. С. — прояв оцінювального ставлення людини до себе.

Структура методики дослідження — це система, що охоплює упорядковані основні елементи: • концепція, на якій ґрунтується методика; • конкретні психолого-педагогічні явища, ознаки, параметри, які підлягають науковому вивченню; • зв'язки, залежності та взаємозв'язки між ними; • методи, які використовуються для вивчення даного предмета дослідження; • правила застосування методів, методичних прийомів та їх алгоритм; • алгоритм і процедура узагальнення результатів дослідження; • вклад, роль і місце дослідників у процес наукового пошуку.

Технологія педагогічна — раціональне (стабільне) поєднання декількох послідовно застосованих операцій для отримання певного продукту. Ознаки Т.: постановка цілей, оцінювання виховної систем, оновлення планів і програм на альтернативній основі, операційні компоненти, засоби і способи організації діяльності, постійний ріст ефективності процесу, потенційно відтворювані педагогічні результати.

Технологічні ресурси — це сукупність форм, методів, засобів та прийомів, що застосовуються організаторами превентивної виховної діяльності з метою формування превентивного виховного середовища, яке забезпечує запобігання негативним проявам у поведінці школярів, допомогу учням та їхній захист.

Управління виховною системою — процес, в основі якого уява про виховну систему як інтегровану сукупність складових її компонентів: ціль, діяльність, суб'єкт, відносини, освоєне середовище. Характеризується укріпленням зв'язків компонентів виховної системи через спрямовану діяльність і здійснюється всією системою як єдиним цілим, кожним її компонентом окремо з урахуванням своєрідності.

Управління процесом виховання — цілеспрямована неперервна взаємодія, координація дій всіх учасників виховного процесу з її впорядкування і переводу в новий якісний стан.

Фактори виховання (лат. factor — той, хто робить) — це ті об'єктивні і суб'єктивні чинники, які певним чином впливають на визначення змісту, напрямків, засобів, методів, форм виховання.

Фактори розповсюдження нового (лат. factor — той, хто робить, facio — роблю) — соціальні умови широкого плану (ставлення суспільства до педагогічних ідей, державна політика в сфері освіти взагалі і стосовно конкретних нововведень зокрема); окремі соціальні умови (діяльність конкретних державних і суспільних інститутів — засобів масової інформації, навчальних закладів, органів освіти, самодіяльних педагогічних об'єднань); особистісні фактори (особистісні особливості авторів і пропагандистів педагогічних інновацій, зокрема їх авторитет для творчих педагогів, усього педагогічно-товариства, діячів освіти).

Функції педагогічних досліджень класифікують: соціальна, комунікативна, науково-практична, конструктивно-технічна. Дескриптивна функція відстежується у дослідженнях діагностичного типу, що ґрунтуються на методі спостереження. Пояснювальна функція належить до досліджень експериментального типу. Прогностичну функцію виконують дослідження, якщо вони відповідають на запитання «Як є?» та «Що буде?» Оціночна функція зорієнтована на передбачення майбутнього стану речей, прогноз.

Якість виховного процесу — цілісна та об'єктивна характеристика умов організації виховання, його результатів через сукупність властивостей, що задовольняють духовні, освітні та соціокультурні потреби самої особистості, суспільства і держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

1. Азарова Р.Н. Педагогическая модель организации досуга обучающейся молодежи / Р.Н. Азарова // Педагогика. — 2005. — № 1. — С. 27-32.
2. Айдарова Л.И. Модели как средство организации исследовательской деятельности учащегося / Л.И. Айдарова, Т.Ю. Соколова // Психологическая наука и образование. — 1997. — № 3. — С. 62-74.
3. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Заг. ред. А.Й. Капської. — К.: Центр навч. л-ри, 2002. — 164 с.
4. Анисимов О.С. Методологический словарь. Для акмеологов и управленцев / О.С. Анисимов. — М.: 2001. — 168 с.
5. Афанасьева Т.П. Поддержка деятельности образовательных учреждений муниципальной методической службой: методическое пособие / Т.П. Афанасьева, Н.В. Немова; под ред. Н.В. Немовой. — М.: АПКиПРО, 2004. — 131 с.
6. Бим-Бад Б.М. Обучение и воспитание через непосредственную среду / Б.М. Бим-Бад // Труды кафедры педагогики, истории образования и педагогической антропологии Университета РАО. — 2001. — № 3. — С. 28-48.
7. Болотов В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В.А. Болотов, В.В. Сериков // Педагогика. — 2003. — № 10. — С. 8-14.
8. Борытко Н.М. Диагностическая деятельность педагога / Н.М. Борытко — М., 2006. — 285 с.
9. Братченко С.Л. Гуманитарная экспертиза образования: условия проведения / С.Л. Братченко // Школьные технологии. — 2001. — № 4.
10. Брухин С.Н. Моделирование и его использование в теории педагогики / С.Н. Брухин. — Тула, 1996. — 42 с.
11. Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога / В.Н. Введенский // Педагогика. — 2003. — № 10. — С. 23-27.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. — К., Ірпінь: Перун, 2003. — 1440 с.
13. Внутришкольное управление: вопросы теории и практики / Под ред. Т.И. Шамовой. — М.: Педагогика, 1991.
14. Воробьев В.П. Воспитательное воздействие на личность: многоуровневая модель / В.П. Воробьев. — Пенза, 1998. — 49 с.
15. Гошко А.О. Контури нового управлінського курсу трансформації України / А.О. Гошко, Г.А. Дмитренко, В.М. Князев. — К.: Вид-во НАДУ, 2004. — 176 с.
16. Грабовський В.А. Державно-громадське управління загальною середньою освітою на районному рівні: дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.02 / Вячеслав Альбертович Грабовський. — К., 2006. — 239 с.
17. Громадсько-активні школи в Україні: кроки до дій / Упор. Н. Софій, Ю. Кавун. — К.: Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2005. — 162 с.
18. Давыдов В.П. Теоретические и методические основы моделирования процесса профессиональной подготовки специалиста / В.П. Давыдов, О.Х.-А. Рахимов // Инновации в образовании. — 2008. — № 4. — С. 62-65.
19. Дахин А.Н. Педагогическое моделирование и компетентность участников образования // Школьные технологии. — 2007. — № 6. — С. 64-72.

20. Дереклеева Н. И. Оценка результатов воспитательной работы / Н. И. Дереклеева // Воспитательная работа в школе. — 2005. — № 6 — С. 103-112.
21. Дудина Л. И. Управление научно-методической работой как фактор повышения профессиональной компетентности педагогов ОУ инновационного типа (гимназия) : автореф. дисс. ... канд. пед. наук / Л. И. Дудина. — Челябинск, 1996. — 21 с.
22. Енциклопедія освіти / головний ред. В.Г. Кремінь // Акад. пед. наук України. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
23. Єжова О.О. Методика оцінювання здоров'яспрямованої діяльності навчального закладу / О.О. Єжова — Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. — 44 с.
24. Єжова О.О. Формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів : монографія / Ольга Єжова. — Суми : МакДен, 2011. — 412 с.
25. Єрмаков І.Г. Виховання життєтворчості: моделі виховних систем. / І.Г. Єрмаков. — Х. : Вид. група «Основа», 2006. — 224 с.
26. Зверева В.И. Как сделать управление школой успешным / В. И. Зверева. — М. : Центр «Педагогический поиск», 2004. — 160 с.
27. Из опыта методической работы : дайджест журнала «Методист» / Сост. Е. М. Пахомова; науч. ред. Э. М. Никитин. — М. : АКПиПРО, 2004. — 124 с.
28. Ильенко Л. П. Теория и практика управления методической работой в общеобразовательных учреждениях : пособие для руководителей ОУ и органов управления образованием / Л. П. Ильенко. — М. : АРКТИ, 2003. — 168 с.
29. Интеллектуальная гибкость учителя: психологическое сопровождение, диагностика, коррекция : учебное пособие / Л. М. Митина, Н. С. Ефимова. — М. : Московский психолого-социальный институт ; Флинта, 2003. — 144 с.
30. Иорданский Н. Н. Организация детской среды / Н. Н. Иорданский. — М., 1925.
31. Кабаченко Т. С. Психология управления: учебное пособие / Т. С. Кабаченко. — М. : Педагогическое общество России, 2000. — 384 с.
32. де Калуве, Л. Развитие школы: модели и изменения / Л. де Калуве, Э. Маркс, М. Петри. — Калуга, 1993. — 240 с.
33. Колпачников В. В. Индивидуальные модели консультативного процесса и психологического здоровья в консультировании / В. В. Колпачников // Журнал практического психолога. — 1997. — №5. — С. 18-26.
34. Конаржевский Ю. А. Менеджмент и внутришкольное управление / Ю. А. Конаржевский. — М. : Образовательный Центр «Педагогический поиск», 1999. — 224 с.
35. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : монографія / Т. В. Кравченко. — К. : Фенікс, 2009. — 416 с.
36. Ксензова Г. Ю. Перспективные школьные технологии : учебно-методическое пособие / Г. Ю. Ксензова. — М. : Педагогическое общество России, 2000. — 224 с.
37. Кузина Н. Н. Инновационное методическое обеспечение развития компетентности субъектов образования в учебных заведениях : дисс... канд. пед. наук / Н. Н. Кузина. — Тобольск, 2003. — 183 с.

38. Кузнецова Л. И. Имитационное моделирование в педагогических исследованиях / Л. И. Кузнецова. — Магнитогорск, 1997. — 15 с.
39. Лактионова Е. Б. Современные концепции психологической диагностики и экспертизы образовательной среды школы [Электронный ресурс] / Е. Б. Лактионова / Портал психологических зданий. — №3(24) июль-сентябрь. — 2010. — Режим доступа : <http://www.PsyJournals.ru>.
40. Ларина В. П. Инновационные подходы к подготовке педагогических кадров в условиях модернизации образования / В. П. Ларина // Управление качеством образования в условиях инновационного развития экономики: Материалы Приволжской региональной научно-практической конференции (24-25 марта 2005 г., Набережные Челны) / Автор-составитель Ф. Ф. Фишкенева. — Казань : Казанский государственный университет им. В. И. Ульянова-Ленина, 2005. — С. 97-99.
41. Ларина В. П. Научно-методическое сопровождение реализации идей профильного обучения / В. П. Ларина // Роль непрерывного профессионального образования в устойчивом развитии региона: Материалы международной научно-практической конференции. — Сыктывкар : КРИПО и ПК, 2005. — Т. 2 — С. 142-145.
42. Лобашев В. Д. Моделирование современных педагогических систем / В. Д. Лобашев // Педагогическая мастерская. — 2006. — № 1. — С. 7-13.
43. Лурье Л. И. Моделирование региональных образовательных систем / Л. И. Лурье. — М., 2006. — 287 с.
44. Мариновська О. Формування готовності вчителів до проектно-впроваджувальної діяльності: теорія і практика : монографія / Оксана Яківна Мариновська. — Івано-Франківськ : Симфонія-форте; Полтава : Довкілля, 2009. — 500 с.
45. Методическая работа: опыт научного исследования / Под ред. Л. И. Филатова. — М. : АПКиПО, 2002. — 120 с.
46. Модернизация управления образовательным учреждением: методическое пособие / Под ред. В. В. Серикова, Т. В. Черницыной. — М. : ППКиПРО, 2004. — 162 с.
47. Моисеев А. М. Качество управления школой: каким оно должно быть / А. М. Моисеев. — М. : Сентябрь, 2001. — 160 с.
48. Можаров М. С. Педагогическое моделирование в рамках когнитивного подхода как метод структурного исследования педагогической деятельности / М. С. Можаров // Педагог: Наука, технология, практика. — 1999. — № 2. — С. 54-57.
49. Монахов В. И. Педагогическое проектирование: современный инструмент дидактических исследований / В. И. Монахов // Школьные технологии. — 2000. — № 5. — С. 75-85.
50. Мотыленок Л. Н. Проблемы моделирования и типологии образовательно-воспитательных систем / Л. Н. Мотыленок // Инновации в образовании. — 2004. — № 1. — С. 5-18.
51. Немова Н. В. Организация функционирования и развития школы: методические рекомендации для руководителей школ / Н. В. Немов. — М. : АПКиПРО, 2001. — 80 с.

52. Новикова Т.Г. Проектирование эксперимента в образовательных системах. / Т.Г. Новикова. — М.: АПКиПРО, 2002. — 112 с.
53. Організація та розбудова громадської активної школи як осередку розвитку громади: навч.-метод. посібник / [Г. Єльнікова, Л. Даниленко, Н. Клокар, Т. Сорочан, Н. Софій та ін.]; За заг. ред. Г. Єльнікової // Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». — К.: СПД-ФО Парашин К.С., 2007. — 172 с.
54. Оржеховська В.М. Превентивна педагогіка: навчальний посібник / В.М. Оржеховська, О.І. Пилипенко. — Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2007. — 120 с.
55. Орловська Н.М. Школа толерантності: шлях до формування толерантного суспільства: навч.-метод. посібник / Н.М. Орловська, Н.А. Осатюк, Т.П. Томчишина, С.Г. Шенгілевич. — Чернівці: Букрек, 2012. — 504 с.
56. Панов В.И. Психодидактика образовательных систем: теория и практика / В.И. Панов. — М.: Питер, 2007. — 347 с. — (Серия «Практическая психология»).
57. Панфилова А.П. Игровое моделирование в деятельности педагога / А.П. Панфилова. — М., 2006. — 364 с.
58. Педагогические технологии: что это такое и как их использовать / Под ред. Т.И. Шаповой, П.И. Третякова. — М., 1994. — 46 с.
59. Пишулин Н.П. Моделирование как элемент управленческой деятельности / Н.П. Пишулин, В.М. Ананишнев // Школьные технологии. — 2001. — № 3. — С. 3-22.
60. Пономаренко В.С. Мониторинг и оценка эффективности влияния школьных профилактических программ в Украине / В.С. Пономаренко // Повышение эффективности профилактических программ для подростков и молодежи в странах Восточной Европы и Центральной Азии: Материалы региональной конференции по профилактике ВИЧ и формированию здорового образа жизни в образовательной среде. Казахстан, Алматы, апрель 2011 г. / Под ред. А.А. Глазырина, Т.А. Епоян, Г. Ли, А. Ампар. — Москва: ООО «БЭСТ-Принт». — С. 102-105.
61. Постовий В.Г. Сім'я і школа: проблеми виховання дітей: посібник. / В.Г. Постовий, О.А. Невмержицький. — К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. — 356 с.
62. Приходченко К.І. Творче освітньо-виховне середовище загальноосвітнього навчального закладу / К.І. Приходченко. — Х.: Вид. група «Основа»; «Триада+», 2007. — 160 с.
63. Проектирование систем внутришкольного управления: пособие для руководителей образовательных учреждений и территориальных образовательных систем / Под ред. А.М. Моисеева. — М.: Педагогическое общество России, 2001. — 384 с.
64. Рожков М.И. Организация воспитательного процесса в школе / М.И. Рожков, Л.В. Байбородова. — М., 2000. — 256 с.
65. Селевко Г.К. Технологии внутришкольного управления / Г.К. Селевко. — М., 2005. — 208 с.
66. Саати Т. Принятие решений: метод анализа иерархий / Т. Саати. — М.: Радио и связь, 1993. — 278 с.

67. Сластенин В. А. Учитель в воспитательной системе / В. А. Сластенин // Моделирование воспитательных систем: теория-практика / Под ред. Л. И. Новиковой, Н. Л. Селивановой. — М., 1995. — С. 23-31.
68. Служба здоровья образовательного учреждения: мониторинг здоровьесозидающей образовательной среды : учебно-метод. пособ. / Под ред. М. Г. Колесниковой. — Вып. 3. — СПб: СПб АППО, 2006. — 68 с.
68. Степанов Е. Н. Методология моделирования воспитательной системы образовательного учреждения / Е. Н. Степанов // Педагогика. — 2001. — № 4. — С. 14-19.
69. Тюркин В. Т. Философские проблемы моделирования в современной педагогической науке // Обучать, воспитывать. — Орел, 1998. — С. 14-19.
70. Ульмахин Т. Н. Научное моделирование как специфический вид познания / Т. Н. Ульмахин. — Каунас, 1995. — 74 с.
71. Фомичева И. Г. Модели педагогической деятельности: Опыт систематизации / И. Г. Фомичева. — Тюмень, 1997. — 254 с.
72. Чубрыкин С. П. О гносеологической специфике педагогической модели / С. П. Чубрыкин // Методология и методика формирования научных понятий у учащихся школ и студентов вузов. — Пенза, 1997. — С. 21-24.
73. Штофф В. А. Моделирование и философия / В. А. Штофф. — М.; Л., 1966. — 302 с.
74. Ямбург Е. А. Школа для всех: Адаптивная модель (теоретические основы и практическая реализация) / Е. А. Ямбург. — М., 1997. — 352 с.
75. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. — М. : Смысл, 2001. — 366 с.
76. Ясвин В. А. Экспертиза школьной образовательной среды / В. А. Ясвин. — М. : Сентябрь, 2000. — 125 с.

КОРОТКІ ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Оржеховська Валентина Михайлівна — доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії превентивного виховання Інституту проблем виховання НАПНУ, автор розділу 1, загальна редакція.

Єжова Ольга Олександрівна — доктор педагогічних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії превентивного виховання Інституту проблем виховання НАПНУ, автор розділу 3.

Федорченко Тетяна Євгенівна — доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник лабораторії превентивного виховання Інституту проблем виховання НАПНУ, автор параграфу 2.3.

Кириченко Валентина Іванівна — кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувачка лабораторії превентивного виховання Інституту проблем виховання НАПНУ, автор параграфів 2.2, 2.6.

Тарасова Тетяна Вікторівна — кандидат педагогічних наук, науковий співробітник лабораторії превентивного виховання Інституту проблем виховання НАПНУ, автор параграфів 2.1, 2.2, словника ключових термінів.

Кириленко Світлана Володимирівна — кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії превентивного виховання Інституту проблем виховання НАПНУ, автор параграфу 2.4.

Муромець Вікторія Григорівна — кандидат педагогічних наук, науковий співробітник лабораторії превентивного виховання Інституту проблем виховання НАПНУ, автор параграфу 2.5.

Нечерда Валерія Борисівна — науковий співробітник лабораторії превентивного виховання Інституту проблем виховання НАПНУ, автор параграфу 2.7.

Наукове видання

**Єжова Ольга Олександрівна,
Кириченко Валентина Іванівна,
Тарасова Тетяна Вікторівна,
Федорченко Тетяна Євгенівна,
Муромець Вікторія Григорівна,
Нечерда Валерія Борисівна,
Оржеховська Валентина Михайлівна,
Кириленко Світлана Володимирівна**

ФОРМУВАННЯ ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Навчально-методичний посібник

*За заг. ред. доктора педагогічних наук, професора
Оржеховської В. М.*

Технічний редактор *О.М. Корнілов*
Комп'ютерна верстка *В.М. Яценко*
Редактор *О.В. Цимбаліст*
Оформлення обкладинки *К.А. Бобровницька*

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Підп. до друку 27.09.2014. Формат 60x84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. др. арк. 10.0.
Замовлення № 2459. Наклад 300 прим.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кіровоград, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05
E-mail: design@imex.kr.ua